

*М.Й. МАЛІК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН, головний науковий співробітник
В.А. МАМЧУР, кандидат економічних наук,
заступник завідувача відділу
О.Г. ШПИКУЛЯК, доктор економічних наук,
професор, учений секретар
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Інституціональне середовище та формування соціальної відповідальності аграрних підприємств

Постановка проблеми. У формуванні соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємництва вагоме значення має характер і якість забезпечення розвитку трансформаційних процесів, які стимулюють підприємницьку активність.

Інституціональне середовище соціальної відповідальності аграрного підприємництва є сукупністю формальних та неформальних інститутів, норм і правил, що вибудовують характер й особливості відносин між учасниками ринку, зовнішніми факторами та безпосередньо суспільством, забезпечуючи розвиток аграрного сектору економіки та сільських територій. Рекомендаційним постулатом для організації бізнесу і державного сектора в галузі соціальної відповідальності (SR) є розроблений та прийнятий у 2010 році міжнародний стандарт ISO 26000 "Керівництво з соціальної відповідальності" [9].

Виходячи з цього, аграрна політика в частині інституціональних перетворень має бути спрямована на вдосконалення форм та інструментів реалізації заходів інституціонального переформатування інституту соціальної відповідальності, які сприяють підвищенню відповідальності суб'єктів аграр-

ного підприємництва за сучасних трансформаційних перетворень на селі.

Формування соціальної відповідальності аграрного підприємництва є невід'ємною складовою досліджень багатьох науковців, що ґрунтується на вивченні нових аспектів інституціональних перетворень на ґрунті загальної концепції інституціоналізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення ролі та значення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємництва є предметом дослідження багатьох науковців. На сьогодні це актуальна проблема для подальшого вивчення означеної категорії та наукових дискусій. Зокрема, слід виділити ряд учених-економістів які найбільш ґрунтовно висвітлюють цю проблематику, а саме: Ю. Лупенко, М. Кропивко [6], В. Шаповал [14], А. Зінченко [4], О. Гоголя [1], О. Новікова, М. Дейч, О. Панькова [2], А. Колот [11], І. Царик [13], Н. Піроженко [10], М. Мурашко [8], Л. Довгань, І. Малик [3], А. Колосок [5] та ін. Нею займаються й закордонні дослідники [15-20].

Разом із тим питання формування інституціонального середовища соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємництва, як необхідної умови забезпечення розвитку сільських територій та підвищення

добробуту населення, ще недостатньо висвітлені.

Метою статті є науково-аналітична оцінка сучасних практик забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємства, зокрема великими інтегрованими агроформуваннями, в проекції оцінки їх рівня соціальної відповідальності суспільством.

Виклад основних результатів дослідження. Дослідження побудовано на двох взаємозалежних векторах: перший – роль підприємства у становленні соціальної відповідальності та другий – соціальна відповідальність як показник ефективності діяльності суб'єктів аграрного підприємства.

Розглядаючи підприємство як соціально-економічний феномен, слід зазначити його невід'ємний зв'язок з інститутом соціальної відповідальності та соціального капіталу як детермінантами розвитку організаційних форм підприємницької діяльності, а також той факт, що сумісний їх вплив є домінуючим в реалізованій сьогодні парадигмі суспільного розвитку, зокрема і сільських територій. Формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємства автори статті розглядають із врахуванням двох основних його складових: підприємця – як ініціативного суб'єкта підприємницької діяльності та підприємства – як того ж суб'єкта підприємницької діяльності, характерною відмінністю між якими є лише формалізовано-інституціоналізована їх форма. Тобто підприємець виступає неформальним інститутом, підприємство – формалізована

та інституціоналізована його форма, які мають забезпечити відповідний рівень соціальної відповідальності.

У результаті формується специфічне інституційне середовище соціальної відповідальності – сукупність загальноприйнятих соціальних, політичних, юридичних і економічних правил, що визначають рамки людської поведінки.

Синтез інституціонального і галузевого аспектів розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємства вимагає детального опрацювання понятійно-категорійного апарату, для того щоб уникнути семантичних і функціональних суперечностей при концептуальному обґрунтуванні засад формування інституціонального середовища забезпечення функціонування інституту аграрного підприємства.

Загалом, інститути виступають формальними і неформальними правилами для впорядкування процесів у діяльності організації. Формальні правила існують у формі офіційних текстів або засвідчених третьою стороною усних домовленостей, в ролі гарантів яких виступають індивіди, що спеціалізуються на цій функції, неформальні – це правила, що так само як і формальні, є обмежувачами поведінки, але не зафіксовані у вербальній формі, а також захищені іншими механізмами (на відміну від держави). Це спонукає нас до того, щоб виділити сутність та межі концепції інституціоналізму в дослідженні соціальної відповідальності аграрного підприємства (рис. 1).

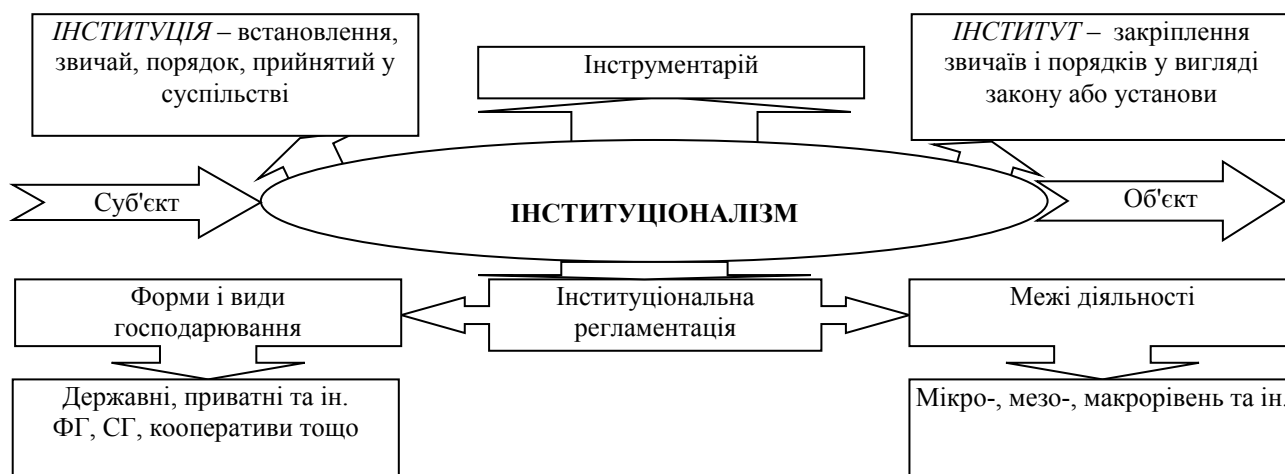

Рис. 1. Інституціоналізм у середовищі функціонування соціальної відповідальності аграрного підприємства

Джерело: Сформовано на основі дослідження й узагальнення літературних джерел.

В аспекті авторського наукового пошуку слід чітко розуміти принципову єдність макро- та макрорівнів в інституціональному середовищі функціонування аграрного підприємництва, що в свою чергу передбачає об'єднання макропідходу, відповідно до якого аграрне підприємство розглядається як складний багатосуб'єктний та багаторівневий інститут інституціонального середовища.

У статті при дослідженні соціальної відповідальності, зокрема щодо її тлумачення, спиратимемося на міжнародні стандарти, а саме стандарт ISO 26000 "Керівництво з соціальної відповідальності", що є рекомендаційним постулатом для організації бізнесу і державного сектора в галузі соціальної відповідальності (SR).

Відповідно до стандарту, соціальна відповідальність – це відповідальність організації за вплив її рішень і діяльності на суспі-

льство та навколишнє середовище через прозору й етичну поведінку, яка сприяє стійкому розвитку, включаючи здоров'я і добробут суспільства; враховує очікування зацікавлених сторін; відповідає законодавству та узгоджується з міжнародними нормами поведінки та дотримання всіма організаціями.

Отже, з одного боку, соціальна відповідальність – це виконання підприємством соціальних зобов'язань, передбачених законодавством, через добровільне здійснення витрат на соціальні проекти, з іншого – понад встановлені податковим, трудовим, екологічним та іншим законодавством, виходячи не з вимог закону, а з моральних, етичних міркувань.

Загалом, соціальна відповідальність – це стійкий соціальний розвиток суспільства через формування відповідних складових (рис. 2).

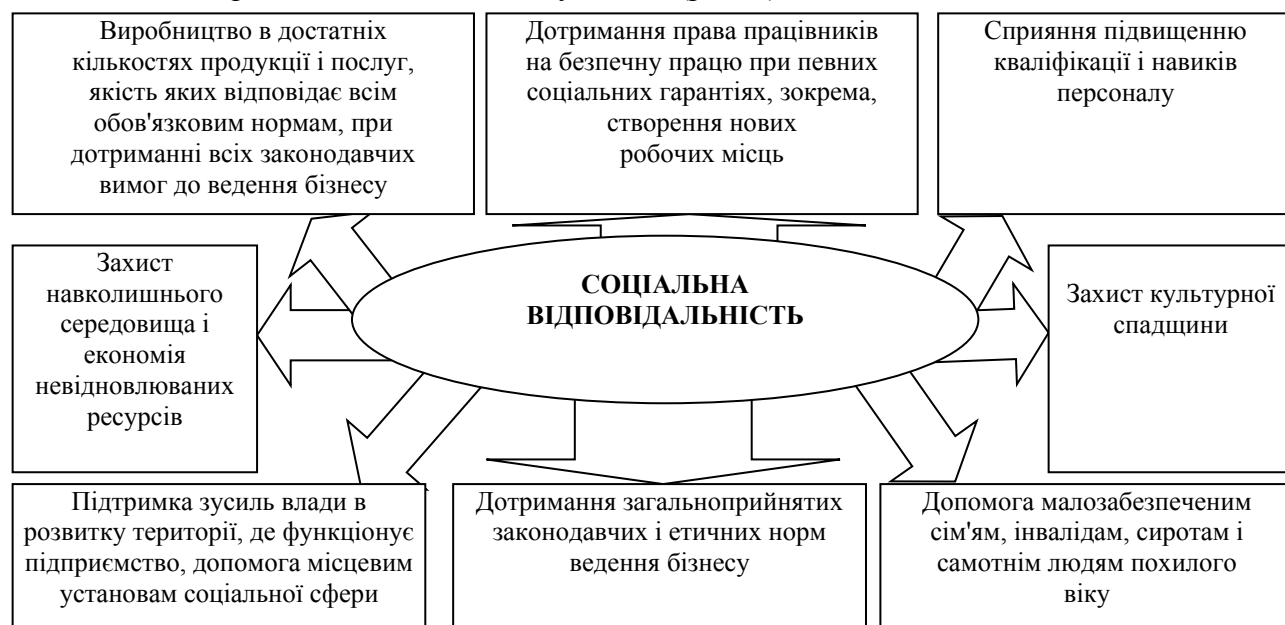

Рис. 2. Функціональні складові соціальної відповідальності підприємств в аграрній сфері

Джерело: Сформовано на основі дослідження й узагальнення літературних джерел.

Наведені функціональні складові соціальної відповідальності аграрного підприємництва дають підстави здебільшого вести мову про малий та середній бізнес, а щодо корпоративної – про великий аграрний бізнес (підприємства холдингового типу). Незалежно від розмірів підприємства кожне із них здійснює безпосередній вплив на розвиток суспільства, проте за різних можливостей.

Дослідження літературних джерел дало змогу виокремити особливості рівня соціальної відповідальності для аграрних підприємств із врахуванням їх розміру (рис. 3).

Оцінка особливостей та функціональних складових інституту соціальної відповідальності аграрного підприємства дозволяє сприймати категорію соціальної відповідальності суб'єктів аграрного підприємництва як систему організаційно-економічного рів-

ня розвитку підприємства, сукупність соціальних зобов'язань, що регулярно переглядається і динамічно змінюється добровільно і в основному за рахунок підприємства, спрямованих на реалізацію соціальних програм,

результати яких сприяють розвитку компанії, підвищенню її репутації та іміджу через формування основних принципів взаємодії із зацікавленими сторонами.

Рис. 3. Особливості соціальної відповідальності підприємств в аграрній сфері

Джерело: Сформовано на основі дослідження й узагальнення літературних джерел [1–6, 8, 10, 11, 13–16, 18].

Більшістю інтегрованих агроформувань сформовано відповідні принципи, якими вони керуються у своїй діяльності. Сформовані керівні принципи взаємодії з акціонерами,

інвесторами, партнерами та суспільством одного із великих гравців на аграрному ринку наведено на рис. 4.

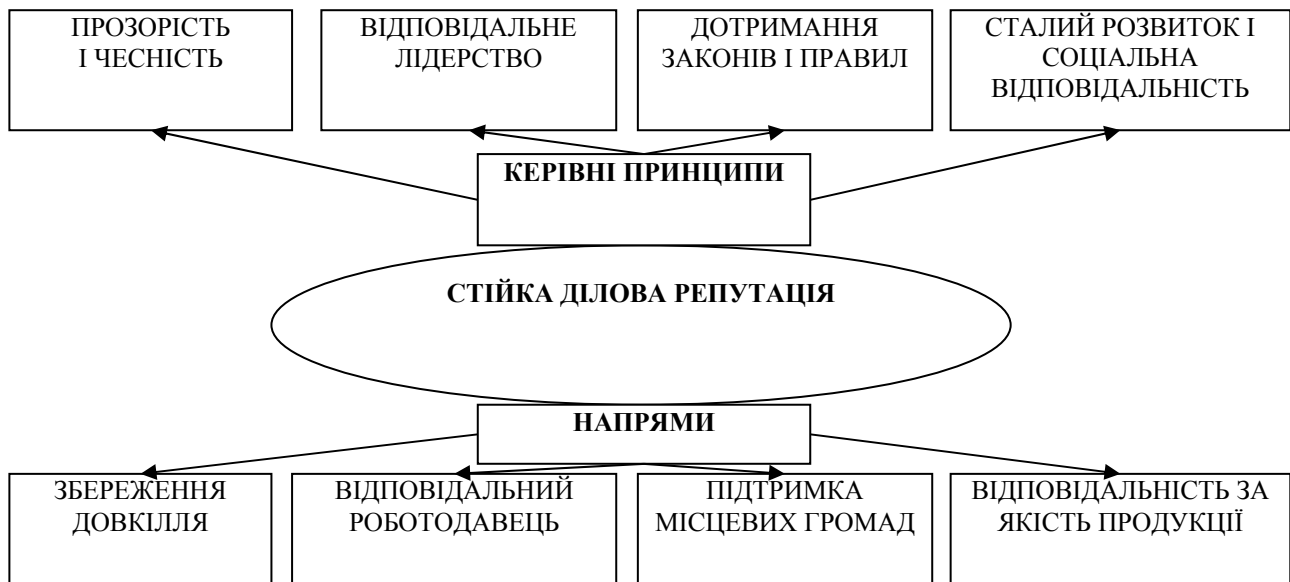

Рис. 4. Місце соціальної відповідальності в керівних принципах та напрямках інтегрованого агроформування "Кернел"

Джерело: <https://www.kernel.ua/ua/sustainable-development/>.

Таких самих принципів дотримують й інші великі інтегровані агроформування, в

тому числі обрані нами як суб'єкти оцінки рівня соціальної відповідальності.

Отже, обґрунтованим буде висновок, що соціальна відповідальність – це не просто відповідальність перед суспільством, а певна філософія організації підприємницької діяльності, спрямована передусім на забезпечення гідного рівня розвитку людей, суспільства тощо. Доказом цього є проведений нами аналіз напрямів забезпечення відповідного рівня соціальної відповідальності досліджуваних інтегрованих агроформувань (рис. 5).

За результатами аналізу автори статті роблять висновок про постійне зростання рівня соціальної відповідальності великих інтегро-

ваних агроформувань у питанні забезпечення розвитку суспільства та територій, на яких вони ведуть господарську діяльність. Так, агрохолдинг Кернел інвестував у розвиток інфраструктури, переважно на ремонт доріг протягом 2013–2015 років понад 8 млн грн, відремонтовано близько 2834 км, а загальні соціальні витрати агрохолдингу Астарта-Київ в бюджетні соціальні програми та на благоустрій протягом 2011–2015 рр. перевищили 117 млн грн. Наведене підтверджує позитивний тренд у напрямі підвищення соціальної відповідальності досліджуваних інтегрованих агроформувань.

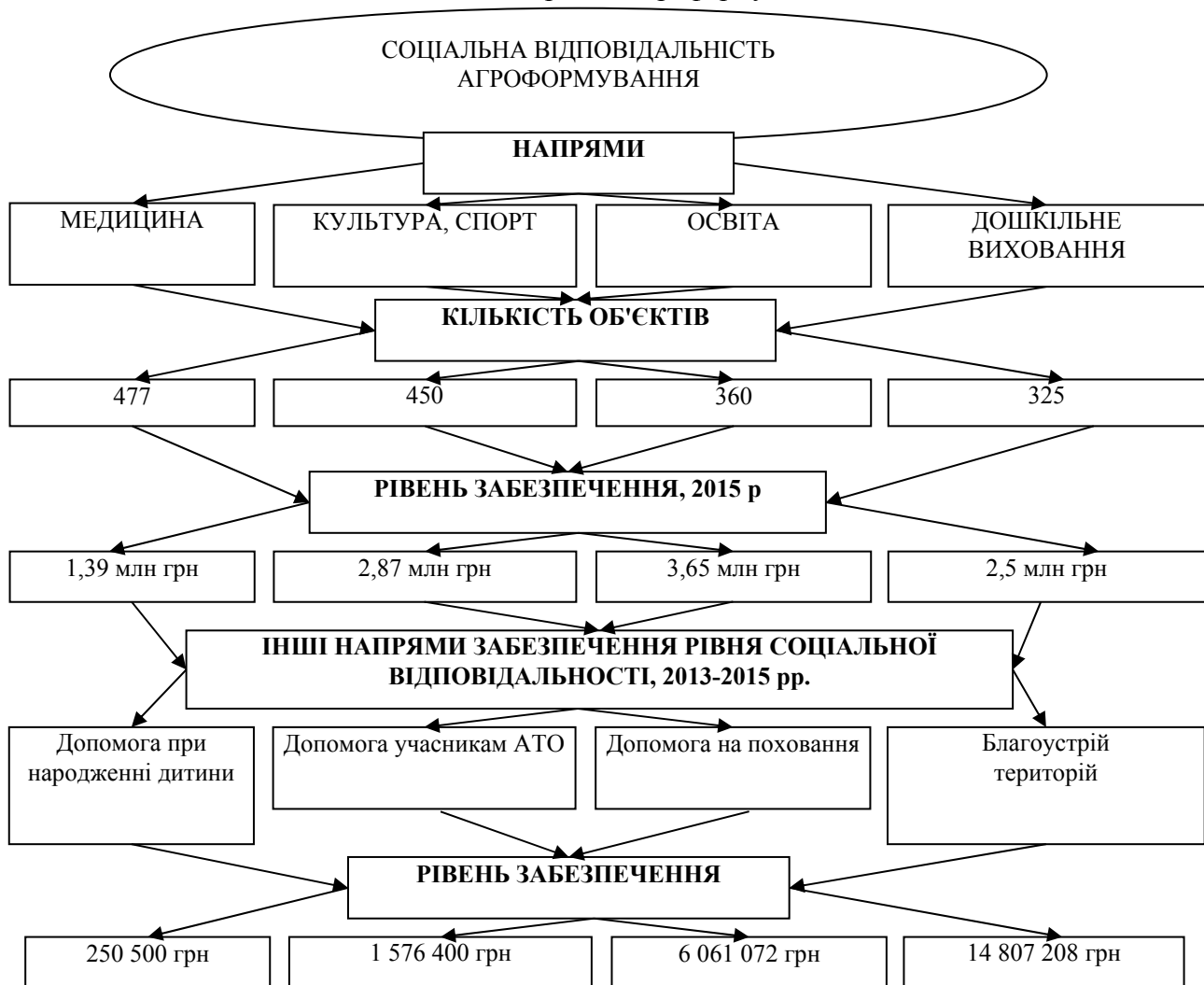

Рис. 5. Напрями та рівень соціальної відповідальності інтегрованого агроформування "Кернел"

Джерело: Побудовано за даними: <https://latifundist.com/infographics/view/67>.

Не менш важливе значення в процесі становлення інституту соціальної відповідальності відведено соціальному капіталу, який є саме тим індикатором, що характеризує рі-

вень розвитку соціальної відповідальності різних організаційних форм господарювання (табл. 1).

1. Залежність організаційних форм від рівня розвитку соціального капіталу

Організаційно-правова форма	Якісні аспекти міжособистісних відносин			Залежність від соціального капіталу
	Досягнення консенсусу	Агенційні проблеми	Значення довіри	
Сільськогосподарський виробничий кооператив	Ускладнено прийняття колективних рішень	Суттєві агенційні проблеми («агенти» як «замовники» і «замовники» як «агенти»)	Необхідна	Висока
Обслуговуючий кооператив	Менш ускладнено прийняття рішень за принципом справедливості	Стандартні агенційні відносини між членами СОК	Те саме	Те саме
Господарське товариство	Те саме	Стандартні агенційні відносини між найманими робітниками і членами		Середня
Державне підприємство	- “ -	Суттєві агенційні проблеми через відсутність ефективних «замовників»	Необов'язкова	Те саме
Публічне акціонерне товариство	- “ -	Стандартні відносини між найманими робітниками і членами ПАТ	Те саме	Низька
Фермерське господарство	Проблеми несуттєві	Агенційні відносини відсутні (в умовах відсутності найманої праці)	Існує на сімейних зв'язках	Дуже низька
Інтегроване аграрне формування (агрохолдинг)	Ускладнені можливості упорядкування інтересів орендарів	Специфічні агентські відносини між підприємствами і правлінням	Необхідна	Дуже низька

Джерело: Малік М. Й. Формування та розвиток кооперативних відносин в аграрній сфері економіки України / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2014. – № 7. – С. 76–82.

У процесі дослідження здійснено кількісну оцінку рівня соціальної відповідальності аграрних підприємств, на підставі якої було визначено їх позитивну динаміку. Суб'єктами оцінки обрано ті самі інтегровані аграрні підприємства за їхньою звітною інформацією. Надана малими та середніми підприємствами інформація виявилася недостатньою для оцінки рівня їх соціальної відповідальності. Однак це не може бути підставою для висновку про відсутність або низький рівень їх соціальної відповідальності, адже подекуди саме ними забезпечується належний соціальний розвиток.

Ідея соціальної відповідальності великих аграрних підприємств починає сприйматися суспільством, інакше імідж їх не відповідає сучасним уявленням, внаслідок чого попит на їхні товари (роботи, послуги) буде мінімальним.

Таким чином, великі аграрні підприємства, що виходять на глобальні ринки, вдаються до певних дій щодо доведення до споживачів результатів своєї діяльності в області соціальної відповідальності. Наприклад, звіти підприємств, в яких відображаються показники, що характеризують рівень соціальної відповідальності, проте, слід зазначити, що такі звіти здебільшого характе-

ризуються незначними критеріями оцінювання соціальної відповідальності.

Ефективність діяльності та рівень конкурентоспроможності господарюючого суб'єкта – малого чи великого, виявляється не лише за економічними, а й соціальними показниками. Очевидно, що в цьому питанні ефективним є власне аспект соціальної відповідальності.

Проте, характеристика рівня соціальної відповідальності великих аграрних підприємств без конкретних кількісних і рейтингових показників розглядається нами як неважливий підхід. У зв'язку з цим питання кількісної оцінки рівня соціальної відповідальності є одним із важливіших механізмів визначення рівня впливу аграрного підприємства на суспільний розвиток. Зазначимо, що більшість великих аграрних підприємств – агрохолдингів, будують свою діяльність на засадах корпоратизації, а отже, слід говорити про корпоративну соціальну відповідальність, оцінку якої в розвинутих країнах проводять за розробленими фондовими індексами, зокрема Dow Jones Sustainability Index (DJSI) і Ftse4good.

Важливо враховувати, що соціальна відповідальність, спрямована на реалізацію соціальних питань суспільства, тією чи іншою

мірою забезпечує аграрному підприємству економічний ефект у вигляді прибутку, що дає змогу збільшувати соціальні витрати. Отже, можна зробити висновок про те, що саме рівень прибутку визначає рівень соціальної відповідальності. Саме на цьому ґрунтуватимемо свою позицію стосовно оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного підприємства.

Оперуючи останнім, базисом кількісної оцінки рівня соціальної відповідальності буде орієнтир на запропоновану методику Я.А. Матвєєвої та Д.С. Воронова [7] з адаптуванням до аграрних підприємств. Запропонована методика оцінки, з одного боку, достатньо проста, що забезпечує проведення розрахунків не тільки поточного (аналізованого) періоду, але і в ретроспективі, на основі отриманих динамічних рядів здійснювати глибокий факторний аналіз змін аналізованих величин. Основним і ключовим показником оцінки рівня соціальної відповідальності ці дослідники обрали саме величину виручки підприємства, яка і визначає суму податків, що сплачуються до бюджетів різних рівнів. Проте, з метою нівелювання масштабів компаній, авторами пропонується за основу взяти не загальний обсяг виручки, а динаміку цього показника, навівши відповідну математичну формулу його визначення, яку нами видозмінено з огляду на об'єкт дослідження:

$$I\delta.n. = \frac{Pa.n.}{Pn.n.}, \quad (1)$$

де $I\delta.n.$ – індикатор зміни прибутку аграрного підприємства;

$Pa.n.$ – прибуток від реалізації продукції аграрного підприємства в аналізованому періоді;

$Pn.n.$ – прибуток від реалізації продукції підприємства в попередньому періоді.

Наступним індикатором визначення рівня соціальної відповідальності, який, на нашу думку, відповідає соціальному рівню на противагу першому, який відповідав виключно економічному рівню значущості підприємства, авторами пропонуються індикатори кількості створюваних робочих місць та показник середньої заробітної плати по підприємству. І, як і в першому випадку, не досягнутий рівень показників, а приріст їх, що також розраховується за відповідними формулами:

$$I\chi.n. = \frac{\chi Pa.n.}{\chi Pn.n.}, \quad (2)$$

де $I\chi.n.$ – індикатор зміни середньої чисельності працівників аграрного підприємства;

$\chi Pa.n.$ – середня чисельність працівників аграрного підприємства в аналізованому періоді;

$\chi Pn.n.$ – середня чисельності працівників аграрного підприємства в попередньому періоді;

$$Iz.n. = \frac{3Pa.n.}{3Pn.n.}, \quad (3)$$

де $Iz.n.$ – індикатор зміни середньої заробітної плати робітників аграрного підприємства;

$3Pa.n.$ – середня заробітна плата працівників аграрного підприємства в аналізованому періоді;

$3Pn.n.$ – середня заробітна плата працівників аграрного підприємства в попередньому періоді.

Наведені індикатори запропоновано виразити інтегрованим, який відображатиме кількісну оцінку рівня соціальної відповідальності досліджуваного аграрного підприємства:

$$Ic.v. = I\delta.n. \cdot I\chi.n. \cdot Iz.n., \quad (4)$$

де $Ic.v.$ – індикатор рівня соціальної відповідальності аграрного підприємства;

$I\delta.n.$ – індикатор зміни прибутку аграрного підприємства;

$I\chi.n.$ – індикатор зміни середньої чисельності працівників аграрного підприємства;

$Iz.n.$ – індикатор зміни середньої заробітної плати робітників аграрного підприємства.

Ґрунтуючись на обраній методиці, проведемо розрахунок рівня соціальної відповідальності п'яти найбільших аграрних підприємств холдингового типу, беручи до уваги рейтинг найбільших роботодавців в аграрній сфері – індикатор, який є чи не одним із важливіших у рівні соціальної відповідальності підприємства перед суспільством, та найбільших гравців на аграрному ринку [12]. Для цього здійснимо кількісну оцінку їхніх фінансово-економічних показників – складових розрахунку інтегрованого індикатора оцінки рівня соціальної відповідальності $Ic.v.$ (табл. 2).

2. Вихідні показники оцінки складових інтегрованого індикатора оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного підприємства (Іс.в.)*

Аграрне підприємство	Індикатори	Роки			
		2012	2013	2014	2015
Кернел	Прибуток, млн грн	1629,77	881,64	1159,94	2330,42
	ЧП, осіб	1025	1156	1452	1756
	ЗП, грн	7568	8523	9526	11254
Миронівський хлібопродукт	Прибуток, млн грн	7568	8523	9526	11254
	ЧП, осіб	1236	1354	1245	1456
	ЗП, грн	6547	7896	8578	10124
UkrLandFarming	Прибуток, млн грн	4281,8	5958,18	5411,48	5957,94
	ЧП, осіб	1254	1356	1458	1758
	ЗП, грн	7856	8759	9958	11987

Джерело: Звітність, офіційно опублікована компаніями на своїх сайтах, а також серверах розкриття інформації.

*Середній розмір прибутку по курсу Національного банку України відповідно до року дослідження.

За отриманою інформацією розрахуємо основні індикатори (формули 1–3) та інтегрований індикатор оцінки рівня соціальної відповідальності кожного з аграрних підприємств (табл. 3).

3. Показники розрахунку складових індикаторів та інтегрованого індикатора оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного підприємства (Іс.в.)

Аграрне підприємство	Індикатори	Роки		
		2013	2014	2015
Кернел	<i>І с.в.</i>	0,7	1,8	2,9
	<i>І д.п.</i>	0,5	1,3	2,0
	<i>І ч.п.</i>	1,1	1,3	1,2
	<i>І з.п.</i>	1,1	1,1	1,2
Миронівський хлібопродукт	<i>І с.в.</i>	1,5	1,1	1,6
	<i>І д.п.</i>	1,1	1,1	1,2
	<i>І ч.п.</i>	1,1	0,9	1,2
	<i>І з.п.</i>	1,2	1,1	1,2
UkrLandFarming	<i>І с.в.</i>	1,7	1,1	1,6
	<i>І д.п.</i>	1,4	0,9	1,1
	<i>І ч.п.</i>	1,1	1,1	1,2
	<i>І з.п.</i>	1,1	1,1	1,2

Джерело: Розрахунки відповідно до формул 1–4.

Відобразимо рівень соціальної відповідальності досліджуваних підприємств у динаміці (рис. 6).

Рис. 6. Динаміка рівня соціальної відповідальності досліджуваних аграрних підприємств

Джерело: Розроблено авторами.

За результатами оцінки рівня соціальної відповідальності досліджуваних аграрних підприємств можна стверджувати про те, що їх рівень протягом досліджуваних років мав нестійкий характер, проте на 2015 рік прослідковується висока можливість реалізації соціальних проектів.

Висновки. Проведене дослідження інституціонального середовища соціальної відповідальності аграрних підприємств та використання динамічного підходу до оцінки інституційних ефектів їх відповідальності дає підстави для висновку про те, що на сьогодні рівень її високий. Обрана методика оцінки рівня соціальної відповідальності

може застосовуватися в межах універсального експрес-аналізу багатьох господарюючих суб'єктів, це дасть змогу використовувати традиційні методики аналізу рівня соціальної відповідальності.

Не менш важливим є питання оцінки рівня соціальної відповідальності малого та середнього бізнесу, що суттєво відрізняється від оцінки рівня соціальної відповідальності великих аграрних підприємств. Це дасть можливість здійснити порівнянню оцінку рівня розвитку соціальної відповідальності всіх організаційно-правових форм господарювання з подальшим формуванням відповідних рейтингів.

Список використаних джерел

1. Гоголя О. П. Соціальна відповідальність бізнесу : монографія / О. П. Гоголя, І. П. Кудінова ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Ніжин : Лисенко М. М., 2011. – 175 с.
2. Діагностика стану та перспектив розвитку соціальної відповідальності в Україні (експертні оцінки): монографія / О. Ф. Новікова, М. Є. Дейч, О. В. Панькова та ін.; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2013. – 296 с.
3. Довгань Л. Економічні аспекти корпоративної соціальної відповідальності в умовах макроекономічної кризи / Л. Довгань, І. Малик // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2012. – № 2. – С. 106–110.
4. Зінченко А. Г. Корпоративна соціальна відповідальність 2005–2010: стан та перспективи розвитку / А. Г. Зінченко, М. А. Саприкіна. – К. : Вид-во «Фарбований лист», 2010. – 56 с.
5. Колосок А. Зарубіжний досвід соціальної відповідальності бізнесу та перспективи його застосування в Україні / А. Колосок // Економічний часопис Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. – 2015. – № 1. – С. 15–19.
6. Лупенко Ю. О. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності / Ю. О. Лупенко, М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2013. – № 7. – С. 5–21.
7. Матвеева Я. А. Количественная оценка корпоративной социальной ответственности предприятий нефтегазового комплекса / Я. А. Матвеева, Д. С. Воронов // Управление экономическими системами: электронный научный журнал (94), 12/2016.
8. Мурашко М. І. Концептуальні основи соціальної відповідальності бізнесу в Україні / М. І. Мурашко // Економічний та суспільно-політичний журнал. – 2009. – № 2. – С. 114–122.
9. Новий міжнародний стандарт із соціальної відповідальності ISO-26000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bcdst.kiev.ua/index.php/test/56-iso-26000>.
10. Піроженко Н. В. Проблеми соціального партнерства в Україні: теоретико-методологічний аспект / Н. В. Піроженко // Актуальні проблеми державного управління : збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. – 2003. – Вип. 4(16). – С. 142–154.
11. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / А. М. Колот та ін. ; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Колота ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», Наук. парк, Ін-т соц.-труд. відносин. – К. : КНЕУ, 2012. – 501 с.
12. ТОП-7 агрохолдингов-работодателей Украины 2017 <https://latifundist.com/rating/top-7-agroholdingov-rabotodatelej-ukrainy-2017>; <https://latifundist.com/rating/top100#>.
13. Царик І. М. Регулятивні інструменти посилення соціальної відповідальності бізнесу в системі національної економіки : монографія / І. М. Царик ; Черніг. держ. ін-т права, соц. технологій та праці. – Чернігів:[б. в.], 2011. – 152 с.
14. Шаповал В. М. Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою : монографія / В. М. Шаповал ; ДВНЗ „Нац. гірн. ун-т”. – Д. : Держ. ВНЗ „НГУ”, 2011. – 356 с.
15. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits / M. Friedman // The New York Times Magazine. – 1970. – September 13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://umich.edu/thecore/doc/Friedman/pdf/>.
16. Kitzmueller M. Economic Perspectives on Corporate Social Responsibility / M. Kitzmueller, J. Shimshack // Journal of Economic Literature. – 2012. – № 50 (1). – P. 51–84.
17. Matten D. Corporate Social Responsibility in Europe - State-of-the-Art and Future Perspectives in a Globalizing Economy / D. Matten, J. Moon // Material of Annual Conference at Academy of Management. – Seattle. – 2003. – P. 10–12.
18. Post J. E. Managing the extended enterprise: The new stakeholder view / J. E. Post, L. E. Preston, S. Sachs // California Management Review. 2002. – № 45 (1). P. 5–28.
19. Secchi D. Corporate Social Responsibility in Europe: Analyzing Business in Transnational Contexts / D. Secchi // Economics and Quantitative Methods. – Varese : University of Insubria, Department of Economics. – 2004. – No 34. – P. 1–19.
20. The institutional promotion of corporate social responsibility reporting / [D. Tschoop, S. Wells, D. Barney] // Journal of Academic and Business. – 2012. – No 5. – P. 1–18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aabri.com/manuscripts/111010.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2017 р.

Фахове рецензування: 13.12.2017 р.

* * *

УДК 349.4 (477)

*М.Г. СТУПЕНЬ, доктор економічних наук,
професор, декан землевпорядного факультету
Г.І. ГРЕЩУК, кандидат економічних наук,
доцент кафедри
Львівський національний аграрний університет*

Землеустрій особливо цінних сільськогосподарських земель як основа їх раціонального використання

Постановка проблеми. Негативна ситуація з використанням і охороною земель сільськогосподарського призначення вимагає прискореного проведення заходів щодо їх захисту, передусім, розвитку землеустрою особливо цінних сільськогосподарських угідь. Так, конкретні імперативи використання кожного контуру земельної ділянки, встановлені проектом землеустрою, дають змогу ефективно здійснювати контроль за охороною та використанням земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність та необхідність охорони і раціонального використання особливо цінних земель сформульовані в роботах багатьох учених із різних галузей знань. Зокрема, питанням раціонального використання й охорони особливо цінних земель, в тому числі сільськогосподарського призначення, присвячені праці Т. Євсюкова [8], О. Канаша [10], Л. Новаковського [15], А. Мартина [13] та інших. Представники юридичної науки О. Мураховська [14] і Л. Ришкова [16] детально дослідили проблеми нормативно-правового забезпечення використання особливо цінних земель. Наукові праці відомих ґрунтознавців та економістів-аграрників, зокрема С. Балюка [2], О. Корчинської [11], Р. Трускавецького [2]

присвячені проблемам класифікації особливо цінних типів ґрунтів.

Разом із тим у сучасній землевпорядній науці питання землеустрою особливо цінних земель сільськогосподарського призначення практично не розглядалися, внаслідок чого виникає необхідність розробки теоретичних і методичних положень щодо удосконалення механізмів його розвитку.

Мета статті – відповідно до визначених проблем метою дослідження є реформування системи землевпорядного забезпечення. Для узгодження екологічних та продовольчих інтересів сільськогосподарського землекористування необхідною є зміна механізму управління земельними відносинами, органічною складовою яких повинен стати такий інструмент як землеустрій особливо цінних земель у сільському господарстві. Вирішення зазначених питань потребує обґрунтування теоретико-методичних положень розвитку землеустрою особливо цінних земель сільськогосподарського призначення як умови підвищення ефективності й конкурентоспроможності виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. Чинне нормативно-правове забезпечення регулювання земельних відносин в Україні під поняттям «особливо цінні землі» визначає окремі види земель і земельних ділянок, що перебувають під особливою правовою охороною. Результати наукових досліджень показали, що в Україні нині відсутня чітка й ефективна система інституціона-

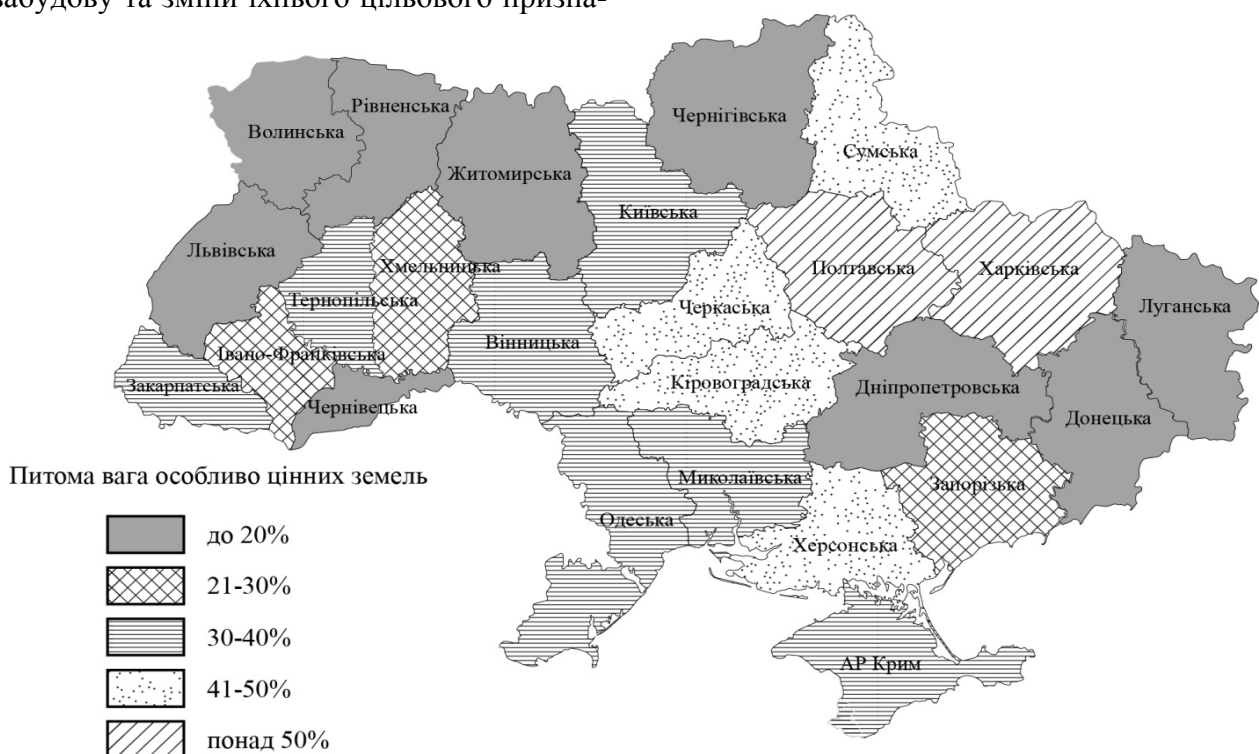
льного забезпечення виділення особливо цінних сільськогосподарських земель. Тому, на нашу думку, територія особливо цінних сільськогосподарських земель є об'єктом землеустрою, на якому необхідне проведення заходів із вивчення стану земель, комплексу передпроектних і проектних робіт, планування організаційно-господарських, агротехнічних, лісомеліоративних, гідротехнічних та інших заходів.

Існує значна невідповідність між формальними й неформальними інститутами, досить часто виникають колізії, з одного боку, між тим, що державними інститутами гарантується особлива охорона найціннішої частини національного багатства, а з іншого – тим, що ми стаємо свідками перетворення особливо цінних земель у територіальний базис розширення меж населених пунктів. Ця колізія проявляється через непрозорі процедури одержання земельних ділянок під забудову та зміни їхнього цільового призна-

чення з метою подальшої забудови [8, 14, 16]. Вивчення зарубіжного досвіду виділення, захисту і раціонального використання особливо цінних продуктивних сільськогосподарських угідь дасть змогу оптимізувати цей процес у нашій країні [8].

За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, в структурі орних земель України площа особливо цінних земель становить майже 9,4 млн га [7]. Варто відзначити значну різницю питомої ваги особливо цінних земель у загальній площі ріллі за різними областями України – від 8,2 % у Волинській до 56,6 % у Полтавській.

Для більш наочного відображення одержаних результатів проведено зонування території України по регіонах за часткою особливо цінних земель у загальній структурі орних земель через картографічне зображення (рисунок).

Зонування території України за питомою вагою особливо цінних земель у загальній структурі орних земель, 2015 р.

Джерело: Сформовано за даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

Для визначення цілей, завдань і змісту землеустрою особливо цінних сільськогосподарських земель необхідно, передусім, звернутися до визначення землеустрою та

його можливостей для забезпечення розв'язання даного завдання.

Об'єднуючи поняття і зміст землеустрою відповідно до землевпорядної науки й чинними законодавчими нормами, метою зем-

леустрою є раціональне використання та охорона земель, організація території й виробництва відповідно до існуючих земельних відносин. Згідно з цим мета землеустрою особливо цінних земель у сільському господарстві – встановлення місцезнаходження, зонування та організація території даних земель, раціональне їх використання й охорона відповідно до потреб виробництва та існуючих земельних відносин. Виходячи зі сформульованої мети й на основі аналізу наукових робіт ряду вчених-землевпорядників [1, 19, 21] у процесі землеустрою особливо цінних сільськогосподарських земель необхідно розв'язати такі завдання: проведення комплексу заходів і робіт з аналізу стану використання земель; оцінка якості й інвентаризація земель; встановлення видів дозволеного використання земельних ділянок; використання інформації з державного земельного кадастру, документів територіального планування та державного фонду даних, правил землекористування й забудови тощо; формування спеціального реєстру особливо цінних земель у сільському господарстві; наповнення картографічних матеріалів стосовно особливо цінних земель; здійснення комплексу заходів із проектування та планування раціоналізації господарської діяльності на територіях сільськогосподарських підприємств [5, 19].

Розв'язання перерахованих вище завдань дасть змогу вирішити питання виділення й організації раціонального використання та охорони особливо цінних земель у сільському господарстві в порядку виконання системи землевпорядних заходів (таблиця). Таким чином, визначається зміст землеустрою особливо цінних сільськогосподарських земель, у тому числі їх виділення, використання й охорона. Складання переліку особливо цінних сільськогосподарських угідь ґрунтується на критеріях, для виявлення яких необхідно провести землевпорядні, земельно-оціночні роботи з вивчення стану земель, зокрема різного роду обстеження і вишукування, оцінку якості й інвентаризації земель, що відображаються у відповідних матеріалах [5, 21].

Завданням землеустрою є підготовка матеріалів щодо обґрунтування сільськогосподарського регламенту та складання карти територіальної зони сільськогосподарського призначення, на якій відображаються кордони такої зони, межі населених пунктів, водних об'єктів, зон з особливими умовами використання території, територій традиційного природокористування, об'єктів культурної спадщини, а також розташування меліоративних систем. На карті територіальної зони особливо цінних сільськогосподарських земель також відображаються межі сільськогосподарських угідь [21].

Система землеустрою особливо цінних сільськогосподарських земель

ЗАХОДИ	ДОКУМЕНТАЦІЯ
Складання та затвердження переліку особливо цінних сільськогосподарських земель	
Ґрунтові, геоботанічні та інші обстеження чи вишукування	Матеріали ґрунтових, геоботанічних та інших обстежень і вишукувань
Оцінка якості земель	Матеріали оцінки земель
Інвентаризація земель	Матеріали інвентаризації земель
Встановлення регламентів	Карта територіальних зон сільськогосподарського призначення
	Матеріали обґрунтування сільськогосподарського регламенту
Встановлення (опис) місцеположення і меж особливо цінних сільськогосподарських земель	
Опис місцеположення і встановлення меж особливо цінних земель	Карта (план) об'єкта землеустрою
Складання реєстру особливо цінних продуктивних сільськогосподарських земель	
Складання реєстру особливо цінних земель	Карти особливо цінних сільськогосподарських земель територіальних одиниць
Складання тематичних карт, схем зонування території за придатністю для використання в сільському господарстві	
Зонування території за придатністю для використання в сільському господарстві	Карти зонування території за придатністю для використання в сільському господарстві

Планування і організація раціонального використання особливо цінних земель	
Планування і організація раціонального використання та охорони особливо цінних сільськогосподарських земель	Схеми землеустрою територій із включенням зон особливо цінних сільськогосподарських земель
	Проекти внутрішньогосподарського землеустрою сільськогосподарських організацій з урахуванням зон особливо цінних земель
	Робочі проекти поліпшення, захисту від негативних явищ особливо цінних земель

Джерело: Систематизовано авторами за [4, 8, 15].

На нашу думку, на цих картах повинні бути встановлені кордони особливо цінних продуктивних сільськогосподарських угідь, складена їхня експлікація, а також охоронних зон навколо них. Із метою дотримання правового режиму (регламенту) використання даних земель, постановки їх на державний кадастровий облік, необхідно встановити (описати) їх розташування, в результаті якого виконується карта (план) об'єкта землеустрою.

Формування зазначеного вище реєстру особливо цінних сільськогосподарських земель передбачає використання семантичних відомостей про такі угіддя, а також картографічні матеріали, пов'язані з ними. З огляду на багатогранне значення земельних ресурсів у сільськогосподарському виробництві, необхідним елементом зазначеного процесу вважаємо зонування територій згідно з їхньою придатністю до використання сільськогосподарськими суб'єктами, що й зазначається у відповідних картографічних матеріалах.

На нашу думку, формування землепорядної документації з урахуванням зонування територій та класифікації угідь згідно з їхньою придатністю до сільськогосподарського використання уможливить зменшити витрати та підвищити ефективність землепорядного проектування, при цьому зміст внутрішньогосподарського проектування, враховуючи зазначене зонування, не зміниться.

Формування спеціальної інформаційної бази особливо цінних сільськогосподарських угідь під час зонування територій дасть змогу знайти комплексне розв'язання проблеми їх поліпшення, зменшення негативно-го впливу деградаційних процесів при складанні проектів землеустрою.

Землеустрій особливо цінних земель у сільському господарстві передбачає виконання таких робіт:

1. Підготовчі:

актуалізація планово-картографічного матеріалу (коригування карт за територіальними одиницями з розробкою планової основи для виділення особливо цінних земель);

збір і систематизація інформації, необхідної для розробки шкал із продуктивності ґрунтів (характеристика агрокліматичних умов зони розташування територіальної одиниці; агроекологічний потенціал; характеристика ґрунтових та геоботанічних умов; характеристика земельно-кадастрових даних; характеристика статистичних даних щодо використання земель; характеристика економічних умов сільськогосподарського виробництва);

підготовка переліку земельних ділянок територіальної одиниці, що включає інформацію про межі, площі, форму власності й кадастровий номер.

2. Оцінка земель сільськогосподарського призначення територіальної одиниці за зерновим еквівалентом.

3. Диференціація земельних ділянок сільськогосподарського призначення територіальної одиниці за якісними характеристиками на основі шкали класифікації земель за придатністю для використання в сільському господарстві.

4. Складання карти класифікації земель сільськогосподарського призначення територіальної одиниці за придатністю для використання в сільському господарстві.

5. Складання карти особливо цінних сільськогосподарських земель територіальної одиниці.

6. Складання реєстру особливо цінних сільськогосподарських земель територіальної одиниці.

7. Оформлення текстової та графічної частин матеріалів із виділення особливо цінних сільськогосподарських земель.

Таким чином, система землеустрою особливо цінних сільськогосподарських земель дасть змогу зберегти їхню цілісність, раціонально використовувати і дбайливо охороняти як основу національної безпеки держави.

Ефективність землеустрою особливо цінних земель виражається, передусім, у тому, що в результаті класифікації та зонування можна виділити землі різної якості: малопродуктивні – вилучати для несільськогосподарських цілей, високопродуктивні – залишати в сільськогосподарському обороті. При цьому, вилучаючи малопродуктивні землі й заповнюючи їх вилучення освоєнням родючих, але нераціонально використаних земель, ми одержуємо підвищення врожайності за рахунок поліпшення родючості земель, збільшення виручки сільськогосподарських підприємств [2, 6, 11,15].

Різниця в якості земель, які вилучаються, веде до різного приросту кадастрової вартості земельних ділянок, і як наслідок, до зміни земельного податку. Збільшення прибутку сільськогосподарських організацій за рахунок запобігання вибуття родючих земель, проведення землевпорядних заходів у свою чергу приводить до збільшення надходжень у бюджет. Узагальнюючи вищенаведене та ґрунтуючись на твердженні С. Волкова [4], економічну ефективність землеустрою особливо цінних сільськогосподарських земель можна уявити як сукупність комерційної і бюджетної ефективності. Комерційна ефективність складатиметься з ефективності за рахунок запобігання вибуття продуктивних земель, зміни структури та напряму використання інвестицій, диференційованого розміщення сівозмін на території сільськогос-

подарських підприємств. Бюджетна ефективність ґрунтується на прирості податків (у державний, регіональний і місцевий бюджет) й складається з приросту податків.

Висновки. На підставі узагальнення теоретичних положень землеустрою, аналізу нормативно-правових документів встановлені цілі, завдання та зміст землеустрою особливо цінних сільськогосподарських земель. Визначено, що система землеустрою особливо цінних сільськогосподарських земель включає: вивчення стану земель, формування переліку й реєстру особливо цінних земель; встановлення регламентів; опис місцеположення і (або) встановлення на місцевості меж особливо цінних земель; зонування, планування й організація раціонального використання та охорони особливо цінних земель у сільському господарстві.

На основі розробки теоретичних основ землеустрою особливо цінних сільськогосподарських земель доведено, що основна мета виділення особливо цінних земель полягає в захисті їх від вибуття із сільськогосподарського обороту. Визначено, що в результаті зонування земель за придатністю для використання в сільському господарстві з'являється можливість диференційованого розміщення сільськогосподарських культур, сівозмін за землями різної якості.

З огляду на необхідність оцінки ефективності землевпорядної діяльності стосовно особливо цінних продуктивних сільськогосподарських угідь вважаємо доцільним визначати економічну ефективність як сукупність комерційної та бюджетної. Комерційна ефективність визначається з огляду на економічний ефект від запобігання вилучення продуктивних земель, зміни структури й напрямів використання інвестицій тощо. Бюджетна ефективність ґрунтується на прирості податкових надходжень до бюджетів різних рівнів.

Список використаних джерел

1. Алакоз В.В. Землеустройство – инвестиционная карта России в аграрном секторе / В.В. Алакоз, А.В. Никонов // Землеустройство, кадастр и мониторинг земель. – 2013. – №4. – С.6–12.
2. Безуглий М.Д. Грунти та їхня родючість у правовому полі земельно-ринкових відносин / М.Д. Безуглий, С.А. Балюк, Р.С. Трускавецький // Вісн. аграр. науки. – 2012. – № 5. – С. 5–10.
3. Ветрова Н. Экологический аудит и экологический мониторинг в управлении экологической безопасностью региона / Н. Ветрова // MOTROL, 2012, Vol 14, № 1, 80–85.
4. Волков С.Н. Землеустройство: учеб. / С.Н. Волков. – М.: ГУЗ, 2013. – 992 с.

5. Волков С.Н. О критериях и порядке отнесения земельных участков к особоценным сельскохозяйственным землям / С.Н. Волков, К.И. Черкашин // Землеустройство, кадастр и мониторинг земель. – 2015. – №1. – С.6–13.
6. Грунти та їхня родючість у правовому полі земельно-ринкових відносин / М. Д. Безуглий, С. А. Балук., Р.С. Трускавецький // Вісн. аграр. науки. – 2012. – № 5. – С. 5-10.
7. Державний земельний кадастр України (станом на 1 січня 2016 р.): [зб. аналіт. матер.]. – К.: Держгеокадастр, 2016. – 120 с.
8. Євсюков Т.О. Класифікація та екобезпечне використання особливо цінних земель: [моногр.] / Т. О. Євсюков. – Київ-Львів: Ліга-Прес, 2015. – 452 с.
9. Земельний кодекс України. Закон від 25.10.2001 № 2768-III [Електронний ресурс] // Офіц. вісн. України. – 2001. – № 46. – С. 1. – Ст. 2038. – Код акту 20473/2001. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/2768-14.
10. Канаши О.П. Особливо цінні землі: наявне тлумачення та реальна сутність / О.П. Канаши // Землевпоряд. вісн. – 2009. – № 2. – С. 44–45.
11. Корчинська О.А. Родючість ґрунтів: соціально-економічна та екологічна сутність: моногр. / О.А. Корчинська. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2008. – 238 с.
12. Люшин В.Г. Організаційно-правове забезпечення охорони особливо цінних земель / В.Г. Люшин // Землевпоряд. вісн. – 2014. – № 11. – С. 23–27.
13. Мартин А.Г. Особливо цінні землі: сучасні проблеми визначення та охорони / А.Г. Мартин, Т.О. Євсюков // Землеустрій і кадастр. – 2009. – № 2. – С. 39–43.
14. Мураховська О.О. Поняття особливо цінних земель України: сучасний стан та перспективи розвитку / О.О. Мураховська // Наук. вісн. НУБІП України. Серія: право. – 2011. – № 165-1. – С. 178–185.
15. Новаковський Л.Я. Проблеми формування, використання та збереження особливо цінних земель / Л. Я. Новаковський // Вісн. аграр. науки. – 2015. – № 3. – С. 5–11.
16. Ришкова Л. В. Правове регулювання охорони особливо цінних земель в умовах розвитку ринку земель / Л. В. Ришкова // Часопис Київського університету права. – 2013/3. – С. 243–249.
17. Ступень Р.М. Інституціональні особливості інфраструктурного забезпечення функціонування ринку сільськогосподарських земель / Р.М. Ступень // АгроСвіт. – 2016. – № 5. – С. 33–36.
18. Lyushyn V. Functioning and development of the agricultural lands protection system / V. Lyushyn // Nauka i studia. – 2015. – № 8 (139). – P. 17–21.
19. Reed M.S. Cross-scale monitoring and assessment of land degradation and sustainable land management: a methodological framework for knowledge management / [M.S.Reed, M.Buenemann, J.Atlhopheng and el.] // Land Degrad. Develop. – 2011. – № 22. – P. 261–271.
20. Tretyakova E.A. Evolution of Research and Evaluation Methodology of Sustainable Development of Social and Economic Systems // World Applied Sciences Journal. – 2013. – № 25 (5). – P. 756–759.
21. Williamson I.P. Sustainability and Land Administration Systems / I.P. Williamson, S. Enemark, J. Wallace. – Department of Geomatics, Melbourne, 2006. – 271 p.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2017 р.

Фахове рецензування: 06.11.2017 р.

*

Новини АПК

Капітальні інвестиції у сільське господарство України зростають

Станом на кінець 2017 року в сільському господарстві, мисливстві та наданні пов'язаних із ними послуг освоєно понад 40,5 млрд грн капітальних інвестицій, що на 37,8% більше ніж за аналогічний період минулого року. Загалом частка капітальних інвестицій у сільське господарство становила 15,6% від загального обсягу.

Головним джерелом фінансування капітальних інвестицій залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких освоєно в межах 72% загального обсягу.

За той самий період, капітальні інвестиції у виробництво харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів сягнули 12,7 млрд грн, що на 7,5% більше ніж за 9 місяців 2016 року. Загалом частка капітальних інвестицій у харчову переробку становила 14,6% від загального обсягу таких інвестицій у промисловість.

Станом на 1 липня 2017 року в аграрному секторі впроваджувалося 233 інвестиційні проекти із загальною кошторисною вартістю 36,7 млрд грн.

Довідково: капітальні інвестиції – витрати на придбання нових (а також тих, які були у використанні), виготовлення власними силами для власного використання матеріальних і нематеріальних активів; витрати на капітальний ремонт і модернізацію.

Прес-служба Мінагрополітики України

*O.V. OLIINYK, doctor of economic sciences, professor,
head of department of finance*

*V.V. MAKOHON, candidate of economic sciences,
associate professor (docent), competitor for doctor's degree*

*O.V. HOROKH, candidate of economic sciences,
associate professor (docent), associate professor (docent) of the department of finance*

*O.Yu. SKOROMNA, candidate of economic sciences,
senior lecturer of the department of finance
V.V. Dokuchayev Kharkiv National Agrarian University*

Cost management of oil products and services payment of the third organisations in wheat production

Scientific problem. A critically low amount of investments into updating of the material and technical base of the agricultural enterprises has exacerbated the problem of timely and qualitative execution of the operations provided by the manufacturing technologies in most spheres. At the same time, reduction of the financial indicators of agricultural enterprises functioning in 2015-2016 significantly limits the possibility of even a simple reproduction of their resource potential. An additional factor that destabilizes functioning of the agro-formations is a permanent increase in energy sources prices, which, together with considerable depreciation of the material and technical base, causes a rapid increase in energy consumption and products self-costs. A possible solution to these problems is partial transfer of the most energy-intensive technological operations to the outside organizations. This allows to improve the quality and efficiency of the technological operations, to download available technical equipment more completely, and to obtain tax preferences even under the conditions of a steady shortage of investment resources. At the same time, significant changes in quantities and the specific weight of the costs of oil products and payment for the services of the outside organizations by individual farms are the result of changing the approaches to organization of the

technological process, which necessitates improvement of the approaches to manage these types of the costs.

Analysis of recent researches and publications. The problem of efficiency security of agricultural enterprises functioning constantly comes in sight of the scientist economists. Among the recent publications on this topic the works of V.S. Diiesperov, V.Ya. Mesel-Veseliaka, V.V. Rossokha, L.M. Satyr, A.V. Cherep, D.V. Shyian, O.H. Shpykuliaka, O.V. Shubravskaya [1-8] should be singled out. At the same time, the issues of modeling and optimization of the cost structure of the agricultural enterprises were illustrated in the works of O.M. Vyshnevskaya, V.P. Klochan, T.H. Marenych, T.S. Muliar, H.O. Partyn, D.V. Shyian [9-14]. In addition to that, the issue of modeling the share of agricultural enterprises participation in interfarm cooperation is insufficiently studied.

The objective of the article is to present the research results of amount and specific weight cost management for oil products and services payment of the third organizations in wheat production.

The methodology. Economic science operates with a significant arsenal of the methods and techniques of social phenomena and processes research, most of which are based on the results of the researches in the related fields of knowledge, in particular probability theory and mathematical statistics. In turn, the analysis of

the methodical apparatus of most researches devoted to the theory of cost management, showed the typicality of approaches to assess the phenomena and trends in this field with the domination of this grouping method, which was also used in our research. But the use of the correlation and regression analysis gives a more accurate quantification of them despite the availability of this method from the point of view of interpreting assessment of cost interdependence and economic results. At the same time, unlike most authors who form their conclusions based on the linear or single-factor parabolic production functions, the carried out research was based on the function of two variables in the form of a full polynomial of the second order, application of which allows quantifying the individual effect on the resultant change indicator for each researched species of the costs, as well as their simultaneous impact with a fixed value of one type of the costs.

Statement of the main results of the study.

The research aimed at improving the approaches to manage the amount and costs structure for production of certain agricultural products at the first stage involves identification of the existing tendencies of the expendable and effective indicators of functioning of the field, which is the object of the research. Therefore, the agricultural enterprises of Kharkiv region, which produced wheat in 2015, were grouped according to their yielding capacity (Table).

This allows to establish a positive correlation of technological and economic efficiency and competitiveness of production in certain groups of the farms. So, if the profit mass per hectare of wheat crops and profitability of its

implementation at the agricultural enterprises with the yielding capacity of less than 30 cwt/ha made 0.87 thousand UAH and 17.8 % correspondingly, in the group of the enterprises with the yielding capacity of more than 40 cwt/ha it was 3.54 thousand UAH and 41.6% higher correspondingly. At the same time, if the average sale of wheat in the first group was 1.4 thousand tons, so it was three times larger for the farms with the yielding capacity of more than 40 cwt/ha.

The precondition of the highest profit margin of implementation for the farms of the third group was the highest sale price of one cwt of wheat. Thus, at the farms with the yielding capacity of less than 30 cwt/ha, the average sales price amounted to 249,8 UAH/cwt, at the agricultural enterprises with the yielding capacity of more than 40 cwt/ha it was 19.2 % higher. Besides, the latter was determined by higher concentration of production to a great extent. Thus, the average area under wheat cultivation at the agricultural enterprises with the yielding capacity of more than 40 cwt/ha was 70,7 % higher than at those which had the yielding capacity of less than 30 cwt/ha. In its turn, the higher selling price of wheat in the first group encouraged them to increase the intensity of production; as the result of this, the specific consumption was 53.9% higher than in other groups. The latter provided the farms of the third group with wheat productivity 87.8 % higher comparing to the first one, which insured the level of production cost of 1 cwt of grain to 18.0% lower in the first group comparing to the others.

The intensity and efficiency of wheat production at the agricultural enterprises of Kharkiv region in 2015

Indicators	Groups of the farms according to wheat yielding capacity, cwt/hectare			in total (on average)
	less 30,0	30,1-40,0	more 40,0	
Number of the farms in a group, unit	58	123	128	309
For one enterprise: harvested area, ha	614,9	943,4	1 049,6	925,7
Gross yield, t	1 610,1	3 293,4	5 157,2	3 749,5
Volume of sales, t	1 415,7	2 800,3	4 172,2	3 108,7
Production costs, thousand UAH/ha	5,18	6,50	7,97	7,03
Including oil products	0,84	0,76	0,91	0,84
Payment for the services of the third organizations	0,35	0,54	0,76	0,62
Production cost price 1 cwt, UAH	197,8	186,2	162,2	173,5
Sales price 1 cwt, UAH	249,8	270,3	297,8	283,8

Profit, thousand UAH/ha	0,87	0,63	4,41	2,43
Profitability level, %	17,8	8,5	59,4	34,3
Yielding capacity, cwt/ha	26,2	34,9	49,1	40,5
Specific weight (%) of total costs for: oil products	6,2	11,6	11,4	11,9
Payment for the services of the third organizations	6,7	8,2	9,5	8,8

The source: the author's own calculations on the basis of the statistic reporting forms of 50 agricultural enterprises of Kharkiv region in 2015.

In order to determine the ground of higher technological production efficiency on the farms of the third group the quantities of the unit costs for the agricultural enterprises of this and the other two groups were compared clause-by-clause. Their greatest differentiation for the costs to pay for the services of the third organizations was established. Thus, at the enterprises with the yielding capacity up to 30 cwt/ha the latter was 350 UAH/cwt and at the farms with the yielding capacity of over 40 cwt/ha, it was 2.2 times more. As a result, the specific weight of the costs of the first mentioned in total was 2.8% lower than of the others. In its turn, it has led to lower values of the unit costs for oil products and the share of the latter in the total amount of the costs of the first mentioned in comparison with the others by 7.9 and 4.8% correspondingly.

So, it should be assumed that a saving of the costs for oil products due to transference of some technological operations execution of a contract organization became one of the grounds of higher competitiveness and economic efficiency of production on the farms of the third group. Although it should be mentioned that the level of technological production efficiency was also influenced by the systems of fertilization and plant protection, seed quality and soil fertility, crop rotations arrangement, differences in production conditions at the agricultural enterprises of different natural and climatic zones etc. Though the latter ones both increased and leveled the effect of participation

in the industrial cooperation, therefore the conclusion about the achievement of higher technological production efficiency on the farms of the third group at the costs of wider involvement of the contract organizations only needs additional verification by localization of factor estimates.

This provides for the exclusion from the enterprises that differ in more than one option or elimination of influence of other factors by constructing a production function. Despite the multiformity of the conditions of agricultural enterprises functioning, which complicates the formation of representative selection, the second approach is typically used in economic studies. Besides the main problem is the choice of the production function, which firstly would allow to assess the impact on technological and economic efficiency of wheat grain production with the exclusion of the changes in the unit costs for oil products and payment for the services of the third organizations, and secondly could be used to determine the optimal proportion of the shares of those costs in their total volume that ensure maximum production efficiency.

To solve this task by means of the correlative and regressive analysis the equation of wheat yielding capacity dependence (Y , cwt/ha) on the unit costs for oil products (x_1 , thousand UAH/ha) and payment for the services of the third organizations (x_2 , thousand UAH/ha) at the agricultural enterprises of Kharkiv region in 2015 was defined:

$$Y = -1,09x_1^2 + 3,77x_1 - 0,38x_2^2 + 6,07x_2 + 0,41x_1x_2 + 31,63. \quad (1)$$

Its graphical interpretation shows the dependence of the resulting function of diminishing returns effect (Figure 1).

On this basis it is possible to determine the quantity of the unit costs for oil products and

payment for the services that ensure maximization of the function (1).

For the sake of this it was differentiated with the help of the variables x_1 and x_2 :

$$\frac{dY}{dx_1} = -2,18x_1 + 0,41x_2 + 3,77 \quad (2)$$

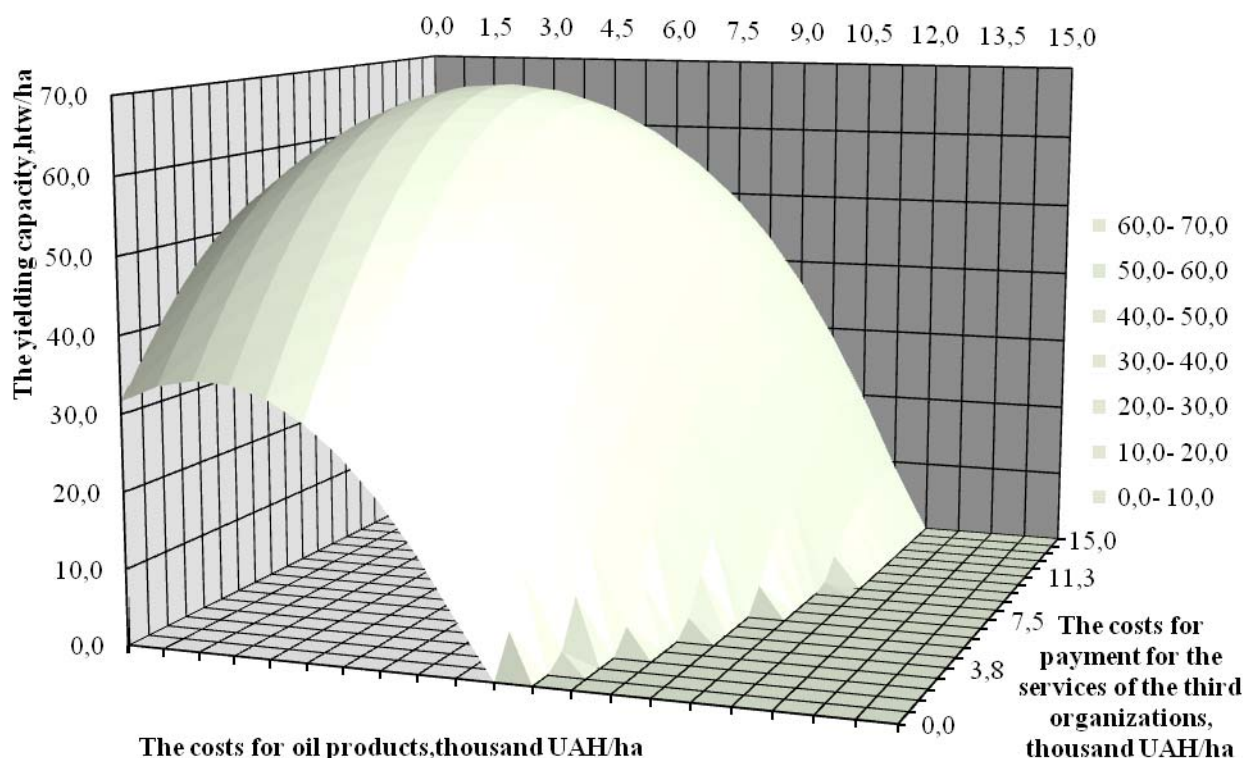

Figure 1. Wheat yielding capacity dependence on the specific costs for oil products and payment for the services of the third organizations at the agricultural enterprises of Kharkiv region in 2015

The source: the author's own calculations on the basis of the statistic reporting forms of 50 agricultural enterprises of Kharkiv region in 2015.

$$\frac{dY}{dx_2} = -0,76x_2 + 0,41x_1 + 6,07 \quad (3)$$

Hereafter by equaling the equations (2) and (3) to zero and solving the obtained system of the linear equations as to x_1 and x_2 , it was established that maximum of yielding capacity at the average level of the unit costs for other items, which was equal to 68,0 cwt/ha, is achieved at the unit costs for oil products and payment for the services of the third organizations – 3.55 and 9.79 thousand UAH/ha correspondingly. Hereby, the element of the function (1), which characterizes the influence on yielding capacity of the first degrees of the included factors indicates that the achieved results are optimal both from the point of view of maximization of yielding capacity and from the structural side [5]. In particular, having summed up the obtained values of the unit costs for oil products and payment for the services of the third organizations and having specified their share in the obtained integral indicator, we have found out that with yielding

capacity of 68,0 cwt/ha the optimum proportion of apportionment of the costs according to these items will be 26 to 74 %.

At the same time, it should be noted that the priority for the greatest part of the agricultural enterprises is to maximize economic production efficiency. This causes the changes in approaches to determination of the optimal levels of the costs for oil products and payment for the services and transformation of the yielding capacity function into such one which characterizes dependence from the analyzed types of the costs of the margin profit from wheat sale. To this effect the right part of the formula (1) was multiplied by the average sales price of wheat investigated by the agricultural enterprises of Kharkiv region, which was 258,7 UAH/cwt in 2015 and the value of the unit costs for oil products (x_1) and payment for the services of the third organizations (x_2) was subtracted from the obtained result:

$$Y_1 = (-1,09x_1^2 + 3,77x_1 - 0,38x_2^2 + 6,07x_2 + 0,41x_1x_2 + 31,63) \times 0,26 - x_1 - x_2, \quad (4)$$

where 0,26 is the average sales price of 1 cwt of wheat of the investigated agricultural enterprises of Kharkiv region in 2015, UAH/cwt.

Along with this, the margin profit is quite acceptable from the point of view of direct costing. Hereafter the function (12) was differentiated with the help of variables x_1 and x_2 :

$$\frac{dY_1}{dx_1} = (-2,18x_1 + 0,41x_2 + 3,77) \times 0,26 - 1 \quad (5)$$

$$\frac{dY_1}{dx_2} = (-0,76x_2 + 0,41x_1 + 6,07) \times 0,26 - 1 \quad (6)$$

After that, having equaled the functions (5) and (6) to zero and having solved the obtained system of the equations as to x_1 and x_2 , it was defined, that assuming the sales price of wheat of 258,7 UAH/cwt, the average level of the unit costs for other items and absolute marketability of production the maximum value of the profit margin, which was equal to 9.1 thousand UAH/ha, is achieved when the unit costs for oil products and payment for the services of the third organizations are 0,54 and 3.16 thousand UAH/ha correspondingly. In this case the expected yielding capacity is equal to 49.4 cwt/ha, and the optimal distribution proportion of the integrated resources to finance expenses for oil products and payment for the services of the third organizations will be 15 for 85 %.

The analysis of the achieved results suggests that increase of values of the unit costs for oil products and payment for the services of the third organizations to the levels which provide maximum yielding capacity at such price and average levels of the unit costs for other items will determine the decrease in margin profit up to 4.34 thousand UAH/ha. So, the gap in the levels of production intensity, which ensure maximization of technological and economic efficiency of production, should be mentioned. The growth of prices will provide reduction which confirms positive correlation of price dynamics and intensity of production (Table).

Hereby it should be noted that modeling of the levels of the unit costs which ensure maximization of productivity and margin profit establishes the grounds to solve the strategic objectives – to ensure the highest efficiency of functioning of an agricultural enterprise. However in the original edition its decision did not provide restrictions of the financing sources. At

the same time in practical activity of agricultural enterprises management one should act in the conditions of their limitations. And that is why the further search was aimed at justification of the approaches to determine the values of the unit costs for oil products (x_1) and payment for the services of the third organizations (x_2), which provide the maximization of yielding capacity with a fixed amount of the financial resources.

The basis to solve this task is presence of the production function (1) of one global and a number of conditional extremums in the form which was chosen. In this case the prerequisite of their existence is the equality between the derivative functions for each variable [15]. At the same time the practical solution of the problem is based on the presence of the variables x_1 and x_2 in the formulas and that allows to determine the pairs of their values which allow to define the extremum of the function under the conditions of the limitations of the integral values of expenses according to the fixed value of one of them by choosing the quantity of the other. The practical implementation of this approach involves the substitution of the change of the variable x_2 in the equations (2) and (3) by the expression:

$$x_2 = m - x_1, \quad (7)$$

where m is the integral value of the resources of an agricultural enterprise, directed on costs financing for oil products and payment for the services of the third organizations, thousand UAH/ha; x_1 is the unit cost for oil products, thousand UAH/ha

Then, taking into account the requirement of values equality of the first derivatives (2) and (3), the analytical form to calculate the variable x_1 was determined:

$$x_1 = 0,31m - 0,61 \quad (8)$$

Hereafter, taking into account (7) and (8) the absolute values of the costs for oil products and payment for the services of the third organizations and their relative shares in different amounts of the resources which are directed on their financing that secure the conditional extremum are defined. The graphical illustration of the achieved results showed the increase of

value and share of the costs for oil products in proportion to their integral indicator (Figure 2).

So, as the technological operations of the own forces is not economically inexpedient for the enterprises with the unit integral costs up to 2 thousand UAH/ha, in the future, in order to increase the level of intensity from 2 to 20 thousand UAH/ha, the share of the costs for oil products will increase from 0.0 to 19.0%. Even so the growing intensity of production causes a nonlinear change of yielding capacity. Thus, in case of the unit integral costs from 0.0 to 13.3 thousand UAH/ha the expected yielding capacity ranged from 31.6 to 68.0 cwt/ha. The further

increase of the unit integral costs has led to the decline of wheat yielding capacity.

Some differences in the changing trends of cost shares for oil products and payment for the services of the third organizations defined while grouping and economical and mathematical modeling were observed. So, if the first ones indicate decrease of costs shares for oil products and increase of production intensity, the second ones indicate the opposite that is the consequence of nonoptimal ratio of the analyzed cost types in the examined agricultural enterprises of Kharkiv region.

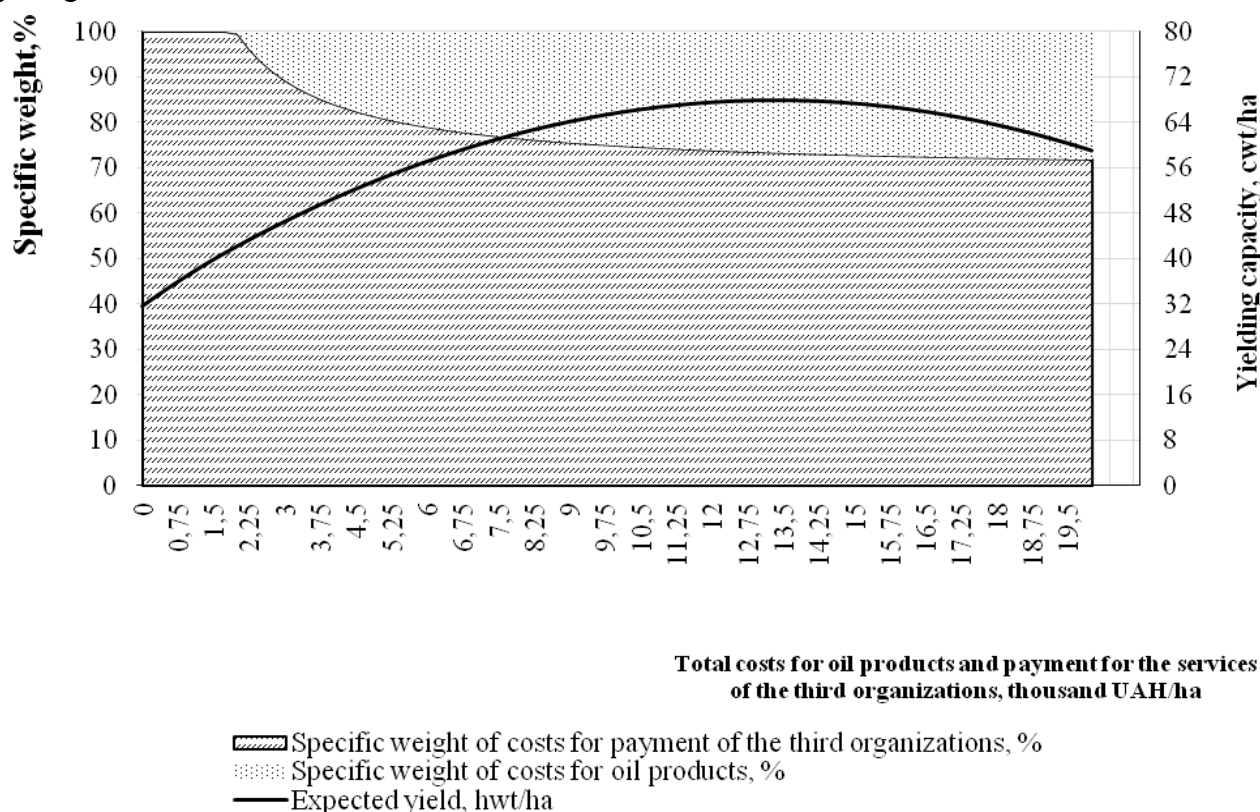

Figure 2. Optimal structure of the costs and expected yielding capacity at different total costs for oil products and payment for the services of the third organizations at the agricultural enterprises of Kharkiv region in 2015

The source: the author's own calculations on the basis of the statistic reporting forms of 50 agricultural enterprises of Kharkiv region in 2015.

Further, on the basis of the above defined pairs of the values x_1 and x_2 which ensure the achievement of the conditional extremum of the function (1) by using the formula (4) the profit margin of a fixed integral index was calculated (Figure 3). The analysis of dependence of the received indicator on the value of the integral cost indicator showed that both the yielding ca-

capacity curve and the profit margin graph are subordinated to the effect of the decreasing return. However, if achievement of maximum yielding capacity foresees increase of the total costs for oil products and payment for the services of the third organizations up to 13.3 thousand UAH/ha, the marginal value will be the greatest at 3.8 thousand UAH/ha.

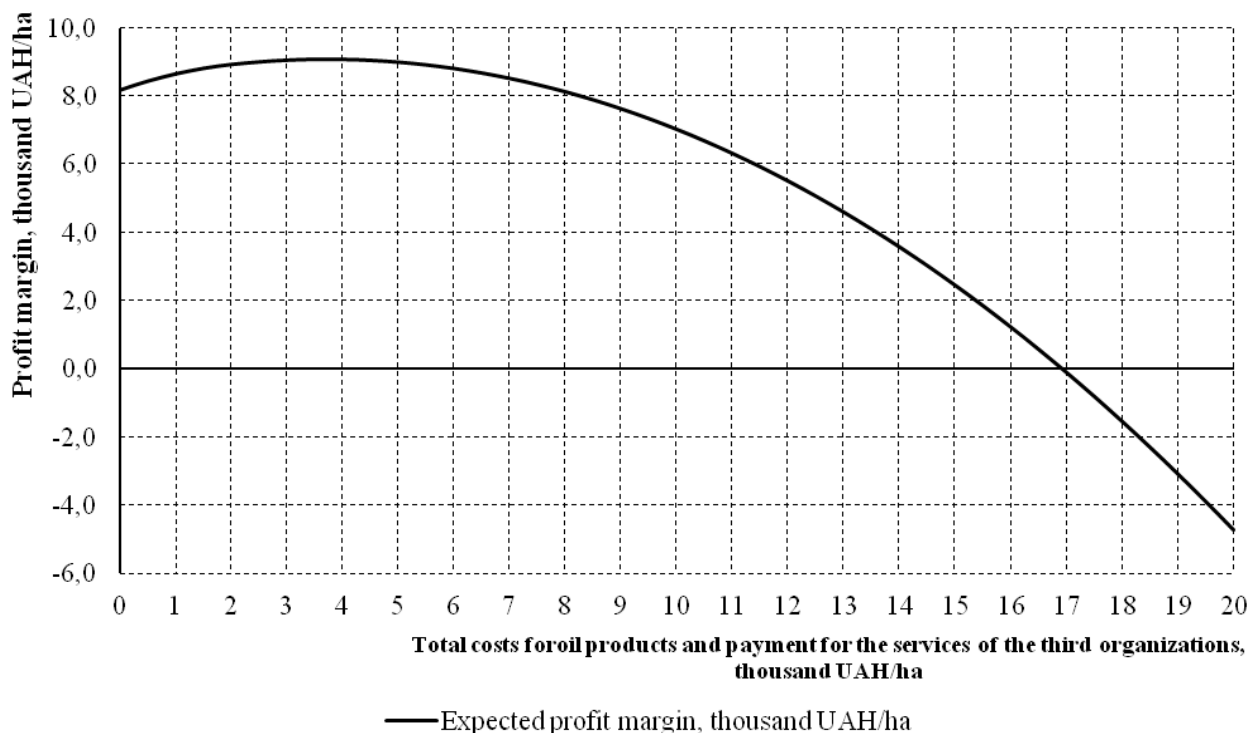

Figure 3. Economic efficiency of wheat production from the total costs for oil products and payment for the services of the third organizations at their ratio that ensures maximization of productivity at the agricultural enterprises of Kharkiv region in 2015

The source: the author's own calculations on the basis of the statistic reporting forms of 50 agricultural enterprises of Kharkiv region in 2015

Conclusions. The tendency of cross-reduction of cost share for oil products and its increase of the costs for payment of the services of the third organizations in proportion to increase of intensity and concentration of production in grain industry is set up. Thus, it is determined that, on the basis of the ratio of the prices of oil products and tariffs on the services, advancing the costs for buying the latter ones and their expenditure in the production process at the total costs for these items up to 2 thousand UAH/ha, which were recorded at the majority of the examined agricultural enterprises is economically inexpedient. At the same time, most of them have the fleet of agricultural vehicles which allows to perform the greatest part of technological operations on their own, causes the deviation of the actual cost structure

from the optimal one and, as a result, reduces the production efficiency of wheat. The solution of the specified contradiction can be possible on account of increase of the integral cost index for oil products and payment for the services of the third organizations up to 3.8 thousand UAH/ha, which will ensure maximization of margin profit at the level of 9.1 thousand UAH/ha. The achievement of such result will include growth of the loading level of its own machine and tractor fleet production, which will cause increase of the costs for oil products up to 540 UAH/ha. Besides, an economically justified share of the costs for oil products in the integral expenditures will reach 15 %, while the specific weight of the costs to pay for the services of the third organizations will not exceed 85 %.

References

1. Австрійська школа граничної корисності / [Базилевич В.Д., Гражевська Н.І., Гайдай Т.В. та ін.] ; під ред. В. Д. Базилевича // Історія економічних учень. – К.: Знання, 2006. – Т. 1. – С. 459-582 с.
2. Вишневецька О.М. Використання систем управління витратами в сільськогосподарських підприємствах / О.М. Вишневецька, О.В. Кривошеєв // Агросвіт. – 2013. – № 12. – С. 17-19.
3. Градов А.П. Управленческий и производственный учет / А.П. Градов. – Москва: ЮНИТИ, 2003. – 346 с.
4. Грещак М.Г. Управління витратами: навч. посібник / М.Г. Грещак, О.С. Коцюба, В.М. Гордієнко та ін. – Київ: КНЕУ, 2008. – 264 с.

5. Григоренко В.К. Математичний аналіз в поняттях, прикладах і контрприкладів, або ідеї і методи математичного аналізу / В.К. Григоренко, К.В. Григоренко; Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси: ЧНУ, 2013. – 264 с.
6. Давидович І.Є. Управління витратами / І.Є. Давидович. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 320 с.
7. Ключан В.П. Напрями і особливості управління витратами сільськогосподарських підприємств / В.П. Ключан, В.О. Гуменюк // Агросвіт. – 2014. – № 1. – С. 31-33.
8. Крушельницька О.В. Система управління витратами – основа ефективної діяльності підприємства [Електронний ресурс] / О.В. Крушельницька, І.І. Чайковська. – Режим доступу: <http://eztuir.ztu.edu.ua/5049/1/100.pdf>
9. Маренич Т.Г. Системне управління витратами у відтворювальних процесах агроформувань / Т.Г. Маренич, О.В. Гаврильченко; ХНТУСГ ім. Петра Василенка. – Харків: Міськдрук, 2011. – 250 с.
10. Муляр Т.С. Особливості управління витратами сільськогосподарських підприємств / Т.С. Муляр // Економіка та держава. – 2014. – № 6. – С. 74-77.
11. Мюллендорф Р. Производственный учет: снижение и контроль издержек. Обеспечение их рациональной структуры / Р. Мюллендорф, М. Каренбауэр. – М.: ЗАО «ФБК-ПРЕСС», 1996. – 160 с.
12. Партин Г.О. Управління витратами підприємства: концептуальні засади, методи та інструментарій / Г.О. Партин. – Київ: Вид-во УБС НБУ, 2008. – 219 с.
13. Пилипенко А.А. Організація обліково-аналітичного забезпечення стратегічного розвитку підприємства / А.А. Пилипенко. – Харків: Видавництво ХНЕУ, 2007. – 276 с.
14. Фандель Г. Теория производства и издержек / Г. Фандель. – К.: Таксон, 1998. – 528 с.
15. Христенко Л.М. Побудова системи управління витратами промислового підприємства / Л.М. Христенко, Р.О. Мозговий // Вісник Східноукраїнського національного університету імені В. Даля. – 2011. – №3(157). – С. 247-253.
16. Шиян Д.В. Удосконалення підходів до формування аналітичного забезпечення управління виробничими витратами в сільськогосподарських підприємствах / Д.В. Шиян // Наукові праці ПФ НУБіП України «Кримський агро-технолог. ун-т» (Серія: «Економічні науки»). – 2013. – Вип. 152. – С. 48-54.
17. Шутько Т.І. Економічна сутність управління витратами підприємства / Т.І. Шутько // Ефективна економіка. – 2014. – №12. – С. 15-22.
18. Coase R.H. The Problem of Social Cost / R.H. Coase // Journal of Law and Economics. – 1960. – № 3. – pp. 1-44.
19. Cooper R.G. Winning at New Products / R.G. Cooper, C.M. Crawford, T.P. Hustad. // Journal of Product Innovation Management – 1986. – № 3. – pp. 307–308.
20. Kaplan R.S. The Evolution of Management Accounting / R.S. Kaplan –Accounting Review. – 1984. – Vol. 59 – № 3. – pp. 390-418.
21. Keuleneer L. Recent Trends in Valuation: From Strategy to Value / L. Keuleneer, W. Verhoog. – John Wiley & Sons, 2005. – 168 p.
22. Maher M.W. Cost Accounting / M.W. Maher, E.B. Deakin. – McGraw-Hill Higher Education, 1984. – 304 p.
23. Oster S. The strategic use of regulatory investment by industry sub-groups / S. Oster. // Economic Inquiry. – 1982. – № 20 – pp. 604–618.
24. Porter M.E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance / M.E. Porter. – Free Press, 1985. – 557 p.
25. Riley D. Competitive Cost Based Investment Strategies for Industrial Companies / D. Riley D. // Manufacturing Issues. – NY: Booz, Allen and Hamilton, 1987. – pp. 71 -83.
26. Scherer F.M. Industrial market structure and economic performance / F.M. Scherer. – Houghton Mifflin, 1980 – 632 p.
27. Shank J.K. Strategic Cost Management: The Value Chain Perspective / J.K. Shank, V. Govindarajan // Journal of Management Accounting Research. – 1992. – № 4. – pp. 177-197.
28. Williamson O.E. The Economics of Antitrust: Transaction Cost Considerations / O.E. Williamson // University of Pennsylvania Law Review. – 1974. – № 122. – pp. 1439-1496.

The article has been received 01.12.2017

Revision: 05.12.2017

*

*Т.О. ЧАЙКА, кандидат економічних наук,
доцент кафедри
І.О. ЯСНОЛОБ, кандидат економічних наук,
старший викладач
Полтавська державна аграрна академія*

Еколого-соціо-економічні переваги вирощування енергетичних культур

Постановка проблеми. Безвідповідальне ставлення людства до навколишнього природного середовища та інтенсивні методи виробництва призвели до зменшення запасів вугілля, нафти й газу, кліматичних змін та екологічної кризи у світі. Однак чисельність населення на планеті постійно зростає, а енергоресурсів і продуктів харчування споживається все більше. У зв'язку з цим джерела відновлювальної енергії мають надзвичайно важливе стратегічне значення й особливої ролі набуває одержання енергії саме з біологічного палива, адже рослини – це майже невичерпне джерело продуктів харчування та сировини, що з огляду на зростання глобального дефіциту ресурсів є вирішальною якісною характеристикою.

Порівняно з іншими джерелами відновлювальної енергії саме біоенергія, одержана з біомаси, має численні переваги, зокрема: низькі витрати на виробництво, широку сферу використання, децентралізоване виробництво, а також постійне постачання екологічно безпечної сировини.

Доцільно також відзначити, що для аграрного сектору біоенергія є новим альтернативним джерелом доходу, що сприяє створенню нових робочих місць, а також підвищує значимість сільської місцевості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження досвіду вирощування енергетичних культур та перспективних напрямів їх використання нині набули актуальності. Світовий досвід використання відновлювальних джерел енергії описано в працях П. Кендрі [12, 13], М.В. Роїка [1],

Я.Б. Блюма, І.П. Григорюка [2] й ін. Характеристика і перспективи розвитку енергетичних культур в Україні досліджували такі вчені, як: Г.Г. Гелетука [3], М.Я. Гументик [1, 4], Т.А. Железна, П.П. Кучерук, Є.М. Олійник [3] та ін. Однак, на нинішній час відсутній системний підхід до вивчення енергетичних культур та їхніх переваг в еколого-соціо-економічній сфері.

Мета статті – обґрунтування еколого-соціо-економічних переваг від вирощування енергетичних культур та їх класифікація через дослідження результативності й перспектив використання цих культур в європейських країнах та Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Альтернативна енергетика на даному етапі – необхідність для бізнесу й населення. Більшість європейських країн уже вдвічі зменшили використання традиційних джерел енергії – газу, вугілля, електрики – і перейшли на біопаливо. Наприклад, Фінляндія планує до 2020 року на 100 % застосовувати біоресурси для підприємств та населення. В Україні ж не використовується навіть 10 % біоенергії: ні біоетанолу, ні твердого палива [9]. Із 32 млн га сільськогосподарських земель близько 4 млн га малородючих, які можна задіяти для вирощування саме енергетичних культур (міскантуса гігантського, світчграсу (проса лозоподібного), салікса (верби енергетичної), топінамбура, тополі). Так, при вирощуванні на 1 млн га енергетичних культур і середній їх врожайності 11,5 млн т/рік можна замінити до 5,5 млрд м³ газу в рік. Таким чином, потенційно Україна може замінювати енергетичними культурами близько 20 млрд м³ газу,

що сприятиме досягненню енергонезалежності [5].

Нині відомо близько 20 видів швидко-рослих рослин, які можна вирощувати для одержання рослинної біомаси. Це евкالیпт, тополя, верба, міскантус та ін. Зібрану біомасу використовують для виробництва теплової й електричної енергії, вона може бути сировиною для виробництва твердого біопалива як паливні гранули та брикети.

Енергетичні культури – це рослини, які спеціально вирощують для використання безпосередньо як паливо, або для виробництва біопалива. Біомасу переробляють на різноманітні енергоносії: тверде паливо, біодизель і біоетанол, а також біогаз, на якому працюють різні прилади. Однорічні та багаторічні трав'яні рослини, дерева здавна використовують як промислову сировину, а нещодавно – і як енергетичні культури, а органічні рештки (гній, солома, рідкі органічні відходи, компост) – для виробництва біоенергії.

Сировина з трав'яних рослин та органічних решток є цілком прийнятною для виробництва різних видів енергоносіїв й одержання енергії за різних способів переробки.

Олійні культури, такі як озимий ріпак, головним чином використовують для виробництва біодизельного палива, тоді як рослини, що містять цукор і крохмаль (наприклад, цукрові буряки, зернові культури), – біоетанолу. Для виробництва біопалива першого покоління використовують лише частину рослини (зерно або м'якоть коренеплодів буряків). Це значно впливає на рентабельність виробництва.

Натомість технологія виробництва біопалива другого покоління передбачає переробку всієї рослини в джерело енергії й одержання значно вищих показників виходу газу. Раніше такий підхід застосовували у виробництві біогазу для електрики та тепла, або ж використання газового палива [8].

Однак, незважаючи на достатньо поширене використання енергетичних культур, нині у світі не існує єдиної загальноприйнятої класифікації, що застосовується для таких культур. Отже, класифікувати енергетичні культури, на нашу думку, доцільно за категоріями (рис. 1).

Рис. 1. Класифікація енергетичних культур

Джерело: Авторська розробка.

Слід відзначити, що виробництво енергії з поновлюваних джерел, включаючи біомасу, динамічно розвивається в багатьох країнах. Наприклад, основною сировиною для одержання біопалива в Бразилії є цукрова тростина, в США – кукурудза (з 1 т кукурудзи на силос можна одержати від 200 до 400 м³ біогазу). В європейських країнах, особливо в Німеччині, постійно збільшується виробництво біопалива з цукрових буряків. Одним із перспективніших альтернативних джерел енергії нині вважається тверда біомаса органічного походження, в тому числі й рослинного, яка є екологічно безпечним відновлювальним джерелом енергії. Енергія

біомаси еквівалентна 2 млрд т у.п./рік, що становить близько 13–15% загального використання первинних енергоресурсів світу.

Біомаса в енергетиці може бути використана безпосередньо спалюванням або як паливо – після попередньої переробки в дизельне паливо, етанол або газ. Джерелом енергетичної сировини можуть бути як побічні продукти рослинного походження (солома, соняшникове лушпиння, стебла кукурудзи тощо), щорічні відходи яких становлять до 50 млн т, так і спеціально призначені для цього енергетичні рослини, які є головним абсорбентом вуглекислого газу, зменшуючи його кількість в атмосфері (рис. 2).

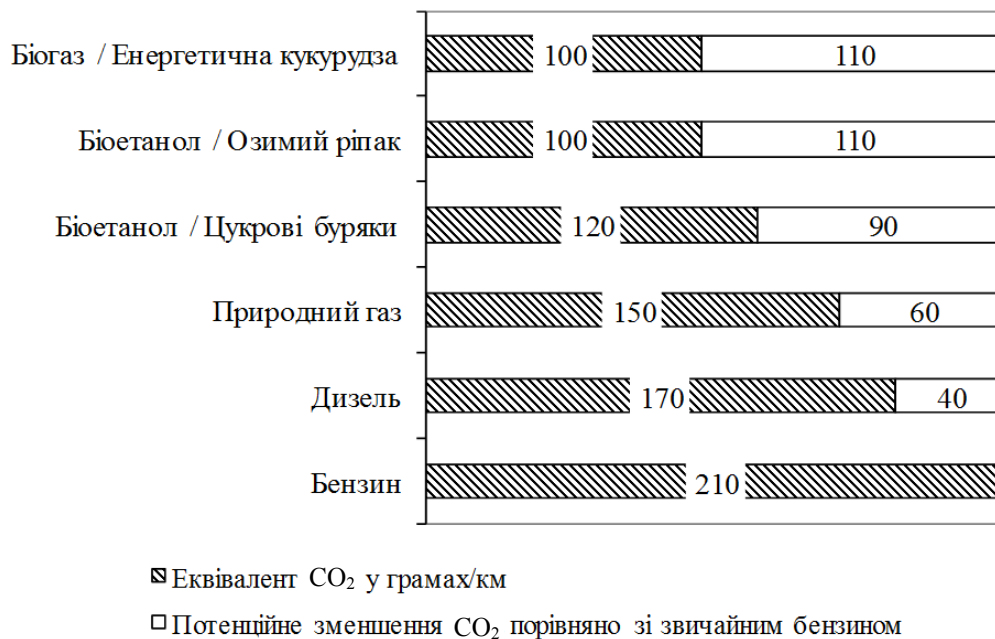

Рис. 2. Потенційне зменшення викидів CO₂ завдяки біоенергії

Джерело: Дані [6].

Вони дають високі врожаї біомаси, яку можна було б використовувати на енергетичні цілі для виробництва біопалива. Також перевагами енергетичних рослин є висока врожайність та невибагливість до вирощування. За відносно короткий часовий період вони можуть давати великі прирости біомаси. У перерахунку на еквівалент енергії витрати на вирощування таких культур значно менше, ніж вартість енергоносіїв, одержаних від традиційних джерел.

Використання рослинної біомаси за умови її безперервного відновлення (нові лісові насадження після вирубки лісу) не приводить до збільшення концентрації CO₂ в ат-

мосфері. Вибір енергетичної культури залежить від багатьох факторів: типу ґрунтів, місцезнаходження ділянки й доступу до вологи, виду ландшафту тощо. Обов'язково потрібно визначитися з термінами та способами збору врожаю, його зберіганням, переробкою й транспортуванням (економічно доцільна відстань транспортування біомаси як палива не повинна перевищувати 50 км). Велика кількість рослин досліджена для визначення можливості використання як енергетичних, але тільки деякі види досягли комерційного рівня та вирощуються на великих площах (рис. 3).

Вихід енергії кВт в
годину з 1 га

■ Вихід енергії нині ▨ Потенційний вихід енергії в майбутньому

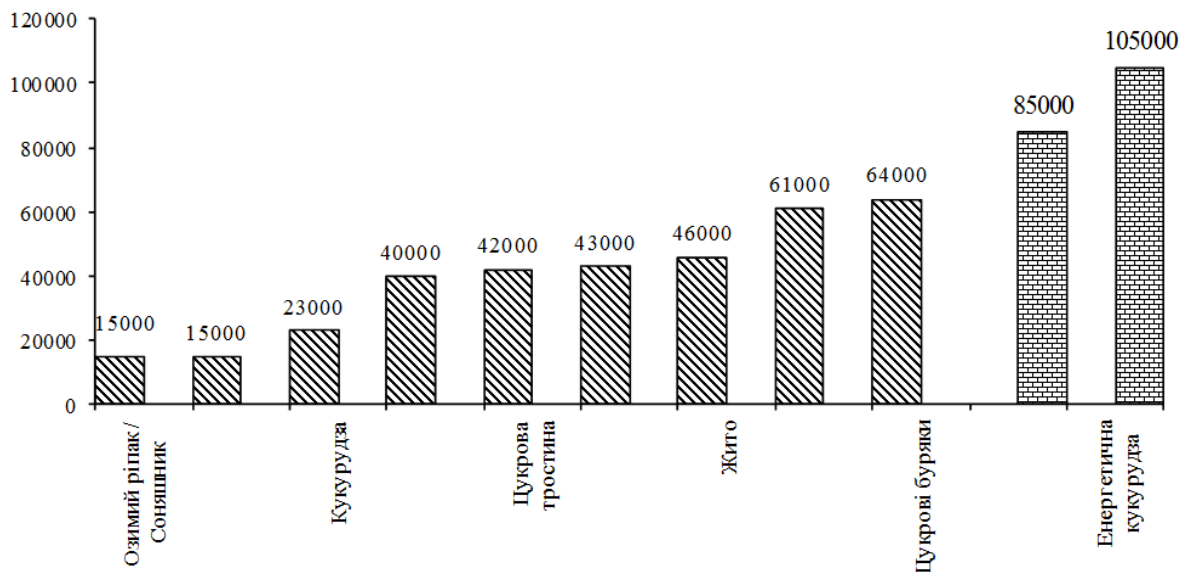

Рис. 3. Урожайність і потенціал енергетичних рослин

Джерело: Дані [7].

Серед них найбільш поширеними є: міскантус, світчграс, верба, тополя (висаджують їх приблизно на 10–15 та до 30 років, підготовка ґрунту для їх вирощування не вимагає великих енергетичних витрат, урожай збирають взимку або навесні з викорис-

танням звичайної сільськогосподарської техніки). Отже, на нашу думку, енергетичні культури дозволяють вирішити низку проблемних питань в екологічній, соціальній та економічній сферах (таблиця).

Еколого-соціо-економічні переваги від вирощування енергетичних культур

Переваги	Примітки
ЕКОЛОГІЧНІ	
1. Можливе використання низкопродуктивних і непродуктивних земель під вирощування	Більшість із біоенергетичних культур добре ростуть на неродючих ґрунтах
2. Зупинення збіднення ґрунту	На думку вчених, в Україні збіднюються ґрунти, адже з полів забирають солому, яка йде на виробництво пелет. Доведено: якщо забирати солому з ґрунту (близько 4 млн т щорічно), з нього вилучається приблизно 168 кг/га діючої речовини – азоту, фосфору, калію – без належної компенсації. Щоб повернути їх у ґрунт, потрібно внести не менше 216 кг/га добрив у фізичній величині. Ґрунти засолюються і втрачають родючість. Пропонується використовувати замість соломи такі культури, як світчграс, міскантус і вербу
3. Зменшення викидів парникових газів	Відбувається зменшення викидів парникових газів в атмосферу (рис. 2)
4. Скорочення вирубки лісів	Нині лісистість України становить лише 15%, тоді як у Польщі – 27%, Фінляндії – 70%. Для підвищення цього показника нам потрібно засадити 1,5 млн га вербою й тополею, а 0,5 млн га – зайняти міскантусом і світчграсом
5. Можливе із часом відновлення непродуктивних земель	Для біомаси використовуються тільки стебла рослин, листя опадає, перегниває й стає добривом. Як приклад: міскантус на одному місці може рости десять років та удобрювати своїм листям неродючі ґрунти
6. Безпека для клімату та навколишнього природного середовища	Збереження ресурсів природного газу й вугілля. Використання органічних решток (таких як солома, гній тощо), наприклад, на заводі з виробництва біогазу

СОЦІАЛЬНІ	
1. Розвиток сільських місцевостей	Збільшення цінності та гарантія функціонування інфраструктури в регіоні
2. Створення нових робочих місць	Підвищення рівня зайнятості та добробуту сільського населення
3. Поліпшення екологічної ситуації	Екологічні переваги поліпшують стан навколишнього природного середовища.
4. Зменшення витрат на енергію	Використання дешевшої й доступнішої альтернативної енергії
ЕКОНОМІЧНІ	
1. Ефективність вирощування та переробки	Високі показники виходу газу (виробництво енергії на гектар) для всіх джерел одержання (рис. 3) Можливість використання всієї енергетичної рослини як похідної для одержання, наприклад, біогазу, що сприяє підвищенню її потенціалу (приріст біомаси й утилізація). Значне підвищення ефективності завдяки поєднанню потенціалу енергетичних культур, гною та органічних решток, наприклад, на біогазовому заводі
2. Заміна газу й вугілля	Наприклад, 500 тис. га міскантусу відповідають 6,5 млн т вугілля. Завод із виробництва біогазу може виробити до 2 мегават, яких достатньо для забезпечення енергопостачанням приватних господарств у місті з населенням 15 тис. осіб
3. Інтеграція у виробничий процес сільського господарства	Використання сільськогосподарських культур і органічних решток для виробництва енергії
4. Зменшення витрат на логістику	Закритий (регіональний) цикл біогенів (ферментація відходів – наприклад, якісного гною)

Джерело: Авторська розробка.

Проте поряд із безсумнівними вигодами вирощування енергетичних культур існує низка питань, які стримують, а інколи й перешкоджають, розвитку цього напрямку господарювання. Серед них можна виділити такі:

відсутність сприятливих фінансових механізмів у вигляді субсидій і пільг для виробників та покупців біоенергетичного обладнання;

відсутність діючої державної й регіональних програм із розвитку біоенергетики та місцевих видів біопалива;

недостатньо враховані можливості сектора біоенергетики при розробці проекту оновленої Енергетичної стратегії України на період до 2030 року;

недостатньо розвинений ринок біомаси, біопалива й інфраструктури для зберігання та їх реалізації;

несприятливі умови для залучення інвестицій, у тому числі зарубіжних (політична нестабільність, корупція й ін.);

механізми розрахунку тарифів не стимулюють виробників тепла користуватися місцевими альтернативними видами біопалива;

підбір і відведення земель, придатних для створення плантацій енергетичних культур;

добір високопродуктивних видів і сортів енергетичних культур до конкретних умов вирощування;

розроблення ефективних технологій створення та вирощування плантацій у різних ґрунтових умовах і на різних категоріях земель;

оцінка впливу такого типу насаджень на навколишнє середовище, зокрема – на ґрунт; особливості проведення рекультивації земель після закінчення терміну експлуатації насаджень.

Енергетична, продовольча, екологічна безпека стають все більше пов'язаними поняттями, тому можна рекомендувати таке [7]:

адаптувати українське законодавство до вимог ЄС та забезпечити функціонування нормативно-правових актів на належному рівні – удосконалити законодавчу базу створенням державних і місцевих програм збільшення енергоефективності й переходу на альтернативні джерела енергії;

створити розсадники (маточники) деяких багаторічних енергетичних культур (наприклад, верби) в усіх областях України. Створення розсадників дасть змогу розвивати приватні господарства, які вирощуватимуть такі енергетичні культури, що знизить собівартість саджанців, які фермери закупову-

ють за кордоном і собівартість виробленого біопалива. Це також забезпечить захист від вітру та сонячного світла, сформує природний мікроклімат поблизу місць проживання людей, поліпшить біологічну різноманітність флори й фауни, сприятиме збагаченню ґрунтів і відновленню забруднених та малопродуктивних земель;

врегулювати систему ринкових інструментів для забезпечення ефективної економічної діяльності у сфері виробництва, продажу й використання енергетичних культур;

розширити список енергетичних культур у класифікаторі сільгоспкультур;

стимулювати малий і середній бізнес субсидіюванням їхньої діяльності;

забезпечити часткове відшкодування державою відсоткових ставок комерційних банків для фермерів, які вирощують енергетичні культури;

субсидіювати внутрішні ціни на газ для населення й ЖКГ;

забезпечити державну підтримку наукових досліджень та інноваційної діяльності в галузі вдосконалення нових технологій вирощування, перероблення біосировини й розробки науково обґрунтованої стратегії розвитку сектору біоенергетики, яка б враховувала усі фактори енергетичної безпеки;

провести дослідження впливу вирощування енергетичних культур, зокрема верби, тополі, міскантусу, кукурудзи та ін., на якість ґрунтів і проаналізувати динаміку їх

виснаження – збільшити частку використання відновлювальних джерел енергії та біопалива в Україні з 1 до 10 % до 2020 року;

надати під вирощування енергетичних культур землі сільськогосподарського призначення, не розширюючи культури на території, які мають бути повноцінно заліснені й на залишки природних степових ділянок, тобто не зашкоджуючи відновленню природного середовища та створенню екологічної мережі України;

забезпечити якісну переробку деревини, що уможливить ефективніше використовувати потенціал на енергоресурси України.

Висновки. Для України, яка є членом СОТ і має намір вступити до Євросоюзу, звичною повинна стати базова модель розвитку, що прийнята в ЄС, тобто модель інноваційного розвитку, за якої енергетична та екологічна безпека країни поєднується з активізацією роботи над удосконаленням правового забезпечення, впровадження інноваційних технологій, зокрема виробництва біопалива, на місцевому й на державному рівнях.

Також вирощування енергетичних культур – важливий для сучасної України фактор на шляху заміщення традиційних джерел енергії, поліпшення екологічної ситуації, підвищення ефективності виробництва та захист населення. Цей напрям є перспективним, але його розвиток потребує вирішення значного кола питань і стимулювання виробників.

Список використаних джерел

1. Біоенергетика в Україні: стан та перспективи розвитку / М.В. Роїк, В.Л. Курило, М.Я. Гументик, О.М. Ганженко // Біоенергетика. – 2013. – № 1. – С. 5–10.
2. Блюм Я. Б. Новітні технології біоенергоконверсії / Я. Б. Блюм, Г.Г. Гелетуха, І.П. Григорюк та ін. – К. : «Аграр Медіа Груп», 2010. – 326 с.
3. Гелетуха Г.Г. Сучасний стан та перспективи розвитку біоенергетики в Україні / Г.Г. Гелетуха, Т.А. Железна, П.П. Кучерук, Є.М. Олійник // Аналітична записка БАУ. – 2014. – №9. – С. 9–10.
4. Гументик М.Я. Атлас високопродуктивних біоенергетичних культур / М.Я. Гументик // Біоенергетика. – 2013. – № 2. – С. 6–7.
5. Енергетичні культури в Україні – цінне джерело біомаси та значний потенціал для заміщення газу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=249240886&cat_id=244277212.
6. Інститут загальної енергетики НАНУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ienergy.kiev.ua>.
7. Проект «Розвиток та комерціалізація біоенергетичних технологій в муніципальному секторі в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bioenergy.in.ua/media/filer_public/58/b4/58b45b61-d09d-43bf-bcb7-47e0235d39e0/otchet_po_verbe.pdf.
8. Рослини – джерело енергії [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kws.ua/aw/ukraine-products/energy/~fppg/>.
9. Сокольникова К.А. Є в нас замість вугілля, газу і дров — енергетичні культури [Електронний ресурс] / К.А. Сокольникова. – Режим доступу : <http://agroportal.ua/ua/publishing/analitika/a-u-nas-vmesto-uglya-gaza-i-drov-energeticheskie-kultury/>.
10. Andrea Montia, Nicola Di Virgiliob, Gianpietro Venturia. Mineral composition and ash content of six major energy crops / Biomass and Bioenergy. – Volume 32, Issue 3, March 2008, Pages 216–223. <https://doi.org/10.1016/j.biombioe.2007.09.012>.

11. *Iris Lewandowskia, Jonathan M.O. Scurlockb, Eva Lindvall, Myrsini Christoud.* The development and current status of perennial rhizomatous grasses as energy crops in the US and Europe / Biomass and Bioenergy. – Volume 25, Issue 4, October 2003, Pages 335-361. [https://doi.org/10.1016/S0961-9534\(03\)00030-8](https://doi.org/10.1016/S0961-9534(03)00030-8).
12. *Peter Mc Kendry.* Energy production from biomass (part 1): overview of biomass / Bioresource Technology. – Volume 83, Issue 1, May 2002, Pages 37-46. [https://doi.org/10.1016/S0960-8524\(01\)00118-3](https://doi.org/10.1016/S0960-8524(01)00118-3).
13. *Peter Mc Kendry.* Energy production from biomass (part 2): conversion technologies / Bioresource Technology. – Volume 83, Issue 1, May 2002, Pages 47-54. [https://doi.org/10.1016/S0960-8524\(01\)00119-5](https://doi.org/10.1016/S0960-8524(01)00119-5).
14. *Weiland P.* Biomass Digestion in Agriculture: A Successful Pathway for the Energy Production and Waste Treatment in Germany / Engineering in Life Sciences Volume 6, Issue 3, June, 2006. – Pages 302–309. <https://DOI:10.1002/elsc.200620128>.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2017 р.

Фахове рецензування: 27.10.2017 р.

*

УДК 330.331.4

*О.М. КОНОНЕНКО, молодший науковий співробітник
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Природно-ресурсний потенціал аграрної сфери України та його охорона

Постановка проблеми. Наприкінці минулого століття Україна здобула статус незалежної держави й увійшла в новий історичний період свого розвитку. За природними умовами вона належить до порівняно багатих країн світу. Загальновідомо, що природно-ресурсний потенціал країни – це визначальний чинник ефективного розвитку рентабельних галузей економіки, включаючи також аграрний сектор. Із переходом до ринкових відносин, зміною форм власності, трансформацією земельних відносин і форм господарювання пріоритетного значення набуває питання його раціонального використання та відтворення.

Запровадження у виробництво нових досягнень науки і техніки, поява новітніх технологій та енергоджерел посилили антропогенний тиск на довкілля. З одного боку, вдосконалення технологій і зростання виробництва сприяють повнішому задоволенню потреб населення, раціональному використанню природних ресурсів, з іншого – зумовлюють забруднення природного середовища, погіршення його асиміляційних можливостей,

призводять до знищення лісів, посилення ерозії ґрунтів, кислотних дощів тощо [16].

Зростаючі потреби суспільства, а відповідно й потреби виробництва визначають подальше прискорення темпів науково-технічного прогресу. Очевидно, що чим вищий історичний етап розвитку суспільства, тим більшою мірою якісний стан природного середовища зумовлюється людською діяльністю. В умовах структурної перебудови економіки України, заміни застарілої техніки та технологій новими відкриваються широкі можливості для зменшення негативного впливу виробничої діяльності на довкілля.

Напрями розв'язання цих важливих проблем пов'язані з посиленням ролі держави в управлінні природними ресурсами, залученні в процеси агрогосподарювання, включаючи земельні, водні й лісові ресурси, проведенням ефективної земельної реформи та відповідної аграрної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню природно-ресурсного потенціалу аграрної сфери присвятили праці такі вчені, як І.К. Бистряков, Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, Д.С. Добряк, Й.М. Дорош, М.Ф. Кропивко, М.Й. Малік,

11. *Iris Lewandowska, Jonathan M.O. Scurlockb, Eva Lindvall, Myrsini Christoud.* The development and current status of perennial rhizomatous grasses as energy crops in the US and Europe / *Biomass and Bioenergy*. – Volume 25, Issue 4, October 2003, Pages 335-361. [https://doi.org/10.1016/S0961-9534\(03\)00030-8](https://doi.org/10.1016/S0961-9534(03)00030-8).
12. *Peter Mc Kendry.* Energy production from biomass (part 1): overview of biomass / *Bioresource Technology*. – Volume 83, Issue 1, May 2002, Pages 37-46. [https://doi.org/10.1016/S0960-8524\(01\)00118-3](https://doi.org/10.1016/S0960-8524(01)00118-3).
13. *Peter Mc Kendry.* Energy production from biomass (part 2): conversion technologies / *Bioresource Technology*. – Volume 83, Issue 1, May 2002, Pages 47-54. [https://doi.org/10.1016/S0960-8524\(01\)00119-5](https://doi.org/10.1016/S0960-8524(01)00119-5).
14. *Weiland P.* Biomass Digestion in Agriculture: A Successful Pathway for the Energy Production and Waste Treatment in Germany / *Engineering in Life Sciences* Volume 6, Issue 3, June, 2006. – Pages 302–309. <https://DOI:10.1002/elsc.200620128>.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2017 р.

Фахове рецензування: 27.10.2017 р.

*

УДК 330.331.4

*О.М. КОНОНЕНКО, молодший науковий співробітник
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

Природно-ресурсний потенціал аграрної сфери України та його охорона

Постановка проблеми. Наприкінці минулого століття Україна здобула статус незалежної держави й увійшла в новий історичний період свого розвитку. За природними умовами вона належить до порівняно багатих країн світу. Загальновідомо, що природно-ресурсний потенціал країни – це визначальний чинник ефективного розвитку рентабельних галузей економіки, включаючи також аграрний сектор. Із переходом до ринкових відносин, зміною форм власності, трансформацією земельних відносин і форм господарювання пріоритетного значення набуває питання його раціонального використання та відтворення.

Запровадження у виробництво нових досягнень науки і техніки, поява новітніх технологій та енергоджерел посилили антропогенний тиск на довкілля. З одного боку, вдосконалення технологій і зростання виробництва сприяють повнішому задоволенню потреб населення, раціональному використанню природних ресурсів, з іншого – зумовлюють забруднення природного середовища, погіршення його асиміляційних можливостей,

призводять до знищення лісів, посилення ерозії ґрунтів, кислотних дощів тощо [16].

Зростаючі потреби суспільства, а відповідно й потреби виробництва визначають подальше прискорення темпів науково-технічного прогресу. Очевидно, що чим вищий історичний етап розвитку суспільства, тим більшою мірою якісний стан природного середовища зумовлюється людською діяльністю. В умовах структурної перебудови економіки України, заміни застарілої техніки та технологій новими відкриваються широкі можливості для зменшення негативного впливу виробничої діяльності на довкілля.

Напрями розв'язання цих важливих проблем пов'язані з посиленням ролі держави в управлінні природними ресурсами, залученні в процеси агрогосподарювання, включаючи земельні, водні й лісові ресурси, проведенням ефективної земельної реформи та відповідної аграрної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню природно-ресурсного потенціалу аграрної сфери присвятили праці такі вчені, як І.К. Бистряков, Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, Д.С. Добряк, Й.М. Дорош, М.Ф. Кропивко, М.Й. Малік,

В.С. Міщенко, В.Я. Месель-Веселяк, В.П. Руденко, Л.Г. Руденко, Ю.Ю. Туниця, М.М. Федоров, М.А. Хвесик, О.В. Ходаківська [1-15] та ін. Проте ряд проблем, пов'язаних з ефективним використанням природно-ресурсного потенціалу, його збереженням та відтворенням потребують додаткових досліджень.

Мета статті – дослідити природно-ресурсний потенціал сільських територій України, проаналізувати динаміку його змін за період проведення аграрних трансформацій та визначити основні напрями збереження, охорони і його відтворення.

Виклад основних результатів дослідження. Природно-ресурсний потенціал – важливий фактор розміщення продуктивних сил, який включає природні ресурси й природні умови. Основні його складові – земельні, водні, лісові, мінеральні та інші.

Найбільш загальноновживаним є визначення природно-ресурсного потенціалу як частини природних ресурсів Землі, що може реально залучатися до господарської діяльності за існуючих технічних і соціально-економічних можливостей суспільства та за умови збереження середовища життя людини. Ще з давніх часів проблеми раціонального використання природних ресурсів розглядалися в контексті раціоналізації природокористування. На думку В.П. Руденка, раціоналізація природокористування – це

система заходів поглиблення, вивчення, освоєння, поліпшення використання, охорони й відтворення природно-ресурсного потенціалу [9].

Географічне положення України сприятливе у природно-ресурсному відношенні. За різноманітністю і багатством мінеральної сировини можна забезпечити збалансований розвиток базових галузей промисловості й агропромислового комплексу. На її території розвідано близько 8 тис. різних родовищ, майже 90 видів корисних копалин. Багато родовищ залягають у вигідних географічних і еколого-економічних умовах, що підвищує їхню цінність.

За запасами окремих корисних копалин Україна випереджає такі розвинуті країни, як США, Канада, Великобританія, Німеччина й ін. Це виводить її на міжнародний рівень країн, які при дбайливому ставленні до надр спроможні забезпечити свої потреби за рахунок власної сировини.

Високий природно-ресурсний потенціал України зумовлює провідну роль земельного фонду як одного з важливих ресурсів загальнодержавного значення, що виступає первинним фактором виробництва і своєрідним фундаментом економічного розвитку для аграрної галузі. Так, за площею сільськогосподарських угідь Україна значно випереджає провідні країни Європи (табл. 1).

1. Площі сільськогосподарських угідь України та окремих країн Європи

Країна	Сільськогосподарські угіддя, млн га		Розораність, %
	усього	у т.ч. рілля	
Україна	41,5	32,5	78,3
Франція	29,1	18,4	63,2
Німеччина	16,7	11,9	71,3
Італія	13,9	6,8	48,9
Греція	8,2	2,5	30,5
Нідерланди	1,9	1,0	52,6

Джерело: [8].

За природними умовами Україна є однією з багатих країн світу. Близько 95% її території – це рівнинна частина, площа гірських територій Карпат та Криму займає 5%.

Загальний земельний фонд України становить 60354,9 тис. га, з яких 71,3% – землі сільськогосподарського призначення, головним чином сільськогосподарські угіддя,

якими зайнято майже 70% території України (у тому числі: рілля – 53,9%, багаторічні насадження – 1,5, сіножаті й пасовища – 13,0%). Лісами вкрито 17,6% загальної площі держави, під забудовами знаходяться 4,2, водами – 4, болотами – 1,6% території країни (рис. 1).

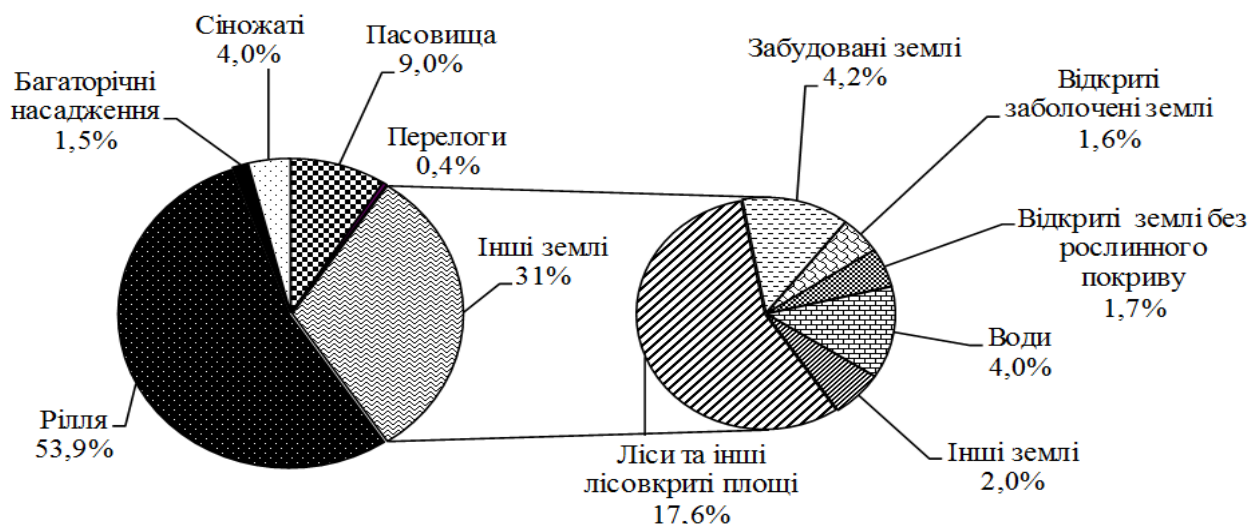

Рис. 1. Структура земельного фонду України (на 01.01. 2016 р.)

Джерело: Побудовано за даними Держгеокадастру України.

Сільськогосподарські угіддя сконцентровані на території країни нерівномірно. Зокрема, у степовій зоні знаходяться більші площі природних кормових угідь, ніж у поліській та лісостеповій (38% від їх площі по Україні). Багаторічні насадження в основному сконцентровані у Степу (49%). Площа лісів і лісовкритих площ найбільша на Поліссі (51,0% від їх загальної площі) (рис. 2).

Така структура угідь зумовлює різну сільськогосподарську освоєність земельного фонду. За даними Держгеокадастру України освоєність земельного фонду в цілому по країні становить майже 72% (питома вага до загальної площі земель суші), у Степу – 81, Лісостепу – 74, на Поліссі – 54% (за рахунок великої площі лісів у поліській зоні вона найменша).

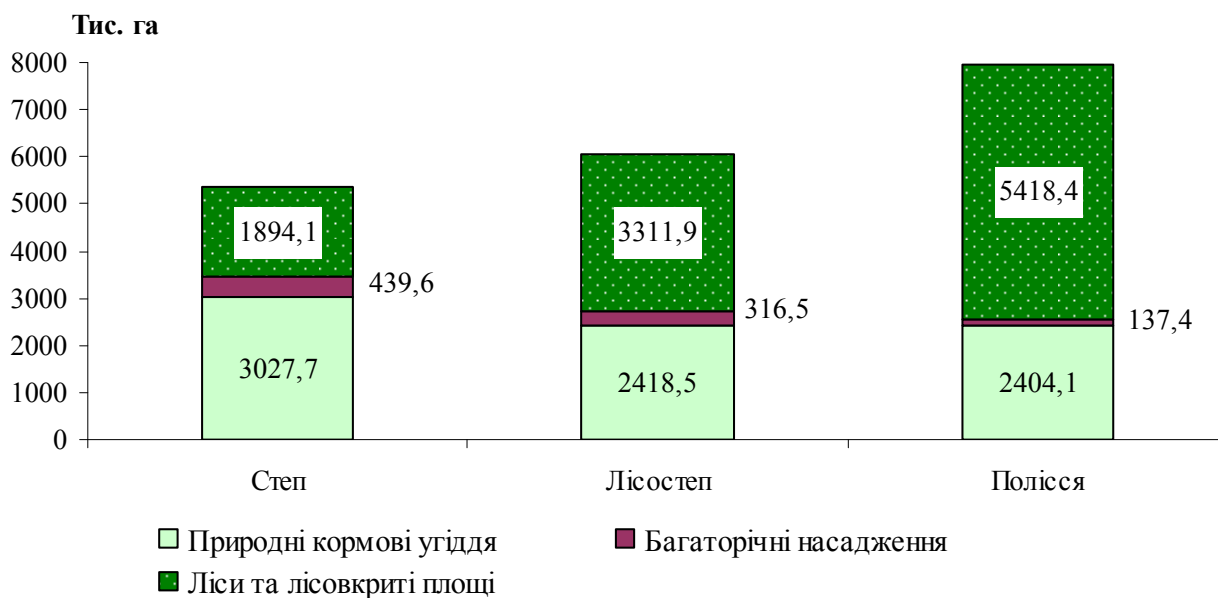

Рис. 2. Площі природних кормових угідь, багаторічних насаджень, лісів і лісовкритих площ по природних зонах України

Україна відзначається високою розораністю сільськогосподарських угідь – 78%, а в деяких областях – Вінницькій, Кіровоградській, Черкаській – більше 85, у Херсонській – 90%. Такого рівня розораності угідь немає

в жодній розвинутій країні світу. Наприклад, у Франції розорано 32%, Великобританії – 18,5, у США – 20% сільськогосподарських угідь.

Найбільш об'єктивним при визначенні економічної оцінки земельних ресурсів вважається показник забезпеченості населення сільськогосподарськими угіддями (наявність придатних земель для ведення сільського господарства). За даними Держгеокадастру України цей показник становить 0,81 га на одного жителя, з них 0,72 га – рілля, що визначає Україну як одну з найбільш землезабезпечених країн світу. Так, за даними FAO,

наприклад, у Великобританії на 1 жителя припадає 0,12 га, Угорщині 0,47 га, Німеччині – 0,14 га. Середній по Європі показник землезабезпеченості становить 0,26 га.

Після проголошення земельної реформи в Україні, метою якої було створення умов для раціонального використання й охорони земель, розпочалося реформування земельних відносин, що зумовило зміни у земельному фонді країни (табл. 2).

2. Динаміка змін площ земельних угідь України (2000-2016 рр.)

Види основних земельних угідь	Площа земель на початок року, тис. га						Зміни (2016 до 2000 р.) (+,-), тис. га
	2000 р.	%	2008 р.	%	2016 р.	%	
Сільськогосподарські угіддя	41827,0	69,3	41650,0	69,0	41507,9	68,8	-319,1
З них: <i>рілля</i>	32563,6	54,0	32433,7	53,7	32541,3	53,9	-22,3
<i>багаторічні насадження</i>	931,9	1,5	899,0	1,5	892,4	1,5	-39,5
<i>природні кормові угіддя</i>	7909,9	13,1	7933,4	13,1	7840,5	13	-69,4
<i>перелogi</i>	421,6	0,7	383,9	0,6	233,7	0,4	-187,9
Ліси та інші лісовкриті площі	10413,6	17,3	10556,3	17,5	10633,1	17,6	219,5
Забудовані землі	2456,2	4,1	2476,6	4,1	2552,9	4,2	96,7
Відкриті заболочені землі	947,2	1,6	975,8	1,6	982,3	1,6	35,1
Сухі відкриті землі з особливим рослинним покривом	17,5	0,03	17,6	0,03	13,2	0,02	-4,3
Відкриті землі без рослинного покриву	1039,0	1,7	1038,2	1,7	1020,6	1,7	-18,4
Води (території, що покриті поверхневими водами)	2423,5	4,0	2421,6	4,0	2426,4	4,0	2,9
Інші землі	1230,8	2,0	1218,7	2,0	1218,5	2,0	-12,3
Разом територія	60354,8	100	60354,8	100	60354,9	100	0,1

Джерело: За даними Держгеокадастру (форма 6-зем).

Площі сільськогосподарських угідь за 2000-2016 роки зменшилися на 319,1 тис. га за рахунок скорочення площі ріллі, багаторічних насаджень, природних кормових угідь, перелогів. Згідно з переліком видів відведення земель для державних і громадських потреб України, облік яких веде Держгеокадастр, сільськогосподарські угіддя виділяються під будівництво та розширення підприємств промисловості, організаціям, установам природоохоронного, оздоровчого призначення; для створення захисних лісових насаджень; громадянам для колективного й індивідуального садівництва тощо. Площа ріллі за цей період зменшилася на 22,3 тис. га за рахунок вилучення з обробітку та переведення в інші види угідь, консервації деградованих і малородючих ґрунтів та ін.

Динаміка змін площ лісів і лісовкритих площ за останні роки доводить про незначе

їх збільшення (на 219,5 тис. га, що становить усього 3% від загальної площі у 2000 році). За розрахунками ННЦ "Інститут землеробства" (на перспективу) потрібно посадити 3,8 млн га лісонасаджень, довести заліснення до 22,2%, але й при цьому вона залишатиметься найнижчою в Європі.

Площа забудованих земель збільшилася на 96,7 тис. га за рахунок розширення підприємств транспорту, під будівництво гідротехнічних споруд, для приватного будівництва тощо.

Україна володіє високопродуктивними ґрунтовими ресурсами. За якісним складом ґрунтів вона вважається однією з багатих держав світу, в якій зосереджено 8,4–8,8% світових запасів чорноземів, що визначає високий статус країни порівняно з іншими державами.

За властивостями, що характеризують родючість, ґрунтовий покрив України представлений типами ґрунтів, їх агровиробничими групами та ґрунтовими відмінами, які в основному залежать від території. Наприклад, на Поліссі найпоширеніші дернові, дерново-підзолисті, лучно-болотні й торфові ґрунти. У Лісостепу – чорноземні ґрунти, сірі, а також лучні та солонцеві. У зоні Степу – чорноземні, каштанові й солонцеві ґрунти. Гірські масиви Карпат і Криму мають бурі й сіро-бурі лісові ґрунти. У структурі ґрунтового покриву України налічується близько 60% чорноземних ґрунтів. Вони досить високопродуктивні та характеризуються високим рівнем вмісту гумусу.

За матеріалами великомасштабного ґрунтового обстеження, проведеного в Україні (1957–1961 рр.), й повторного обстеження

(1967–1980 рр.) найбільш поширеними чорноземами є чотири їх типи: чорноземи звичайні, чорноземи типові та опідзолені, чорноземи південні.

Українські чорноземи унікальні. Вони сформувалися під степовою рослинністю в умовах м'якого й вологого клімату. За своїм фізичним, хімічним, агрохімічним і мінералогічним складом серед ґрунтоутворюючих порід український чорнозем вважається найкращим.

Про високий рівень природно-ресурсного потенціалу ґрунтового покриву доводять дані IX туру агрохімічної паспортизації земель, який проводився у 2006-2010 роках. Інститутом охорони ґрунтів. Середнім вмістом гумусу характеризуються 34% обстежених сільгоспугідь, 32% мають підвищений його вміст (табл. 3).

3. Агрохімічна характеристика обстежених ґрунтів за вмістом гумусу по природних зонах України

Природна зона	Обстежена площа, тис. га	Вміст гумусу					
		дуже низький (менше 1,1)	низький (1,1-2,0)	середній (2,1-3,0)	підвищений (3,1-4,0)	високий (4,1-5,0)	дуже високий (більше 5,0)
		тис.га	тис.га	тис.га	тис.га	тис.га	тис.га
Степ	12428,1	21,2	923,9	4732,5	4201,5	2264,5	284,5
Лісостеп	8407,7	23,9	923,1	2451,9	3066,0	1493,5	450,3
Полісся	4061,1	144,2	1873,4	1274,4	717,9	48,3	2,9
Україна	24896,9	189,3	3720,4	8458,8	7985,3	3806,3	736,7
%	100	0,8	14,9	34,0	32,1	15,3	3,0

Джерело: Розраховано за даними Інституту охорони ґрунтів.

Сільськогосподарське виробництво в Україні ведеться також на особливо цінних землях, загальна площа яких становить 15,1 млн га, або 36,5% від площі сільськогосподарських угідь, у тому числі у складі ріллі їх налічується майже 43%. Спостеріга-

ється значна різниця частки особливо цінних продуктивних земель (від загальної площі ріллі) в різних областях України – від 2,3% у Луганській до 79,8% у Полтавській. Площі цих ґрунтів здебільшого переважають у зонах Степу й Лісостепу (табл. 4).

4. Площі сільськогосподарських угідь та особливо цінних земель України

Природно-кліматична зона	Сільськогосподарські угіддя, тис. га			Рілля, тис.га		
	усього	у т.ч. особливо цінні землі	%	усього	у т.ч. особливо цінні землі	%
Степ	19122	6218	32,5	15537	5411	34,8
Лісостеп	14509	7385	50,9	11718	7223	61,6
Полісся	7918	1549	35,8	5207	1298	24,9
Україна	41549	15152	36,5	32462	13932	42,9

Джерело: Розраховано за даними Держгеокадастру України.

Відповідно до ст. 150 Земельного кодексу України, до особливо цінних продуктивних земель належать: чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах; лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові; темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені на лесах і глеюваті; бурі гірсько-лісові та дерновобуземні глибокі й середньоглибокі; дерново-підзолисті суглинкові; торфовища середньоглибокі та глибокі осушені; коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму; дернові глибокі ґрунти Закарпаття; землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів; землі природно-заповідного фонду; землі історико-культурного призначення [3].

Надаючи великого економічного значення використанню родючих сільськогосподарських земель, у Земельному кодексі України визначено, що “вилучення особливо цінних земель для несільськогосподарських потреб не допускається”. Однак протягом останніх років відбувається зменшення цінних продуктивних земель, тому особливо гостро ставиться питання про їхнє використання за призначенням, заборону необґрунтованого переведення значних площ орних земель у сферу несільськогосподарського виробництва.

В існуючій системі управління земельними ресурсами України відсутній дієвий контроль за ґрунтами. При земельному реформуванні, оформленні прав власності на землю, передачі землі в оренду якість ґрунтів не враховується. Держава, відмовившись від монополії на земельну власність, одночасно відмовилася від контролю за станом ґрунтів.

Багатство природних ресурсів та просторовість території сприяли розвитку України екстенсивним шляхом, що призводить до втрати природно-ресурсного потенціалу. Надмірне розорювання земель, у тому числі й схилів, призвело до порушення екологічно збалансованого співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь, лісів і водоймищ, що негативно позначилося на стійкості ландшафтів. Найбільш загрозливі явища спостерігаються в ґрунтовому покриві, який значно деградований, що зумовлює погіршення екологічного стану великих площ родючих земель.

Серйозним фактором зниження продуктивності земельних ресурсів та їх деградації є водна й вітрова ерозія. Так, за даними Держгеокадастру України, близько 1,7 млн га (4,1 % загальної площі сільськогосподарських угідь) зазнають вітрової ерозії (дефляції) та 13,3 млн га – водної ерозії, а понад 2 млн га угідь (4,8%) – сумісної дії водної й вітрової ерозії. У складі еродованих земель обліковується 4,6 млн га середньо- і сильно-змитих, у т. ч. 68 тис. га тих, що повністю втратили гумусовий горизонт. Крім того, 10,7 млн га (25,8 % сільськогосподарських угідь) становила кислі ґрунти, 2,3 млн га (5,4 %) – солонцюваті та 1,7 млн га (4,1 %) – засолені, 1,9 – перезволожені, 1,8 – заболочені й 0,6 млн га – кам'яністі. Понад 20% території України забруднено різними токсичними сполуками, у т. ч. значні площі радіоактивно забруднені [6].

Нині мільйони гектарів деградованих, малопродуктивних і техногенно забруднених земель знаходяться в інтенсивному обробітку, що порушує екологічну безпеку населення. Ґрунти таких угідь характеризуються низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним. За допомогою економічних та правових важелів доцільно поетапно виводити такі землі з обробітку для їх оздоровлення й раціональнішого використання.

Земля як один з основних компонентів природно-ресурсного капіталу України функціонує як капітал, що визначається його вартістю.

За дослідженнями В.В. Руденка, оцінка природно-ресурсного капіталу ґрунтується на різних методичних підходах. Вона охоплює одиниці різного ієрархічного рівня, що відображає рівень розвитку методології, методики та практики ресурсооціночних робіт. За основну територіальну одиницю обчислення природно-ресурсного капіталу за окремими видами природних ресурсів узяті адміністративні райони й області [10].

Наприклад, в основу одного із методичних підходів для розрахунку потенціалу земельних ресурсів України покладено результати проведеної в Україні (1988 р.) великомасштабної загальної економічної оцін-

ки всіх сільськогосподарських угідь (відповідно до методичних вказівок проведення оцінки земель в умовах Української РСР). Потенціал земельних ресурсів відображений узагальнюючим показником оцінки – величиною валової продукції з 1 га в єдиних кадастрових цінах, помноженою на всю площу сільськогосподарських угідь країни. На той час земельний капітал становив близько 35 млрд крб.

За дослідженнями науковців ННЦ “Інститут аграрної економіки” вартість земельного капіталу визначається за нормативною грошовою оцінкою 1 га сільськогосподарських угідь. Земельний капітал по Україні в цілому становить 1 242 505 млн грн. Величина його коливається від 9721 млн грн у Закарпатській до 79 636 млн грн у Дніпропетровській областях (рис. 3).

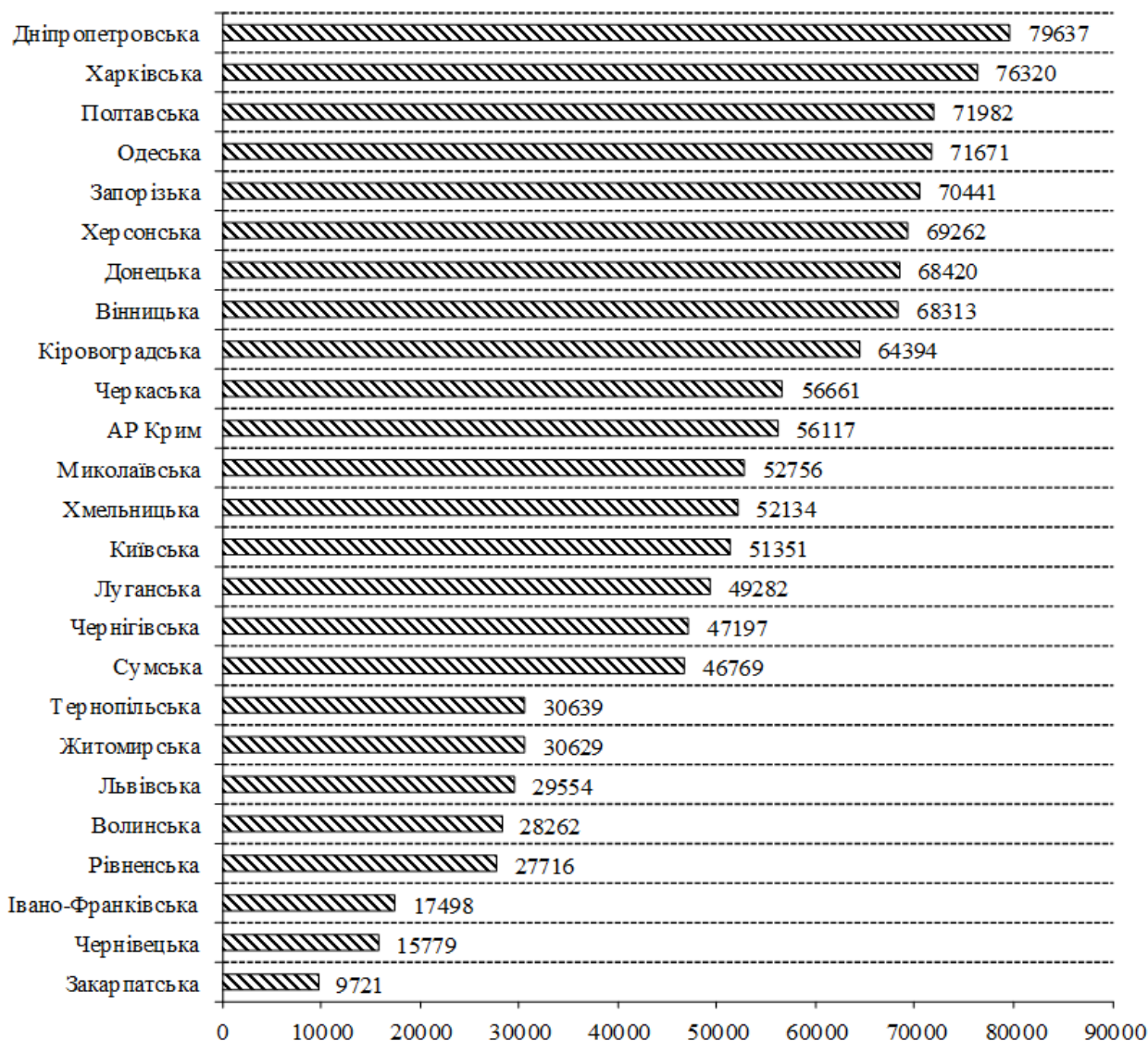

Рис. 3. Рейтинг регіонів України за величиною їх земельного капіталу, млн грн

Нормативна грошова оцінка сільськогосподарських угідь проведена в Україні за Методикою, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України 23 березня 1995 року № 213. Починаючи з 2000 року, грошова оцінка земельних ділянок щороку станов на 1 січня уточнювалася на коефіцієнт індексації, порядок проведення якої затвер-

джувався Кабінетом Міністрів України. Нормативна грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь на 01.01.2017 року становила 29953,6 грн. На рисунку 4 відображені грошова оцінка угідь по областях та земельний капітал (вартість сільськогосподарських угідь).

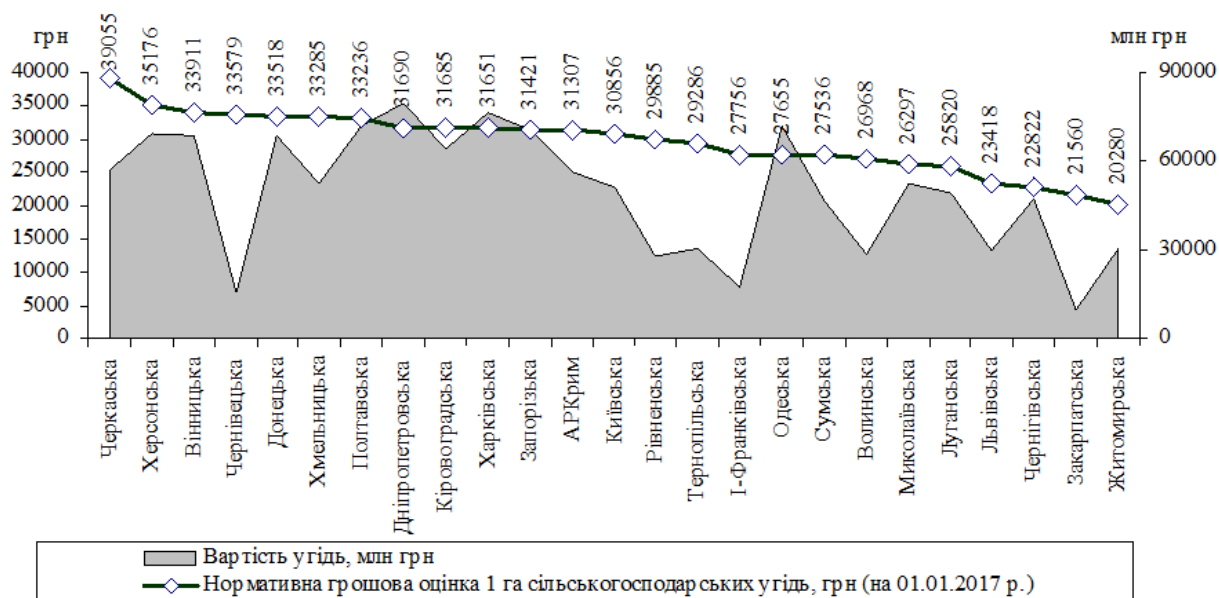

Рис. 4. Земельний капітал України та нормативна грошова оцінка 1 га сільськогосподарських угідь

Джерело: Побудовано автором.

Для збереження природно-ресурсного потенціалу країни, його раціонального використання й відтворення в Україні все ширше застосовуються екологічні способи агрогосподарювання, одним із яких є органічне виробництво, спрямоване на поліпшення здоров'я населення виробництвом високоякісного продовольства, сировини та інших продуктів [15]. Законом України "Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року" передбачено створення умов для широкого впровадження екологічно орієнтованих й органічних технологій ведення сільськогосподарства та досягнення у 2020 році двократного збільшення площ їх використання.

Висновки. Недосконала система ведення сільськогосподарського виробництва на сучасному етапі економічного розвитку України, нераціональне використання земельних ресурсів, недотримання технологічних вимог обробітку земель, недостатність уваги з боку держави щодо питань використання, підвищення родючості й охорони сільськогосподарських угідь призвели до погіршення їх якісного стану та активізації процесів деградації. Тому основними екологічними проблемами у сфері земельних відносин є: підвищення ефективності їх використання та охорони на основі зменшення розораності

земель, призупинення процесів деградації ґрунтів і підвищення їх родючості; досягнення збалансованого співвідношення угідь у зональних системах землекористування; формування продуктивної та високоефективної системи землекористування як надійної основи розв'язання продовольчої проблеми країни.

Відповідно до Закону України "Про охорону земель" передбачено необхідність встановлення нормативів оптимального співвідношення земельних угідь. Для виконання цього Закону Кабінет Міністрів України схвалив постанову "Про затвердження нормативів оптимального співвідношення земельних угідь", де по природно-сільськогосподарських провінціях встановлено нормативи оптимального співвідношення ріллі, багаторічних насаджень, сіножатей, пасовищ, а також земель під полезахисними лісосмугами. Однак цей норматив лише задекларований, але не реалізований у наступних нормативно-правових актах.

Тому державна політика у тактиці й стратегії раціонального природокористування має бути націлена на ощадливе використання природно-ресурсного потенціалу, забезпечення стабільності сільськогосподарського виробництва, врахування антропогенних навантажень на навколишнє середовище та охорону довкілля.

Підвищення ефективності використання земель, запровадження раціонального землекористування вимагає оптимізації земельного фонду країни, зменшення його сільськогосподарської освоєності вилученням з активного обробітку малопродуктивної ріллі, переведення її в природні кормові угіддя й під заліснення, що сприятиме поліпшенню екологічного стану земель, зниженню витрат на обробіток ґрунту та собівартості виробництва сільськогосподарської продукції, підвищенню її конкурентоспроможності.

В Україні нагальною є необхідність законодавчого вирішення питань раціонального використання земель і всебічної їх охорони.

Основні принципи й завдання державної політики у сфері охорони земель визначені в Земельному кодексі України, згідно з яким важливим напрямом державної політики щодо охорони земель повинні стати стандартизація та нормування у галузі використання земель. Вони мають здійснюватися прийняттям нормативів і стандартів, які визначають вимоги щодо якості земель, допустимого антропогенного навантаження на ґрунти й окремі території, а також вимоги щодо допустимого сільськогосподарського освоєння земельних ресурсів країни.

З цією метою в Україні мають бути введені нормативи не тільки оптимального співвідношення земельних угідь, а також якісного стану ґрунтів; гранично допустимого їх забруднення; показників деградації земель тощо.

Держава має законодавчо запровадити систему економічного стимулювання охорони та раціонального використання земель, що ґрунтуватиметься на принципах поєднання високої економічної ефективності й екологічної безпеки їх використання.

Важливим етапом у здійсненні реформ в Україні є децентралізація влади – передача значних повноважень і бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування.

Першим кроком на шляху реалізації реформи децентралізації стало завдання щодо фінансової децентралізації, яка розпочалася з прийняття змін до Бюджетного та Податкового кодексів України. Позитивні ре-

зультати фінансової децентралізації – це щорічне зростання обсягів власних ресурсів місцевих бюджетів. Фінансова децентралізація покликана зробити незалежними місцеві бюджети від державного бюджету й створити можливості планування розвитку територій, втілення реальних проектів.

Для забезпечення повсюдності місцевого самоврядування розроблено законопроект “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо управління земельними ресурсами в межах території об’єднаних територіальних громад” – ОТГ. Вони зможуть розпоряджатися землями на своїй території як у межах, так і за межами населених пунктів. Запроваджується термін «територія територіальної громади».

Із прийняттям даного законопроекту територіальні громади одержать повноваження щодо передачі земель у власність або користування, вилучення земель, наданих у користування, продажу земель, крім земель приватної власності, природоохоронного фонду загальнодержавного значення, а також на яких розташовується нерухомість державних підприємств та землі, які знаходяться у постійному користуванні держорганів, у т.ч. Міністерства оборони України.

Фінансова спроможність ОТГ збільшуватиметься завдяки впливу на розмір плати за землю на своїй території. Плата за землю всіх форм власності надходить до місцевого бюджету.

Здійснюється громадський контроль за рішеннями органів місцевого самоврядування щодо земельних ресурсів громадян. Останні беруть участь у громадських обговореннях питань використання земель, у комплексному просторовому плануванні територій, оперативному виготовленні належної документації й залученні інвестицій для розвитку громад [2].

Із розширенням повноважень об’єднаних територіальних громад у сфері земельних відносин вони зможуть розпоряджатися землями на своїй території, вести природоохоронну діяльність. Зі зростанням обсягів власних ресурсів – вкладати кошти на збереження ґрунтів, охорону та відновлення їх родючості.

Список використаних джерел

1. Данилишин Б.М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б.М. Данилишин, С.І. Дорогунцов, В.С. Міщенко та ін. – К. : РПС України, 1999. – 288 с.
2. Законопроект, який надає право ОТГ розпоряджатися землями за межами населених пунктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: / <https://auc.org.ua/novyna/u-parlamenti-zareyestrovano-zakonoproekt-yakyy-nadaye-pravo-otg-rozporyadhatysya-zemlyamy-za/18.09.2017> р.
3. Земельний кодекс України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2002. – № 3. – С. 27.
4. Малік М.Й. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент) : моногр. / М.Й. Малік, М.Ф. Кропивко, О.Г. Булавка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 624 с.
5. Месель-Веселяк В.Я. Нові методичні підходи щодо удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / В.Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2016. – № 2. – С. 22-29.
6. Осипчук С.О. Сучасний стан сільськогосподарських угідь України та заходи його поліпшення / С.О. Осипчук, Й.М. Дорош [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 77.121.11.22/ecolib/6/33.doc.
7. Площі земель, що входять до адміністративно-територіальних одиниць. Форма 6-зем.–К.: Держгеокадастр, 2014-2016 рр. –180 с.
8. Розвиток земельних відносин в аграрній сфері: моногр. ; за ред. Ю.О. Лупенка, О.В. Ходаківської. –К.:ННЦ «ІАЕ», 2016. – С. 310.
9. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України: у 3-х частинах ; підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.П. Руденко. – К.,1999. – 568 с.
10. Руденко В.П. Природно-ресурсний потенціал природних районів України / В.П. Руденко, В.Я. Вацеба. – Чернівці: Рута, 2001. – 268 с.
11. Сучасні напрями економічного забезпечення раціонального природокористування в Україні ; [за наук. ред. акад. НААН України, д.е.н., проф. М.А. Хвесика, д.г.-м.н., проф. С.О.Лизуна; Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Нац. акад. наук України»]. – К. : ДУ ІЕПСР НАН України, 2013. – 64 с.
12. Туниця Ю. Екологічна Конституція Землі: сутність і концептуальні засади / Ю. Туниця // Вісн. Нац. акад. наук України. – 2005. – № 11. – С. 32-42.
13. Хвесик М.А. Природне багатство України: загальнопорівняльна характеристика / М.А. Хвесик, І.К. Бистряков, Д.В. Клиновий // Економіст [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua-ekonomist.com/12920-prirodne-bagatstvo-ukrayini-zagalno-porivnyalna-harakteristika.htm>.
14. Ходаківська О.В. Природно-ресурсний потенціал сільських територій у контексті забезпечення їх сталого розвитку / О.В. Ходаківська // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 4. – С. 161-165.
15. Ходаківська О.В. Екологізація аграрного виробництва: моногр. / О.В. Ходаківська. – К. : ННЦ ІАЕ, 2015. – 350 с.
16. Seregeldin I. Sustainability and the Wealth of Nations: First Steps in an Ongoing Journey. // Environmentally Sustainable Development Studies and Monograph Series. – Washington D.C. : World Bank, 1996. – №.5 – P. 25-78.
17. World Bank. Monitoring Environmental Progress: A Report on Working Progress // Environmentally Sustainable Development. – Washington, D.C. : World Bank, 1995. – 115 p.

Стаття надійшла до редакції 26.10.2017 р.

Фахове рецензування: 27.10.2017 р.

* * *

УДК 330.322.1

*М.О. СОКОЛОВ, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри
А.М. МИХАЙЛОВ, кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри
Сумський національний аграрний університет*

Формування інвестиційних ресурсів в економіці України в умовах глобалізації

Постановка проблеми. Структурні трансформації світового економічного простору останнього десятиріччя характеризуються розвитком глобалізаційних та інтеграційних процесів. Цілком очевидно, що Україну не минули зазначені процеси, проте постає питання: як якого учасника країну розглядають міжнародні партнери – повноцінного партнера чи сировинного придатка? У контексті існуючих трансформацій одним із ключових чинників для набуття статусу повноцінного партнера є зростання інвестиційної привабливості країни, що забезпечить їй можливість стати учасником світового ринку капіталу через залучення в країну іноземних інвестиційних ресурсів, а з іншого боку – зменшить вплив власних інвестиційних ресурсів із країни. Саме забезпеченість інвестиційними ресурсами визначається одним із ключових факторів глобалізації. Тому, враховуючи високий рівень техніко-технологічного забезпечення виробництва в провідних країнах світу й високу інноваційну складову виробництва, доцільно оцінити стан капітальних інвестицій в Україні та в аграрному секторі зокрема. Загальновідомо, що капітальні інвестиції є основою ефективного виробництва й передумовою стабільного економічного розвитку окремих суб'єктів господарювання та країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінюючи глобалізацію з позиції процесу світогосподарського розвитку, Т.В. Майо-

рова, М.І. Диба, С.В. Онишко, інші співавтори публікації вказують, що саме глобалізація зумовлює формування та налагодження дієвого механізму функціонування світового ринку капіталу, складовою якого є інвестиційні ресурси. Найбільш конкурентна боротьба між впливовими міжнародними гравцями точиться саме за сферу впливу на управління інвестиційними ресурсами [1, с. 7]. Досліджуючи питання розвитку сільського господарства, П.Т. Саблук ще в 2001 році зазначав, що досягти успіху при формуванні інноваційного й конкурентного сільськогосподарського виробництва можливо лише за умови його належного інвестиційного забезпечення [2]. Слід вказати також на розмитість і неузгодженість сутності поняття капітальних інвестицій в економічній літературі та різних нормативно-правових актах, що зумовлюють певні проблемні питання в процесі оцінки забезпеченості капітальними інвестиціями. З метою їх усунення Ю.О. Ночовна й Т.В. Радевич пропонують цілком слушні та конструктивні пропозиції, адже капітальні інвестиції є індикатором стану модернізованості реального сектору економіки країни [3, с. 22-23]. Значну увагу вчені приділяють проблемі міжгалузевих диспропорцій як у структурі фінансування капітальних інвестицій, так і в структурі прямих іноземних інвестицій. На думку М.І. Кісіля, саме наявність міжгалузевих диспропорцій у певний період була головною причиною низьких показників інвестиційного забезпечення аграрного сектора України [4, с. 226].

© М.О. Соколов, А.М. Михайлов, 2017

Мета статті – здійснення системного аналізу формування інвестиційних ресурсів в економіці України, виявлення його передумов та тенденцій за видами економічної діяльності; визначення основних джерел залучення інвестицій; прогнозування частки інвестиційних ресурсів відповідно до зростання ВВП України з використанням кореляційно-регресійного аналізу.

Виклад основних результатів дослідження. Зазначимо, що для уникнення протиріч при проведенні оцінки стану й передумов формування інвестиційних ресурсів аналіз капітальних інвестицій проводитиме-

мо відповідно до понятійно-категоріального апарату, визначеного Методикою розрахунку індексу капітальних інвестицій, що затверджена наказом Державного комітету статистики України [5]. Згідно з методикою капітальні інвестиції – це інвестиції у придбання або виготовлення своїми силами для власного використання матеріальних і нематеріальних активів, термін служби яких перевищує один рік. Крім того, здійснено розподіл капітальних інвестицій по активах та систематизовано види останніх у кожній групі (рис. 1).

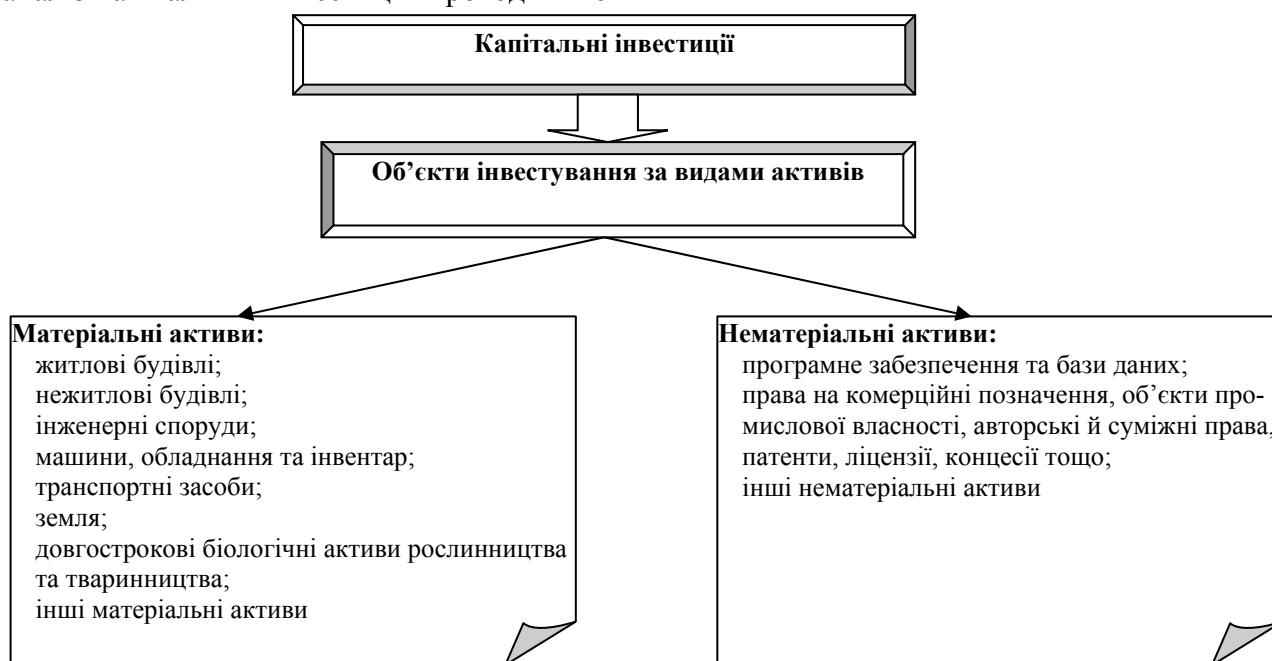

Рис. 1. Класифікація об'єктів інвестування за видами активів

Джерело: Побудовано відповідно до Методики розрахунку індексу капітальних інвестицій [5, с. 2].

Представлена на рисунку 1 структура капітальних інвестицій по активах характеризується розгалуженим комплексом напрямів і процесів, які функціонують у суспільному відтворенні. Цілком очевидним є вплив капітальних інвестицій на економіку в частині накопичення капіталу. Водночас зв'язок капітальних інвестицій із виробництвом як відновлюваного ресурсу значно уповільнює процес накопичення капіталу через амортизацію. Для досягнення збалансованого впливу капітальних інвестицій у частині формування капіталу необхідне достатнє фінансове забезпечення за такими напрямками, як: модернізація виробництва, впровадження ресурсо- й енергозберігаючих, інноваційних технологій тощо.

Результати оцінки стану залучення капітальних інвестицій в економіку України по активах за 2010-2015 роки представлено в таблиці 1. Дані наочно характеризують майже стовідсоткову направленість капітальних інвестицій у матеріальні активи впродовж досліджуваного періоду. Частка фінансування матеріальних активів у загальному обсязі інвестованих ресурсів становила від 93,3 до 97,1%. Щодо складових матеріальних активів протягом досліджуваного періоду, та найбільші обсяги інвестування – від 29,2% до 33,1% – було спрямовано в машини, обладнання та інвентар, другою за обсягами фінансування є частка інженерних споруд. Потім інвестувалися нежитлові будівлі й житлове будівництво. Значно менші обсяги інвесту-

вання за 2010-2015 роки було спрямовано в землю та довгострокові біологічні активи рослинництва й тваринництва, їхні частки були у межах 0,7% – 1,2%.

Низький рівень інвестування в нематеріальні активи негативно впливає на формування їх інтелектуальної складової, що у свою чергу стримує розвиток інноваційної складової виробництва в Україні. За досліджуваний період частка інвестицій в нематеріальні активи коливалась у межах 2,9 – 6,7%.

Варто зауважити, що саме в 2015 році вона була найвищою. Така тенденція сформувалася під впливом загальнонаціонального курсу з проєкцією на європейський досвід. Аргументовано, що успішний досвід Японії щодо використання нематеріальних активів для збільшення капіталізації підприємств став одним з основних чинників стрімкого економічного зростання країни у вісімдесятих роках та забезпечив їй статус високотехнологічної держави.

1. Капітальні інвестиції в економіку України за видами активів, 2010–2015 рр.

Активи	Обсяг інвестицій, млн грн					
	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Інвестиції у матеріальні активи:	182076	250501	285146	257144	212035	254731
житлові будівлі	28736	29557	38549	41567	33177	45610
нежитлові будівлі	38912	51325	56811	47908	40860	43331
інженерні споруди	40757	67692	64849	58769	46599	50949
машини, обладнання та інвентар	55183	73167	85938	80971	68949	84423
транспортні засоби	11399	18925	28195	16602	13830	19650
земля	1292	2311	1804	1171	999	1442
довгострокові біологічні активи рослинництва й тваринництва	2011	3070	1943	2456	2034	2762
інші матеріальні активи	3786	4454	7057	7700	5587	6564
Інвестиції в нематеріальні активи, у тому числі:	6985	9431	8546	10584	7385	18385
програми забезпечення та бази даних	2826	3274	3427	3509	3207	4908
права на комерційні позначення, об'єкти промислової власності, авторські й суміжні права, патенти, ліцензії, концесії тощо	3070	4121	3678	5675	2974	12458
Усього	189061	259932	293692	267728	219420	273116
Темп зростання (зниження), %:						
ланцюговий	-	137,49	112,99	91,16	81,96	124,47
середній	109,6					
Темп приросту (зростання/ зниження рівня), %:						
ланцюговий	-	0,37	0,13	-0,09	-0,18	0,24
середній	11,8					

Джерело: За даними статистичного збірника «Статистичний щорічник України за 2015 рік», с. 365 [6].

Крім того, досвід Японії щодо використання нематеріальних активів для збільшення капіталізації підприємств згодом запозичили й успішно застосовували США, Китай, країни ЄС, інші [7, с. 105]. Про важливість нематеріальних активів для капіталізації аграрних підприємств, підвищення інвестиційної їх привабливості та ефективного використання потенціалу зазначали також вітчизняні вчені [8, с. 77]. Беззаперечною є важливість інвестування в нематеріальні активи з урахуванням ключових аспектів: фінансування саме «інтелектуальної» частки в структурі немате-

ріальних активів забезпечить інноваційний розвиток підприємств, збільшить його конкурентні можливості на ринку технологічної продукції; негативно впливає на ліквідність нематеріальних активів інвестування прав на користування природними ресурсами й майном; ефективність інвестицій у нематеріальні активи досягається за умови їх відповідності стратегії розвитку підприємства.

Не менш актуальним є питання формування капітальних інвестицій за джерелами фінансування. Дані таблиці 2 наочно відображають вплив глобалізаційних процесів

на економіку України, адже цілком очевидно, що світова економічна криза негативно вплинула на економічні процеси в державі, що зумовило скорочення обсягів фінансування капітальних інвестицій у 2009–2010 роках. Вже у 2011 році відзначено річне зростання обсягу капітальних інвестицій на 37,5, а в 2012-му – на 13,0%, досягнувши при цьому максимального показника за досліджуваний період. Наступне скорочення обсягів фінансування капітальних інвестицій спостерігалось у 2014 році, що є прогнозованим. У цілому кроки держави щодо збільшення інвестиційної активності національної економіки різнонаправлені та неефек-

тивні, про що доводять відхилення значень часток по джерелах фінансування. Стабільно найбільшою є частка власних коштів підприємств і організацій у структурі джерел фінансування. Низька частка коштів іноземних інвесторів за аналізований період показує, що Україна не виступала потенційним об'єктом інвестування для іноземних інвесторів, більше того, протягом останніх шести років частка коштів іноземних інвесторів мала критично низьке значення у межах 1,72–3%.

Наразі одним із перспективних шляхів збільшення частки коштів іноземних інвесторів є застосування проектного підходу.

2. Джерела фінансування капітальних інвестицій в економіку України, 2002–2015 рр.

Джерела фінансування	Обсяг фінансування, млн грн						
	частка у структурі джерел фінансування, %						
	докризовий період						
	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Усього	<u>46563</u> 100	<u>59899</u> 100	<u>89314</u> 100	<u>111174</u> 100	<u>148972</u> 100	<u>222679</u> 100	<u>272074</u> 100
державний бюджет	<u>2110</u> 4,53	<u>4152</u> 6,93	<u>9974</u> 11,17	<u>6846</u> 6,16	<u>9605</u> 6,45	<u>15077</u> 6,77	<u>15403</u> 5,66
місцевий бюджет	<u>1615</u> 3,47	<u>2596</u> 4,33	<u>4187</u> 4,69	<u>4685</u> 4,21	<u>6732</u> 4,52	<u>9370</u> 4,21	<u>12498</u> 4,59
власні кошти підприємств та організацій	<u>32994</u> 70,86	<u>38326</u> 63,98	<u>56528</u> 63,29	<u>66062</u> 59,42	<u>89136</u> 59,83	<u>130515</u> 58,61	<u>161277</u> 59,28
кредитні кошти банків й інші позикові кошти	<u>2071</u> 4,45	<u>4593</u> 7,67	<u>6397</u> 7,16	<u>15625</u> 14,05	<u>21257</u> 14,27	<u>33904</u> 15,23	<u>42981</u> 15,8
кошти іноземних інвесторів	<u>2224</u> 4,78	<u>2964</u> 4,95	<u>2825</u> 3,16	<u>5457</u> 4,91	<u>5094</u> 3,42	<u>7251</u> 3,26	<u>8087</u> 2,97
кошти населення на будівництво житла	<u>1573</u> 3,38	<u>1822</u> 3,04	<u>2577</u> 2,89	<u>3091</u> 2,78	<u>12129</u> 8,14	<u>18428</u> 8,28	<u>21084</u> 7,75
інші джерела	<u>3976</u> 8,54	<u>5446</u> 9,09	<u>6826</u> 7,64	<u>9408</u> 8,46	<u>5019</u> 3,37	<u>8134</u> 3,65	<u>10744</u> 3,95
посткризовий період							
	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Усього	<u>192878</u> 100	<u>189061</u> 100	<u>259932</u> 100	<u>293692</u> 100	<u>267728</u> 100	<u>219420</u> 100	<u>273116</u> 100
державний бюджет	<u>8361</u> 4,33	<u>10952</u> 5,79	<u>18395</u> 7,08	<u>17141</u> 5,84	<u>6498</u> 2,43	<u>2739</u> 1,25	<u>6920</u> 2,53
місцевий бюджет	<u>5914</u> 3,07	<u>6368</u> 3,37	<u>8801</u> 3,39	<u>9149</u> 3,12	<u>7219</u> 2,70	<u>5918</u> 2,70	<u>14260</u> 5,22
власні кошти підприємств та організацій	<u>127435</u> 66,07	<u>114964</u> 60,81	<u>152279</u> 58,58	<u>175424</u> 59,73	<u>170676</u> 63,75	<u>154630</u> 70,47	<u>184351</u> 67,5
кредитні кошти банків й інші позикові кошти	<u>25587</u> 13,27	<u>23336</u> 12,34	<u>42324</u> 16,28	<u>50105</u> 17,06	<u>40878</u> 15,27	<u>21739</u> 9,91	<u>20740</u> 7,59
кошти іноземних інвесторів	<u>8209</u> 4,26	<u>4068</u> 2,15	<u>7196</u> 2,77	<u>5041</u> 1,72	<u>4881</u> 1,82	<u>5640</u> 2,57	<u>8185</u> 3,0
кошти населення на будівництво житла	<u>10298</u> 5,34	<u>20830</u> 11,02	<u>19573</u> 7,53	<u>25626</u> 8,73	<u>28345</u> 10,59	<u>22064</u> 10,06	<u>31985</u> 11,71
інші джерела	<u>7074</u> 3,67	<u>8543</u> 4,52	<u>11364</u> 4,37	<u>11206</u> 3,82	<u>9231</u> 3,45	<u>6690</u> 3,05	<u>6675</u> 2,44

Джерело: Сформовано за даними Держслужби статистики України [9].

Актуальність реформи місцевого самоврядування в частині децентралізації повноважень та ресурсів розширює можливості залучення коштів іноземних інвесторів у межах проектів різної направленості. Використання інвестиційних ресурсів, одержаних за проектами, відкриє нові горизонти щодо фінансування капітальних інвестицій, збільшить ефективність використання коштів державного й місцевого бюджетів. Розпочавши співпрацю з іноземними партнерами на рівні об'єднаних територіальних громад і зарекомендувавши себе як стабільний партнер, Україна може значно збільшити обсяги фінансування капітальних інвестицій.

Крім того, формування спільного інвестиційного ресурсу з коштів іноземних інвесторів та коштів державного й місцевого бюджетів при правильно визначеній стратегії може забезпечити зміну виробничого ракурсу в інноваційному напрямі, що є актуальним і першочерговим. Динаміку розподілу капітальних вкладень між секторами економіки за період 2010–2015 роки наведено на рисунку 2.

Із рисунка 2 видно, що найбільший обсяг капітальних інвестицій спрямовується в

промисловий сектор економіки, проте це не забезпечило позитивної динаміки нарощування обсягів інвестиційних ресурсів для подальшого їх реінвестування. У процесі дослідження структури фінансування капітальних інвестицій, тенденцій інвестування по активах та за видами економічної діяльності було виявлено низку деструктивних елементів, що зумовили уповільнення інвестиційних надходжень: інфляційні процеси, курсові коливання національної валюти, зростання бюджетних витрат соціальної спрямованості, значне податкове навантаження, нерозвиненість фінансово-кредитного механізму, відсутність злагодженості у діях влади, невідповідність нормативних актів тощо. Враховуючи тісний зв'язок між макроекономічними показниками й інвестиціями, одним із ключових інструментів формування стабільного економічного середовища країни в умовах глобалізаційних процесів, фінансово-економічної та політичної нестабільності є наявність достатнього фінансового забезпечення капітальних інвестицій.

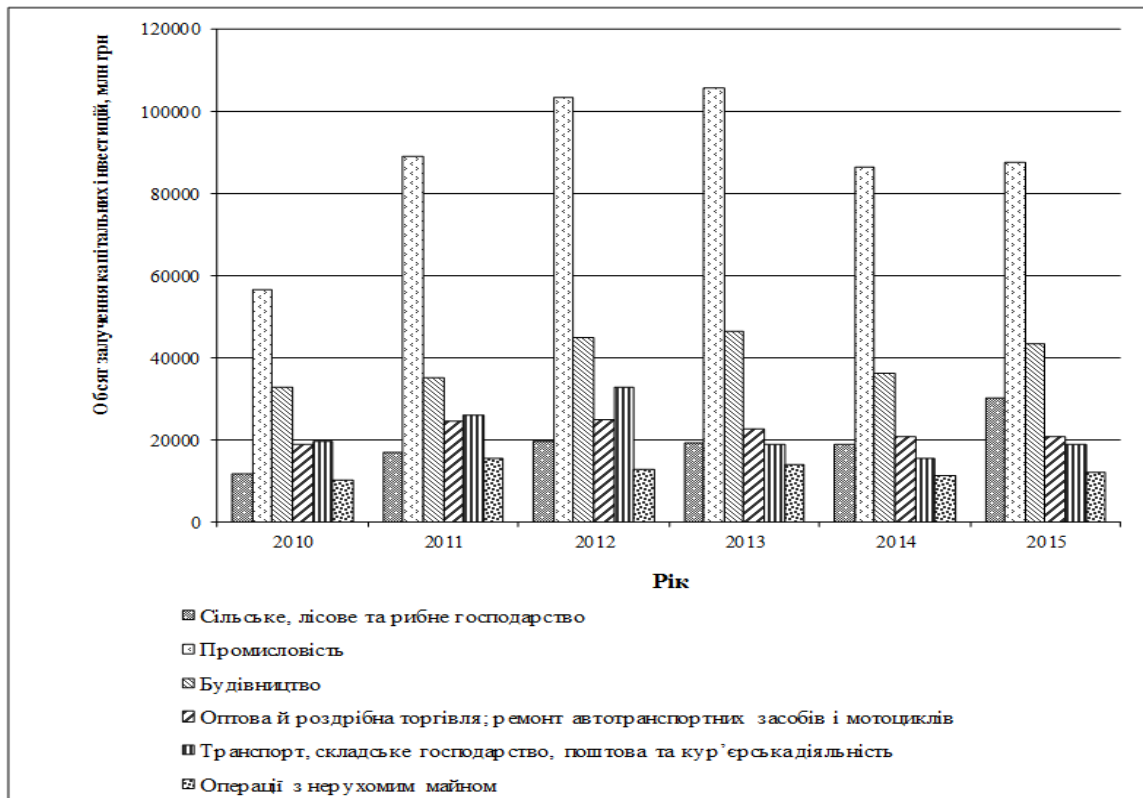

Рис. 2. Динаміка капітальних інвестицій за видами економічної діяльності

Джерело: Побудовано за даними Держслужби статистики України [9].

У даному контексті доцільно оцінити ключові показники, що характеризують можливість виявлення внутрішнього резерву щодо формування фінансового забезпечення капітальних інвестицій, дослідивши динаміку частки останніх до валового внутрішнього продукту (ВВП). Наведені в таблиці 3 дані вказують на значне погіршення фінансового забезпечення капітальних інвестицій

протягом 2010–2015 років. Негативна динаміка щодо зниження частки капітальних інвестицій до ВВП несе в собі не тільки явно виражені наслідки, але і є перепорою становлення на європейський шлях розвитку, адже обов'язковим для виконання країнами-членами Європейського Союзу є інвестування в основний капітал не менше ніж 30% національного ВВП [10].

3. Показники економічного розвитку України, 2002–2015 рр.

Показник	2002 р.	2003 р.	2004 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.
Валовий внутрішній продукт, млн грн	225810	267344	345113	441452	544153	720731	948056
Вартість основних засобів, млн грн	964814	1026163	1141069	1276201	1568890	2047364	3149627
Капітальні інвестиції в економіку, млн грн	46563	59899	89314	111174	148972	222679	272074
Частка капітальних інвестицій до ВВП, %	20,6	22,4	25,9	25,2	27,4	30,9	28,7
Частка капітальних інвестицій до загальної вартості основних засобів, %	4,8	5,8	7,8	8,7	9,5	10,9	8,6
	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Валовий внутрішній продукт, млн грн	913345	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1988544
Вартість основних засобів, млн грн	3903714	6648861	7396952	9148017	10401324	13752117	7641357
Капітальні інвестиції в економіку, млн грн	192878	189061	259932	293692	267728	219420	273116
Частка капітальних інвестицій до ВВП, %	21,1	17,5	20,0	20,9	18,3	13,8	13,7
Частка капітальних інвестицій до загальної вартості основних засобів, %	4,9	2,8	3,5	3,2	2,6	1,6	3,6

Примітка. Показники 2010–2015 рр. розраховано без тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя.

Джерело: Сформовано та розраховано за даними Держслужби статистики України [9].

Зважаючи на показники 2006–2008 років, виконання цієї умови для України було цілком досяжним, проте, розглядаючи показники 2013–2015 років досягти рівня 30% можливо за умови зростання обсягу капітальних інвестицій більше, ніж удвічі. Крім того, критично низька частка капітальних інвестицій до загальної вартості основних засобів (менше 5%) ставить під сумнів наявність інвестиційного ресурсу щодо модернізації виробництва та його інноваційного розвитку.

Окреслимо перспективи зростання частки капітальних інвестицій до валового внутрішнього продукту (ВВП), використавши графічний інструментарій регресійного аналізу. Обґрунтовано, що дія основних факторів на

певний показник протягом часового ряду акумулюється і може бути відображена рівнянням тренду й представлена графічно. Використання трендів для визначення динаміки ВВП України та капітальних інвестицій в її економіку за період з 2002 по 2015 рік структурує відображення змін у даних і розширює можливості аналізу для прогнозу. Основним критерієм при виборі виду рівняння зазвичай є коефіцієнт детермінації. Найбільш адекватними моделями трендів ВВП та капітальних інвестицій виявилися поліноміальні другого ступеня, якість побудованих моделей аргументовано розрахованими коефіцієнтами детермінації 0,9848 і 0,8524 відповідно.

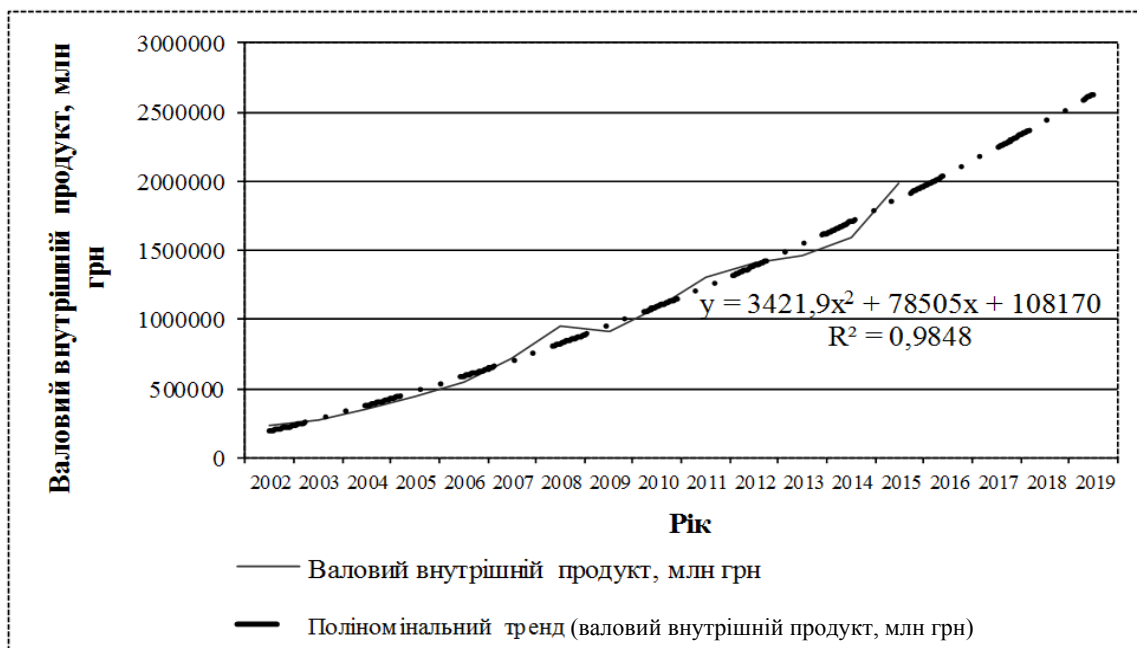

Рис. 3. Динаміка ВВП України, 2012–2019 рр. (2016–2019 рр. прогнозовані значення), млн грн

Джерело: Побудовано за даними Держслужби статистики України [9].

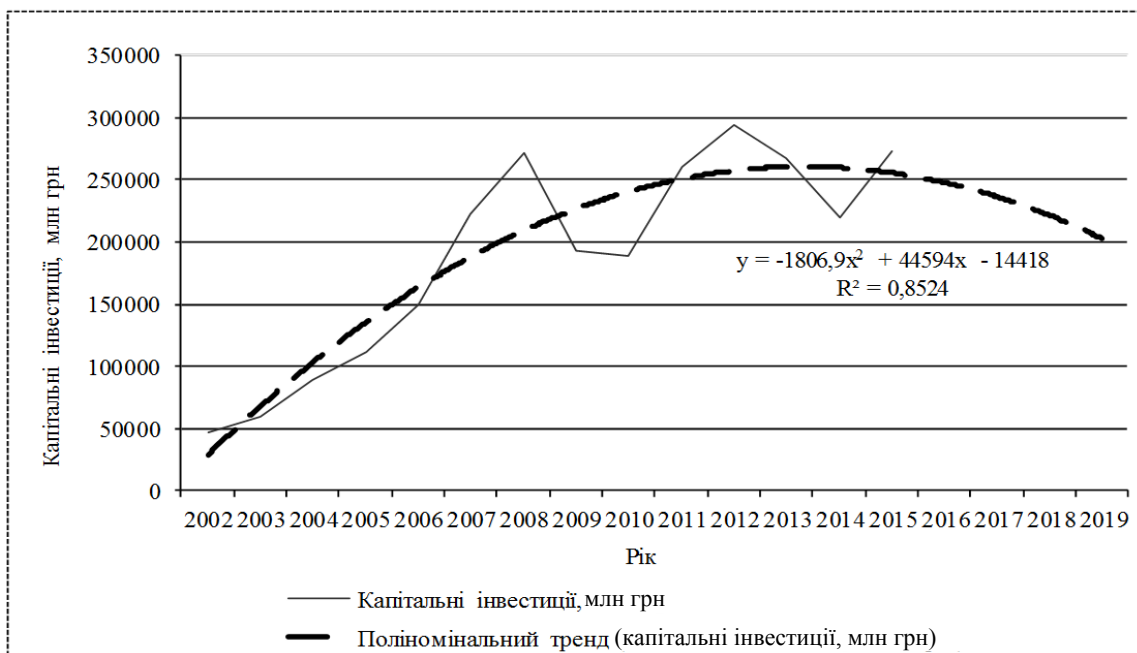

Рис. 4. Динаміка капітальних інвестицій в економіку України, 2012–2019 рр. (2016–2019 рр. – прогнозовані значення), млн грн

Джерело: Побудовано за даними Держслужби статистики України [9].

Графічно відображено динаміку фактичних даних ВВП і капітальних інвестицій за 2002–2015 роки й розраховано прогнозовані значення досліджуваних показників за 2016–2019 роки (для достовірності прогноз здійснено на третину досліджуваного інтервалу).

Цілком очевидним є зростання тренду валового внутрішнього продукту (рис. 3), що

підтверджує стійку тенденцію до збільшення за даним показником протягом досліджуваного періоду. За видом функції часового тренду, який відображено на діаграмі, прогнозованим є зростання валового внутрішнього продукту на наступні чотири роки. Отже, для формування позитивної тенденції щодо співвідношення капітальних інвести-

цій та валового внутрішнього продукту тренд капітальних інвестицій, як мінімум, має відображати аналогічну тенденцію. Втім, на рисунку 4 тренд капітальних інвестицій відображає протилежну тенденцію, що вказує на прогнозоване скорочення капітальних інвестицій у короткостроковій перспективі й ще більше зниження частки капітальних інвестицій до ВВП. Крім того, відмінні тенденції трендів ВВП і капітальних інвестицій вказують на відсутність вагомої залежності між показниками.

Висновки. Дослідженнями встановлено, що негативна динаміка тренду капітальних інвестицій зумовлена зниженням ресурсних можливостей щодо нагромадження капіталу через дію таких факторів, як: спад виробництва, зношеність основних засобів, зменшення кількості робочих місць в економіці, вкладення інвестицій у неприбуткові галузі національного господарства, скорочення фінансових інвестицій, у тому числі й іноземних, в економіку тощо. Результатами дослідження аргументовано першочерговість впровадження заходів, механізмів та економічних інструментів, спрямованих на збільшення капітальних інвестицій в економіку України.

На підтвердження важливості оцінки стану формування інвестиційних ресурсів в економіці країни та необхідність удосконалення існуючого інвестиційного механізму доцільно навести результати кореляційно-регресійного аналізу О.В. Пирог щодо впливу інвестицій на економічне зростання країни. За його даними, зростання інвестицій в основний капітал на 1% стимулювало зростання національного господарства лише на 0,3395%. Автор стверджує, що інвестиції не мають визначального ефекту для економічного розвитку національної економіки через хаотичність вкладення капіталу й відсутність сталості інвестування галузей економіки [11, с. 346-347]. Проаналізувавши стан формування та спрямування капітальних інвестицій в економіку України в умовах глобалізації за джерелами фінансування й видами економічної діяльності, зазначимо, що упродовж 2002–2015 років бажаного ефекту від вкладених капітальних інвестицій не досягнуто. Аргументовано, що конструктивних змін щодо накопичення та ефективного розподілу інвестиційного ресурсу можливо досягти за умови коригування існуючих підходів і діючого інвестиційного механізму.

Список використаних джерел

1. *Майорова Т.В.* Активізація інвестиційного процесу в Україні : кол. моногр. / [Майорова Т.В., Діба М.І., Онишко С.В. та ін.] ; за наук. ред. М.І. Діби, Т.В. Майорової ; М-во освіти і науки, молоді та спорту України ; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". – К. : КНЕУ, 2012. – 472 с.
2. *Саблук П.Т.* Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє / П.Т. Саблук // Аграрна економіка в умовах демократичного державотворення. – К.: ІАЕ, 2001. – 484 с.
3. *Ночовна Ю.О.* Протиріччя та проблеми обліку капітальних інвестицій [Текст] / Ю.О. Ночовна, Т.В. Радевич // Агросвіт. – 2016. – №13-14. – С. 18-23.
4. *Кісіль М.І.* Про необхідність усунення міжгалузевих диспропорцій з метою інвестиційного забезпечення розвитку сільського господарства [Текст] / М.І. Кісіль // Наук. праці Кіровоградського нац. техніч. ун-ту. Економічні науки : зб. наук. пр. – Кіровоград : КНТУ, 2004. – Вип. 6. – С. 226-233.
5. Про затвердження Методики розрахунку індексу капітальних інвестицій / Наказ Державного комітету статистики України № 494 від 25.12.2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2009/494/metod.htm.
6. Статистичний щорічник України за 2015 рік / Державна служба статистики України ; за ред. І.М. Жук ; відп. за вип. О. А. Вишневська. – К. : Вид-во ТзОВ «Август Трейд», 2016. – 576 с.
7. *Єршова Г.В.* Нематеріальні активи промислових підприємств України [Текст] / Г.В. Єршова // Фінанси України. – 2011. – № 11. – С. 104-112.
8. *Михайлова Л.І.* Нематеріальні активи в складі ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств / Л.І. Михайлова, О.В. Киричок // Економіка АПК. – 2012. – № 2. – С. 76-81.
9. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
10. *Лановий В.* Капітальні виклики: українська економіка приречена на кризи [Текст] / В. Лановий // Український тиждень. – 2011. – № 39 (204). – 23–29 верес. – С. 28–31.
11. *Пирог О.В.* Тенденції інвестування національного господарства [Текст] / О.В. Пирог // Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка», серія «Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку». – 2013. – № 767. – С. 343-349.

Стаття надійшла до редакції 27.10.2017 р.

Фахове рецензування: 30.10.2017 р.

* * *

*А.В. ЗБАРСЬКА, кандидат економічних наук,
асистент кафедри
Ю.Ю. АЛЕКСЄЄВА, аспірант*
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

Матеріально-технічне забезпечення сільських домогосподарств

Постановка проблеми. Високого рівня ефективності виробництва сільськогосподарської продукції домогосподарств неможливо досягти без достатнього забезпечення їх матеріальними ресурсами. До останніх належать основні й оборотні засоби виробництва, які використовуються (або можуть бути використані) у виробничому процесі та формують його матеріально-речову базу [5]. Їх поділяють на засоби праці, які характеризують ступінь оволодіння й підпорядкування сил природи виробництву матеріальних благ, і предмети праці, які поділяють на два види: перший – речовини, що вперше відокремлюються працею від природи й перетворюються на продукт, другий – сирі матеріали або сировина, речовини, що пройшли обробку.

Забезпеченість сільських домогосподарств матеріальними ресурсами в достатній кількості відіграє важливу роль у процесі виробництва продукції, а також впливає на результативність, ефективність, екологічність та конкурентоспроможність його функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемою матеріально-технічного забезпечення підприємств аграрного сектору України в цілому й сільських домогосподарств зокрема займалися відомі вчені-аграрники: О.В. Захарчук [3], В.К. Збарський [5], І.В. Прокопа, Т.В. Беркута, М.Г. Бетлій [8], О.М. Бородіна [1], О.М. Онищенко [6], І.В. Свиноус [10], С.В. Кальченко [5], Т.І. Яворська [12] та ін.

Проте ряд ключових питань матеріально-технічного забезпечення, його місця й ролі в економіці малих форм господарювання на селі, зокрема сільських домогосподарств, досліджені недостатньо, або ж є дискусійними. Відсутність цілісної концепції та системного підходу до розв'язання проблем формування ресурсного потенціалу сільських домогосподарств зумовлює необхідність наукових досліджень, розробки законодавчої бази й наукового обґрунтування пропозицій і рекомендацій.

Мета статті – розглянути основні положення теорії розвитку та економічну природу матеріально-технічного забезпечення сільських домогосподарств, визначити цілі інноваційного оновлення їх матеріально-технічної бази.

Виклад основних результатів дослідження. Матеріальні ресурси сільських домогосподарств відрізняються від тих, які притаманні іншим галузям економіки країни, оскільки їх матеріально-технічне забезпечення має враховувати специфічні властивості (сезонність виробництва стосовно галузі рослинництва), використання живих організмів тощо. Особливістю матеріальних ресурсів домогосподарств є й те, що частина їхньої продукції, виступає як засоби виробництва для них самих. Наприклад, продук-

* Науковий керівник – В.К. Збарський, доктор економічних наук, професор.

© А.В. Збарська, Ю.Ю. Алексєєва, 2017

тивна худоба, органічні добрива, корми, насіння та посадковий матеріал й ін.

До складу матеріально-технічних ресурсів сільських домогосподарств входять засоби і предмети праці, які використовуються для виробництва сільськогосподарської продукції, тобто техніка – комбайни, трактори, культиватори, борони тощо. Ще однією зі складових матеріальних ресурсів господарств населення є біологічні ресурси – живі організми, а саме: рослини (сільськогосподарські культури) та тварини (велика рогата худоба, свині й ін.). Наступною складо-

вою є будівлі та споруди, які беруть безпосередню участь у виробництві сільськогосподарської продукції. Саме технічне забезпечення домогосподарств є основою для виконання робіт у задані агротехнічні строки та гарантією зниження витрат на вирощування врожаю. Слід зазначити, що лише близько 17,4% загальної кількості сільських домогосподарств України використовують техніку при обробітку землі, в основному це ті, що мають у своєму користуванні більше 1 га сільськогосподарських угідь (табл. 1).

1. Рівень технічного забезпечення сільських домогосподарств (ДГ) України залежно від їх розміру, %

Показник	Усі домогоспо- дарства		2010 р.			2016 р.		
			У т.ч. домогосподарства з площею землі					
	2010	2016	до 0,5 га	0,51–1,00 га	1,01 га і більше	до 0,5 га	0,51–1,00 га	1,01 га і більше
Домогосподарства, що мають техніку	<u>13,0</u> 100	<u>17,4</u> 100	<u>7,2</u> 100	<u>12,2</u> 100	<u>27,7</u> 100	<u>11,3</u> 100,0	<u>16,1</u> 100,0	<u>33,2</u> 100,0
У тому числі:								
плуг	41,3	34,6	13,9	42,2	57,4	14,7	33,5	51,1
сівалку	11,0	12,4	4,0	9,4	16,1	3,7	9,2	21,4
борону	37,3	30,9	11,0	37,8	53,0	13,0	32,0	44,5
культиватор	12,9	14,1	2,7	10,7	20,3	4,6	14,6	21,4
трактор	16,0	24,6	5,1	11,9	24,9	9,8	24,0	36,7
комбайн	1,8	1,8	0,5	0,9	3,0	0,2	0,6	3,8
сепаратор	20,5	16,6	20,0	20,7	20,7	14,7	15,8	18,7
крупорушку	19,1	24,4	21,1	18,3	18,3	29,2	21,7	22,2
автомобіль вантажний	3,3	2,6	3,2	1,7	4,3	0,5	2,7	4,1

Джерело: [7].

Із загальної кількості сільських домогосподарств регіону близько 80% для обробітку земельних ділянок використовують переважно ручну працю. Третина їх найкраще забезпечені плугами й боронами, з роками збільшується також кількість тих, які використовують для обробітку ґрунту кілька видів техніки одночасно. З усіх її видів сільські домогосподарства, наприклад Київської області, найгірше забезпечені комбайнами – лише 2,8 та вантажними автомобілями – 1,7%.

Оцінюючи рівень забезпечення домогосподарств технікою по регіонах України, слід зазначити, що найкраще забезпечена нею Донецька область – 69,5%, трохи менше Рівненська – 61,1%, більше третини – у Волинській (36,1%), Миколаївській (40,6%) і Тернопільській (35,9%) областях. Найгірше ж забезпечені механізованими знаряддями праці домогосподарства Київської (5,1%),

Черкаської (4,4%) та Івано-Франківської (5,1%) областей (табл. 2). На жаль, доступність інформації про наявність у господарствах населення сільськогосподарської техніки обмежена.

Починаючи з 2000 року, в згаданих господарствах кількість тракторів, зернозбиральних комбайнів, міні-тракторів і мотоблоків поступово збільшується. За даними Держстату України, в 2015 році у господарствах населення налічувалося 188,5 тис. тракторів, 22,8 тис. зернозбиральних комбайнів, 136,2 тис. міні-тракторів та мотоблоків. При цьому господарства населення мали у власності 26,4% усієї кількості тракторів в Україні, 7,2 – плугів, 4,9 – культиваторів, 3,2% зернозбиральних комбайнів [3].

Порівняно з 2005-м у 2015 році кількість тракторів зросла майже в 1,4 раза, зернозбиральних комбайнів – у 1,8 раза, а міні-

тракторів і мотоблоків – у 4 рази. Зростання кількості технічних засобів доводить про збільшення можливостей механізації робіт, проте рівень їхнього оснащення даними засобами залишається мізерним. Технічні засоби використовуються загалом на таких роботах, як оранка й культивування землі, обмолот зернових культур, але на засадах платного обслуговування.

Для визначення ступеня оснащеності господарств населення тракторами та комбайнами обчислюють такі показники як кількість тракторів із розрахунку на 100 га ріллі; кількість комбайнів на 100 га посівів зернових. У 2016 році в господарствах населення на 100 га ріллі припадало у середньому по Україні 1,7 трактора.

2. Наявність техніки в сільських домогосподарствах (СДГ) регіонів України у 2016 році, %

Регіон	Домогосподарства, що мають техніку		З числа домогосподарств, що мають техніку (100%) – домогосподарства, що мають:								
	тис. од.	% до всіх СДГ	пуг	сівалку	борону	культиватор	трактор	комбайн	сепаратор	крупорушку	автомобіль вантажний
Україна	858,0	17,4	34,6	12,4	30,9	14,1	24,6	1,8	16,6	24,4	2,6
Вінницька	46,9	14,0	29,8	19,8	27,1	20,5	45,1	2,1	0,4	2,2	4,3
Волинська	57,9	36,1	77,7	37,7	65,3	35,2	33,8	3,4	17,9	17,7	1,3
Дніпропетровська	44,7	20,5	9,9	7,1	5,5	9,6	19,2	1,9	23,3	63,7	2,8
Донецька	99,2	69,5	1,4	1,3	1,1	2,6	3,2	0,6	10,5	24,4	0,3
Житомирська	41,9	19,5	60,2	6,1	59,5	9,6	32,1	1,7	7,3	0,0	1,5
Закарпатська	13,9	6,6	38,0	23,2	34,8	11,7	36,8	1,7	23,7	27,8	6,1
Запорізька	19,1	11,4	12,8	10,6	13,9	11,2	28,9	1,6	50,6	66,0	6,4
Івано-Франківська	12,6	5,1	83,0	30,2	63,7	43,5	54,8	2,4	2,4	5,9	3,2
Київська	14,1	5,1	14,9	2,8	22,1	7,0	24,7	2,8	1,9	0,4	1,7
Кіровоградська	12,2	7,6	20,4	11,5	13,8	16,3	33,5	4,4	34,1	39,1	10,4
Луганська	38,6	36,2	5,1	2,5	1,8	4,7	13,1	1,3	1,0	33,6	0,5
Львівська	52,5	17,4	65,7	10,1	59,4	19,1	26,1	1,9	28,5	7,8	2,3
Миколаївська	57,5	40,6	2,1	3,1	3,5	2,4	3,4	1,2	47,0	78,8	1,7
Одеська	27,1	9,7	9,8	11,5	15,2	6,3	18,9	1,5	40,0	68,3	1,0
Полтавська	15,4	6,5	36,3	35,1	34,8	31,6	45,2	4,1	14,6	50,6	7,5
Рівненська	117,3	61,1	47,2	13,7	43,7	10,8	12,5	0,7	12,9	3,3	0,2
Сумська	14,7	9,9	59,6	18,9	51,2	14,5	49,1	3,0	1,5	20,2	7,7
Тернопільська	69,9	35,9	26,5	6,8	24,7	10,5	26,9	1,1	12,7	14,6	3,4
Харківська	16,8	7,6	25,1	9,8	34,5	11,1	41,1	2,0	28,5	50,7	5,1
Херсонська	16,6	11,0	22,1	5,4	16,7	16,4	49,1	3,5	10,7	59,2	4,3
Хмельницька	39,2	14,1	38,5	10,6	37,2	9,7	19,7	1,9	11,1	0,4	2,6
Черкаська	10,5	4,4	33,4	17,3	30,3	19,9	49,2	3,3	0,9	33,8	8,3
Чернівецька	25,3	14,7	36,9	8,8	6,7	23,3	10,8	1,1	9,5	19,3	4,3
Чернігівська	23,4	13,2	48,1	18,2	54,8	32,0	68,7	5,4	0,4	16,2	4,9

Джерело: [7, 11].

У регіональному розрізі лише домогосподарства Волинської й Житомирської областей мають по 1,8–1,9 од. зернозбиральних комбайнів на 100 га посівів зернових культур, Тернопільської – 1,7, Львівської – 1,5 од. Найменше їх у господарствах населення Дніпропетровської та Донецької областей – по 0,2–0,3; Миколаївської, Полтавської, Харківської й Херсонської – по 0,4–0,5 од.

Обмежена та слабка матеріально-технічна база з примітивними, часто власноруч виготовленими знаряддями праці й устаткування, є суттєвою перешкодою функціонуванню та розвитку сільських домогосподарств. Неінтенсивне, епізодичне використання виробничих

основних засобів знижує їхню віддачу, призводить до передчасного морального старіння й незначного фізичного зносу. Понад 80% тракторів знаходяться в експлуатації 10 років і більше, аналогічна ситуація й щодо комбайнів та іншої техніки [3].

Одним із стратегічних напрямів розвитку сільського господарства України на період до 2020 року є відтворення й розвиток матеріально-технічної бази сільського господарства. Зокрема, необхідно довести навантаження ріллі на один універсальний трактор тягового класу 0,6–0,9 т/с для господарств населення до 10 га створенням спільних підприємств із виготовлення технічних засобів для села з

поступовою локалізацією частки вітчизняних вузлів та агрегатів від 20 до 80% і більше; сприянням розширенню ринку технічних послуг та спільним використанням сільськогосподарської техніки, у т.ч. на умовах кооперації й оренди [4].

Слід зазначити, що вартість імпортного зернозбирального комбайна нині коштує 500 тис. дол. і більше, що унеможлиблює купівлю господарствами населення високопродуктивної й надійної імпортної сільгосптехніки.

У 2015 році 4,1 млн особистих селянських господарств в Україні обробляли 6,6 млн га землі, з них 903 тис. га (23,6%) господарств – із площею понад 1 га. При

цьому середня площа землі, що належить домогосподарству, становила 1,52 га [1]. Наведені дані відображають ситуацію надмірної роздрібненості українських селянських домогосподарств.

У Польщі сільськогосподарську діяльність ведуть близько 1433 тис. домогосподарств (фермерських господарств), 2/3 з них мають трактор – це 956 тис. господарств. В Україні ведуть сільськогосподарську діяльність, маючи хоча б один трактор, лише 3,2% (160,4 тис. господарств). Тобто рівень навантаженості на трактор у сільському господарстві України є набагато вищим, ніж в інших країнах, зокрема у Польщі (табл. 3).

3. Забезпеченість тракторами домогосподарств населення України та фермерських господарств Польщі, 2013 р.

Показник	Україна	Польща
Усього домогосподарств (фермерських господарств)	4241,6	1433,0
Кількість господарств, що мають трактори, тис.	160,0	956,5
Кількість тракторів, тис. шт.	304,8	1439,7
Припадає ріллі на 1 трактор, га	21,15	9,4
Кількість тракторів на 1 господарство, шт.	0,07	1,0

Джерело: [3].

Заслуговує на увагу досвід Франції та Німеччини, де функціонують кооперативи зі спільного використання сільськогосподарської техніки, тобто об'єднання фермерів щодо спільного використання засобів праці для розширення агробізнесу, поліпшення якості й результатів господарської діяльності. Дані кооперативи є неприбутковими організаціями, діяльність яких спрямована на стимулювання розвитку фермерських господарств. Основною ідеєю функціонування такого кооперативу є створення умов для ефективного ведення фермерами господарської діяльності спільними засобами виробництва. Членство у цьому кооперативі дає змогу фермерам використовувати дорогу високоякісну техніку і розподілити інноваційні ризики між своїми членами. Існує чотири джерела створення машинно-технічної бази СУМА: техніка членів кооперативу при вступі до останнього, техніка куплена за внески членів кооперативу, банківські й інші кредитні ресурси, різноманітні гранти у вигляді субсидій [14].

Кооперативи зі спільного використання сільськогосподарської техніки користуються у Франції широкою популярністю серед фе-

рмерів і, як показує статистика, їхня кількість постійно зростає. Нині, за даними організації об'єднаних кооперативів зі спільного використання сільськогосподарської техніки, 224,6 тис. фермерів об'єднані у 13,4 тис. кооперативів, які об'єднані у 87 відомчих федерацій [15]. У них зосереджена третина парку зерно- та кормозбиральних комбайнів, п'ята частина розкидачів добрив, трактори підвищеної потужності, обприскувачі, спеціалізоване обладнання для ремонтних робіт, меліоративна й інша спеціалізована техніка. Зокрема, якщо фермери – члени СУМА закуповують машини та обладнання колективно, то держава компенсує 20% їх вартості. Подібний досвід існування кооперативів зі спільного використання сільськогосподарської техніки існує також у Польщі.

Світова практика доводить про поширення й такої простішої організаційної форми по спільному використанню техніки, як сусідська взаємодопомога, тобто на основі усної домовленості про спільне використання техніки між кількома фермерами. У Німеччині та Австрії досить поширені машинні ринги, тобто об'єднання фермерів для спі-

льного використання сільгосптехніки й надання механізованих послуг стороннім організаціям. Машинний ринг власних машин не має, а лише виступає посередником в організації використання машин, що належать окремим членам, його учасниками. Послугами рингів користуються фермери у випадках, коли виникає потреба нетривалого періоду використання дорогих, високопродуктивних або спеціальних машин. У Німеччині ринги об'єднують від 100 до 1000 осіб, при наданні послуг усі розрахунки за виконані роботи проводяться через управління рингом [2].

Наведений досвід є можливим для адаптації до умов нашої держави, оскільки переважна кількість дрібних товаровиробників не в змозі придбати високопродуктивну та якісну сільськогосподарську техніку самотужки й обробляти земельні ділянки вручну, а спільними зусиллями. Склооперувавшись, цю проблему можна було б розв'язати.

Основними цілями інноваційного оновлення матеріально-технічної бази сільських

домогосподарств слід вважати: забезпечення комплексної заміни застарілих засобів виробництва новими, продуктивнішими, заснованими на принципово нових підходах із метою створення конкурентоспроможної інноваційної продукції. Подальший розвиток матеріально-технічного забезпечення потребує створення кооперативів, МТС для забезпечення підвищення ефективності використання матеріальних, технічних засобів на основі об'єднання зусиль і засобів, організації спільної діяльності, поділу праці, спеціалізації тощо. Також найближчим часом необхідно розширити доступ дрібним товаровиробникам до механізму придбання міні-техніки й технологічного обладнання на умовах фінансового лізингу [3].

За даними Державної служби статистики України станом на 1 січня 2017 року, порівняно з аналогічною датою 2010 року, в сільських домогосподарствах поголів'я основних видів худоби зменшилося у середньому на 20% (табл. 4).

4. Розподіл сільських домогосподарств за кількістю в них основних видів худоби за 2010 і 2016 рр.

Показник	2010 р.			2016 р.		
	ВРХ	корови	свині	ВРХ	корови	свині
Сільські домогосподарства, тис.	5251,5			4924,0		
Домогосподарства, які не утримують худобу відповідного виду, %	70,4	71,8	67,6	73,4	74,5	68,8
Поголів'я худоби на кінець року, тис. гол.	2968,0	2042,1	4335,2	2468,4	1624,3	3103,2
Домогосподарства (%), які утримують:						
1 гол.	14,1	21,6	12,3	12,8	17,3	11,8
2 гол.	10,6	5,5	14,2	7,7	4,5	12,7
3 гол.	2,6	0,8	3,0	1,8	0,9	2,7
4 гол. і більше	2,3	0,3	2,9	2,0	0,5	2,3

Джерело: [7].

Переважна кількість сільських домогосподарств володіють і користуються господарськими спорудами та приміщеннями для зберігання врожаю, які різняться за середньою площею – найбільша – 17 м² у домогосподарствах із земельною площею понад 1 га. Лише третина сільських домогосподарств використовують приміщення для зберігання кормів. Споруди й приміщення для утримання худоби та птиці має майже половина сільських домогосподарств, а більше половини – використовують будівлі комплексного користування. Незначна кількість (8,6%) господарств мають будівлі для

утримання техніки й реманенту, переважно це ті, що користуються земельними наділами більше 1 га, де середня площа споруд становить 24 м². Лише 0,5% сільських домогосподарств не мають ніяких господарських будівель [7]. Отже, господарськими спорудами і приміщеннями володіють в основному сільські домогосподарства, які мають земельну площу більше 1 га.

Висновки. Протягом останніх років відбувається певне нарощування технічних засобів виробництва у господарствах населення, однак рівень оснащення цими засобами залишається незначним. До того ж, матеріа-

льно-технічні ресурси господарств населення потребують докорінної модернізації. Поліпшення параметрів сільськогосподарської техніки та механізмів дасть змогу підвищити народногосподарське значення й економічну ефективність, що зумовить збільшення виробництва валової продукції з одиниці земельної площі та сприятиме зниженню її собівартості.

Основними цілями інноваційного оновлення матеріально-технічної бази слід вважати: забезпечення комплексної заміни застарілих засобів виробництва новими, продуктивнішими, які засновані на принципово нових підходах із метою створення конкурентоспроможної інноваційної продук-

ції. Подальший розвиток матеріально-технічного забезпечення й ефективного їх використання потребує створення кооперативів, МТС із метою спільного вирішення завдань, що стоять перед його учасниками: налагодження забезпечення, підвищення ефективності використання матеріальних, технічних засобів на основі об'єднання зусиль і засобів, організації спільної діяльності, поділу праці, спеціалізації тощо.

Можливою є адаптація до умов України досвіду Франції та Польщі, де успішно функціонують кооперативи зі спільного використання сільськогосподарської техніки, а також Німеччини й Австрії – де досить поширені та діють машинні ринги.

Список використаних джерел

1. *Бородіна О.М.* Сімейні фермерські господарства: проблеми формалізації / О.М. Бородіна, І.В. Прокопа // ДОРАДА. – 2014. – Вип. № 24. – С.19-23.
2. *Горьовий В.П.* Мале підприємництво: поступи розвитку, проблеми: моногр. // В.П. Горьовий, А. В. Збарська. – К.: ТОВ «Аграр Медіа Груп», 2011. – 600 с.
3. *Захарчук О.В.* Техніко-технологічне забезпечення малих форм господарювання в Україні та досвід Польщі / Захарчук О.В. Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://ndipvt.com.ua/oldsite/konf7/1/zaharchuk.htm>.
4. *Збарський В.К.* Трансформація селянських домогосподарств у фермерські господарства / Зб. наук. пр. Уманського НУС. – Умань, 2012. – Вип. 78. – Ч. 2: Економіка. – С. 76-88.
5. *Збарський В.К.* Формування економічного потенціалу регіону / В.К. Збарський, С.В. Кальченко // Зб. наук. пр. Таврійськ. ДАТУ: Серія екон. науки. – 2016. – № 2. – С. 115–124.
6. *Онищенко О.М.* Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи / О.М. Онищенко. – К.: ІЕ НАНУ, 2003. – С. 44-45.
7. Основні сільськогосподарські характеристики домогосподарств у сільській місцевості в 2016 році: Стат. бюлетень. К.: Держстат України, 2016.
8. *Прокопа І.В.* Диференціація господарств населення за характером виробництва: наслідки ринкової трансформації / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута, М.Г. Бетлій // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 3. – С. 74–89.
9. Рослинництво України: Стат. збірник. – К.: Держстат України, 2017. – 166 с.
10. *Свиноус І.В.* Організаційно-економічні засади функціонування особистих селянських господарств: теорія, методологія, практика: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04 / Свиноус Іван Вікторович. — К., 2010. — 460 с.
11. Сільське господарство України у 2015 році: Стат. збірник. – К.: Держстат України, 2016. – 362 с.
12. *Яворська Т.І.* Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: моногр. / Яворська Т.І. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 386 с.
13. *Agricultural Cooperatives in the European Union.* – COGECA, 2005. – 47 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.cogeca.be/pdf/p_05_227s_e.pdf
14. *Limousin P.* Agricultures et agro-alimentaires francaises / P. Limousin. – Paris : Masson, 2002. – 199 p.
15. *Peyon J.-P.* La cooperation agricole en France : Etude geographique – des grands organismes cooperatifs / J.-P. Peyon These d'Etat. – Universite Paris, 2003.
16. *Porter M.* The Competitive Advantage of Nations / M. Porter. – N. Y.: The Free Press Ltd, 1990. – p. 20.
17. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa*, 2013. – Warszawa, 2014. – 425 s.
18. *U contoterzismo neii'agricoltura Italiana:* Istituto nazionale di economia agrarian editrace // Quadernie della rivista di economia agrarian.–Milano, 2008.–277 p.

Стаття надійшла до редакції 24.10.2017 р.

Фахове рецензування: 31.10.2017 р.

*

Шляхи удосконалення матеріально-технічної бази хмелярських господарств

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвиток сільськогосподарського виробництва інноваційно-інвестиційним шляхом є одним з важливих чинників прискорення технічної та технологічної модернізації сільського господарства на основі впровадження сучасних технологій і техніки нового покоління. На нашу думку, в подальшому цей процес повинен ґрунтуватися на максимальному використанні потенціалу сільськогосподарської науки, оскільки реалізація наукового підходу є основною умовою стабільного розвитку та здійснення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною й методологічною основою дослідження виробництва та організації матеріально-технічної бази хмелярства є основні положення, викладені у роботах вітчизняних і зарубіжних фахівців, зокрема, це М.І. Герун, Я. Дворнікевич [9], М.П. Дідківський [5], О.В. Захарчук, Я. Змія [14], М.М. Ільчук, В.Б. Ковальов, Р.І. Рудик [5, 6], М.М. Могилова, А.В. Проценко [5], Т.Ю. Приймачук [5, 6], З. Самон [13], Ю.І. Савченко [6] та ін.

Мета статті – обґрунтування напрямів удосконалення матеріально-технічної бази хмелярських підприємств на основі вивчення їхнього досвіду з використання передових технологій та інноваційно-інвестиційного забезпечення.

Виклад основних результатів дослідження. Інноваційний потенціал АПК України використовується тільки на 4-5%. Частка наукомісткої продукції в АПК не перевищує 0,3% від загального обсягу, а в розвинутих країнах становить понад 20%. Серед сільсь-

когосподарських товаровиробників невелику питому вагу мають підприємства, виробництво яких засновано на інноваціях. На цей час передові техніка й технології є приблизно в 1,5% великих аграрних підприємствах і менш ніж у 0,5% фермерських (селянських) господарствах, що використовують сучасну зарубіжну техніку та технології, включаючи посівний матеріал. При цьому вони ефективно виробляють понад 10% усієї сільськогосподарської продукції в країні.

Державна аграрна політика останніми роками націлена на стимулювання інновацій та інвестицій у сільському господарстві. Основними напрямками реалізації державної інноваційно-інвестиційної політики в АПК, які необхідно враховувати при вдосконаленні системи матеріально-технічного забезпечення, є:

- формування галузевої інноваційної системи в АПК;

- активізація діяльності аграрної науки в галузі фундаментальних і прикладних наукових досліджень;

- нормативно-правове забезпечення інноваційної діяльності, захист об'єктів інтелектуальної власності й введення їх у господарський оборот;

- розвиток інфраструктури інноваційного процесу, системи сертифікації науково-технічних розробок та їх просування;

- розвиток і вдосконалення інформаційно-консультаційної діяльності;

- удосконалення механізмів відбору інноваційних проектів та їх експертизи з метою запровадження в агропромислове виробництво;

- формування економічного механізму управління й стимулювання інноваційного процесу в АПК;

- державна підтримка сільськогосподарських товаровиробників із метою відновлення

їх платоспроможності та можливості ведення інноваційної діяльності;

підготовка кадрів високої кваліфікації, перепідготовка кадрів для інноваційної діяльності.

Найважливішою складовою частиною системи матеріально-технічного забезпечення сільського господарства є ринок матеріально-технічних ресурсів. Ефективність його функціонування впливатиме на формування технічної бази як головної складової частини основних виробничих засобів сільського господарства. Темпи інтенсифікації сільськогосподарського виробництва й підвищення продуктивності праці його працівників визначаються рівнем розвитку технічного потенціалу села.

Багато вчених підкреслюють недоліки чинного механізму регулювання ринку матеріально-технічних ресурсів для сільськогосподарського виробництва, такі як переважання стихійного визначення поставальниками цін на техніку, нафтопродукти, інші ресурси [2].

Із метою підтримки паритету цін необхідно створити умови для подолання монополізму у відносинах між ресурсозабезпечувальними та переробними галузями й сільським господарством. Ці умови повинні, з одного боку, забезпечувати необхідний рівень прибутковості сільськогосподарського виробництва, а з іншого – передбачати систему санкцій і пільг для підприємств I та III сфер АПК. Слід встановити граничні ціни на продукцію промислових підприємств, які можна коригувати з урахуванням інфляції й змін у податковій політиці. Перевищення цих цін має каратися штрафними санкціями.

Однак установлення паритетних цін тільки регулюванням їх на реалізовану продукцію неможливо, передусім через низьку купівельну спроможність сільськогосподарських підприємств, тому необхідний розвиток механізму дотацій, що є елементом державного регулювання.

Слід зазначити, що нині кредитна система оновлюється. Кредит разом зі своєю основною функцією – мобілізацією тимчасово вільних коштів для цілей відтворення і задоволення соціальних потреб – повинен виконувати стимулювальну функцію.

Кредит доцільно направляти, насамперед, на технічне переозброєння сільськогосподарського виробництва, заходи щодо поліпшення родючості ґрунту, соціальної перебудови села. Банківська система повинна функціонувати в умовах конкуренції. Банки видаватимуть кредит не на підтримку, а на розвиток виробництва, будуть вивчати позичальника, допомагати підприємствам ефективно використовувати кредит. Одним із завдань на сучасному етапі є диференціація ставок за кредит. Кредити слід видавати на умовах, коли передбачається забезпеченість його заставою, гарантіями, порукою, взаємною відповідальністю за порушення договірних зобов'язань, плата за кредит, термін повернення, цілі кредиту і т.под.

Одним з елементів господарського механізму в умовах ринкових відносин стає нова податкова система. У сучасних умовах її основна функція повинна бути не розподільною й перерозподільною, а стимулюючою ефективне виробництво та соціальне перевлаштування села. Звільнення або пільгові податки на прибуток, які використовуються на запровадження досягнень науково-технічного прогресу в АПК, соціальний прогрес, прискорення виробництва продовольства, створення дефіцитних засобів виробництва можуть відіграти позитивну роль в якісному перетворенні АПК.

Технічна оснащеність є ключовим фактором, що визначає рівень ефективності й конкурентоспроможності вітчизняного сільськогосподарського виробництва. Наголошуючи на важливості технічного забезпечення, автори вказують, що саме воно найбільше динамічно впливає на результати господарської діяльності сільських товаровиробників і сприяє створенню оптимальних умов для використання інших чинників сільськогосподарського виробництва. Для сільського господарства необхідно розробити стратегію ефективного й сталого поступу, що ґрунтується на нових концепціях та інноваціях у розвитку сільськогосподарської техніки, що уможливлюють підвищити її потенціал [3].

Із погляду матеріально-технічного забезпечення особливістю сільськогосподарського виробництва є використання набору

машин і сільськогосподарської техніки з відносно нетривалим терміном використання. На наш погляд, виходячи з цього, визначення потреби в силових машинах та сільськогосподарській техніці, організація їх закупівлі, обслуговування й ремонту є важливою частиною системи матеріально-технічного забезпечення.

Основним фактором підвищення технічної оснащеності сільського господарства є забезпеченість кваліфікованими кадрами, оскільки без них навіть найефективніша техніка не зможе реалізувати свій потенціал і створити умови для ефективного розвитку виробництва.

Таким чином, впровадження інноваційних технологій виробництва сільськогосподарської продукції забезпечують удосконалення системи матеріально-технічного забезпечення, модернізацію машинно – технологічної бази АПК, підвищення технічної оснащеності галузі та її техніко-технологічного потенціалу.

Відомо, що процес суспільного сільськогосподарського відтворення вимагає наявності таких основних факторів матеріально-технічної бази, як природні ресурси, засоби і предмети праці, включаючи матеріальні засоби, необхідні для відтворення робочої сили.

Соціально-економічне значення матеріально-технічної бази сільськогосподарського відтворення полягає в тому, що вона є об'єктом привласнення, оскільки в усіх суспільних формаціях економічною субстанцією матеріально-технічної бази, незалежно від її якісного змісту, є накопичення, що створені минулою працею та матеріалізовані у засоби виробництва, а також природні ресурси.

Технічна модернізація матеріально-технічної бази аграрних підприємств, на нашу думку, передбачає не тільки процеси відновлення й відтворення матеріально-технічної бази, а також процеси розробки та впровадження інноваційних, ресурсозберігаючих технологій на основі використання сучасних видів техніки й обладнання.

Нами опрацьовано різні варіанти впровадження інноваційних технологій для виробництва хмелю згідно з технологічними картами на прикладі ТОВ „Вертокиївка”. Ди-

ференційовані нормативи затрат праці та коштів у розрахованих технологічних картах є середніми для прийнятого рівня організації виробництва при ручних і механізованих операціях, складу й структури технічних засобів, урожайності хмелю. Вони розраховані як для існуючої, найбільш поширеної технології виробництва, так і зі запровадженням сидерації міжрядь із метою економії добрив.

Застосування зазначених технологічних робіт, нормативів затрат праці й норм виробітку допоможе спеціалістам господарств, які вирощують хміль, правильно планувати виробничі процеси, уможливити зменшення коливання в затратах праці та коштах на виробництво продукції хмелярства при однаковому рівні механізації.

Зі скороченням робочого часу на виробництво одиниці продукції знижується (за інших однакових умов) її собівартість, отже, зростає дохідність підприємств, підвищується їхня конкурентоспроможність. Зі зростанням продуктивності праці посилюється процес вивільнення працівників, які можуть бути залучені підприємством для розвитку інших видів діяльності. Підвищення продуктивності праці у хмелярстві передбачає перехід на якісно новий рівень використання технологічних процесів, які розроблені на базі сучасних інноваційних підходів до виробництва й переробки хмелю, зокрема механізація та автоматизація більш трудомістких процесів виробництва при збереженні якості хмелю (зменшення кількості пошкоджених шишок і відсутність домішок, які знижують якісні властивості хмелесировини).

Заміна багатьох ручних операцій механізованим обробітком дає змогу не лише економити, але й вчасно розпочинати та завершувати агротехнічні операції, особливо під час вегетаційного періоду, що значно впливає на якість кінцевої продукції. У цілому затрати праці з переважним використанням механізованих робіт порівняно з ручними роботами є нижчими в 2,8 раза, грошові витрати при цьому зменшуються на 18,5 %, що в загальному підсумку сприяє економії 30,5 тис. грн/га (табл. 1).

1. Структура нормативних витрат на виробництво хмелю у ТОВ „Вертокиївка” на 1 га

Показник	Технологія вирощування з переважним використанням					
	ручних операцій			механізованих робіт		
	2013 р.	2016 р.	2016 р. до 2013 р., %	2013 р.	2016 р.	2016 р. до 2013 р., %
Затрати праці на вирощування – всього, люд.-год	2912,7	3031,5	104,1	963,4	1110,4	115,3
у т.ч.: на вирощування	800,7	923,3	115,3	580,6	607,3	104,6
збирання	2111,9	2108,2	99,8	382,8	503,2	131,5
з них затрати праці:						
механізаторів	106,1	102,2	96,3	150,7	166,5	110,5
ручної праці	2806,6	2929,3	104,4	812,7	944,0	116,2
Усього витрат на виробництво, тис. грн	123,7	165,1	133,5	88,7	134,6	151,7
у т.ч.: на вирощування	73,1	114,7	156,9	73,0	115,4	158,1
збирання	50,6	50,4	99,6	15,7	19,2	122,3
з них витрати на оплату праці	40,0	41,3	103,2	14,9	16,9	113,4
Витрати пального:						
кг	522,9	424,3	81,1	587,1	513,1	87,4
тис. грн	5,1	9,8	192,2	5,7	11,8	207,0
Витрати добрив, тис. грн	9,7	21,8	224,7	13,3	27,8	209,0
Електроенергія, тис. грн	1,5	3,0	200,0	2,2	4,5	204,5
Засоби захисту рослин, тис. грн	17,0	34,0	200,0	17,0	34,0	200,0
Амортизація, тис.грн	6,9	13,9	201,4	7,3	14,3	195,9

Джерело: Власні дослідження та звітність ТОВ „Вертокиївка”.

У загальній структурі собівартості виробництва продукції, при виконанні операцій переважно ручним способом, основними статтями витрат є фонд оплати праці (25,0 %), засоби захисту (20,6 %), нафтопродукти (5,9 %), добрива (13,2 %) та амортизаційні відрахування (8,4 %). При переважному застосуванні механізованих операцій питома вага окремих витрат дещо інша: фонд оплати праці (12,6 %), засоби захисту (25,2 %), нафтопродукти (8,8 %), добрива (20,6 %) й амортизаційні відрахування (10,6 %). Додаткови-

ми резервами зниження витрат є зменшення простоїв і витрат на ремонт техніки завдяки запровадженню нової та ін.

Нами розраховано витрати на реалізацію заходів з придбання матеріально-технічних ресурсів для розвитку розсадництва, закладання нових хмеленасаджень, витрат на догляд за хмільниками у 2018–2024 роках на перспективу для ТОВ „Вертокиївка” (табл. 2, 3).

2. Потреба коштів на придбання матеріально-технічних ресурсів для закладання нових хмеленасаджень у ТОВ „Вертокиївка” на період до 2025 р.

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Закладання нових хмеленасаджень, га	2,3	5,7	5,8	5,9	6,0	6,0	6,1
Ремонт промислових насаджень та вікова заміна (до 5% площ), га	9,5	9,7	9,8	9,9	10,1	10,2	10,4
Потреба у саджанцях, тис. шт.: для закладання	7,7	19,0	19,3	19,6	19,9	20,2	20,5
ремонт	3,2	3,2	3,3	3,3	3,4	3,4	3,5
загальна потреба	10,9	22,2	22,6	22,9	23,3	23,6	24,0
Потреба у капіталовкладеннях на вирощування садивного матеріалу, тис. грн	250,0	600,0	650,0	700,0	800,0	900,0	1000,0

Вартість закладання молодих насаджень, тис. грн	165,0	450,0	460,0	540,0	610,0	670,0	740,0
Витрати на ремонт та вікову заміну, тис. грн	34,3	38,3	42,8	47,8	53,3	59,5	66,5

Джерело: Власні розрахунки.

До 2025 року ТОВ „Вертокиївка” за рахунок власних надходжень і залучених коштів іноземних інвесторів збільшить площі насаджень хмелю на 37,8 га й проведе ремонт промислових насаджень і вікову заміну на площі майже 70 га. Щорічно необхідно вкладати для вирощування садивного матеріалу та закладання молодих насаджень від 250 до 1000 тис. грн. Загальна потреба

коштів на зазначені цілі до 2025 року становитиме 4,9 млн грн.

Обсяги фінансування, розраховані нами до 2025 року, дадуть можливість збільшити площу вирощування хмелю до 200–250 га і становитимуть щорічно від 47 до 91,9 млн грн на вирощування та від 8,3 до 41,2 млн грн на придбання хмелярської техніки.

3. Обсяги фінансування для розвитку ТОВ „Вертокиївка” на період до 2025 р., млн грн

Показник	2018 р.	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Витрати на догляд за плодоносними хмільниками	46,5	51,9	57,9	64,7	72,2	80,7	90,1
Вартість закладання молодих насаджень	0,3	0,6	0,6	0,7	0,8	0,9	1,0
Витрати на догляд за молодими насадженнями	0,2	0,5	0,5	0,6	0,6	0,7	0,8
Усього витрат на вирощування хмелю	47,0	53,0	59,0	66,0	73,6	83,3	91,9
Будівництво нової шпалери	0,4	1,0	1,2	1,3	1,5	1,7	1,8
Капітальний ремонт	2,3	2,6	2,9	3,3	3,7	4,1	4,6
Потреба коштів для придбання хмелярської техніки	8,3	16,5	19,8	23,8	28,6	34,3	41,2

Джерело: Власні розрахунки.

Для техніко-технологічного удосконалення матеріально-технічної бази хмелярських підприємств пропонуємо:

відновлення на законодавчому рівні надходжень збору на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства, при цьому змінити механізм надання державної підтримки розвитку галузі хмелярства переходом на субсидіювання (дотації) вартості одиниці реалізованого хмелю за показниками якості, які відповідають державним стандартам та Європейським регламентам;

проведення інвентаризації хмелешпалер і хмеленасаджень для встановлення переліку наявних хмелепідприємств, площ хмелешпалер, площ молодих та продуктивних насаджень хмелю, що дасть можливість оцінити фактичний стан засобів у галузі й встановити перелік хмелепідприємств, здатних забезпечити зростання площ хмеленасаджень на незайнятих хмелешпалерах, а також сформувати великі однорідні партії сировини за

сортовим і якісним складом відповідно до плану вирощування та постачання хмелесировини, узгодженої з основними споживачами – великими пивоварними компаніями;

створення мережі розсадницьких підприємств, які б могли забезпечити галузь високорепродукційним садивним матеріалом для забезпечення сортового формування хмеленасаджень відповідно до плану вирощування й переробки хмелесировини, узгодженої між пивоварною і хмелярською галузями на основі Меморандуму про співпрацю та взаєморозуміння між Асоціацією хмелярів України й суб'єктами господарювання – пивоварними підприємствами, що формують ринок споживання хмелепродуктів в Україні;

проведення інвентаризації та ремонт хмелярської техніки, хмелезбиральних машин і хмелесушарок, забезпечення технічними засобами виробництва й післязбирального оброблення хмелю за використання різнопланових компенсаційних механізмів,

створення нових потужностей переробки вітчизняної хмелесировини у гранули тип 45, придбання сучасних складських приміщень із холодильним обладнанням для зберігання хмелесировини до переробки та тривалого зберігання продуктів переробки;

впровадження інноваційних агротехнологій, екологічно безпечних, ресурсо- й енергозберігаючих технологій вирощування і переробки хмелю; систем захисту та якісної оцінки продукції, а у перспективі – впровадження технологій органічного вирощування хмелю;

проведення у підприємствах регламентації й сертифікації всієї низки технологічних процесів вирощування культури та його післязбиральної переробки відповідно до вимог вітчизняних стандартів і технологічних регламентів пивоварних компаній;

фінансування науково-дослідних робіт, спрямованих на розвиток та супроводження процесів виробництва й переробки хмелю, зокрема, інноваційного технологічного процесу вирощування хмелю, розробку селекційних досліджень у напрямі створення нових високоврожайних і продуктивних сор-

тів, виходячи з вимог основних споживачів, нової хмелярської техніки та технологій продуктів переробки хмелю.

Висновки. Світовий ринок хмелю має все ж таки позитивну динаміку розвитку завдяки високому попиту на хмелепродукцію, а його характерними ознаками є інтеграція виробників хмелю й переробних заводів, які поєднані у великомасштабні корпорації, що забезпечують безперервний процес хмелевиробництва (від виробника до споживача хмелю).

Вважаємо, що відродження українського хмелярства можливе за рахунок новітніх інновацій та інвестицій для розширення площ під цією культурою, високоврожайних сортів, які мають задовольнити найвибагливіших пивоварів, достатньої державної підтримки на рівні країн ЄС, а також розширення ринків збуту як в Україні, так і світі. Це достатньою мірою демонструє досвід зміцнення матеріально-технічної бази передових хмелепідприємств України з використанням новітніх технологій та інноваційно-інвестиційного забезпечення на рівні країн Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Алтухов А.И. Инновационный путь развития сельского хозяйства как основа повышения его конкурентоспособности / А.И. Алтухов // Вестник Орел ГАУ. – 2008. – № 6. – С. 4-6.
2. Алферьев В.П. Совершенствование механизма рынка средств производства для сельского хозяйства в условиях членства России в ВТО / В.П. Алферьев, С.А. Шанин, А.В. Федотов и др. – М., 2013. – 75 с.
3. Ежевский А.А. Стратегия, эффективность и опыт производственно-технического обеспечения сельского хозяйства во второй половине XX века / А.А. Ежевский, В.Ф. Федоренко, З.Л. Аронов. - М.: ФГНУ «Росинфор-магротех», 2004. – 340 с.
4. Жалкин З.В. Стратегия перспективного развития механизации уборки зерновых культур / З.В. Жалкин // Тракторы и сельскохозяйственные машины. – 2004. – №9. – С. 23-26.
5. Основи ефективного ведення виробничої діяльності в галузі хмелярства України : наук.-метод. рекомендації / [Дідківський М.П., Рудик Р.І., Приймачук Т.Ю. та ін.]. – Житомир : Рута, 2013. – 60 с.
6. Пивна та хмелева галузі України: кон'юнктура та інтеграція : [моногр.] / Р. І. Рудик, Т. Ю. Приймачук, Т. Ю. Сітнікова [та ін.]; за ред. Ю. І. Савченка. – Житомир : ФОП Мальцева О.Ю., 2014. – 96 с.
7. Ушацев И.Г. Устойчивое развитие агропродовольственного сектора: основные направления и проблемы / И.Г. Ушацев // АПК: экономика, управление. –2006. – №4. – С. 5-10.
8. Федотов А.В. Теоретические основы функционирования и экономический механизм развития рынка сельскохозяйственной техники / А.В. Федотов. – М., 2005. – 176 с.
9. Dwornikiewicz J.: Chmiel - krajowa baza produkcyjna a preferencje przemysłu. Agro Przemysł. 2006, 2 (307): 47-50.
10. International Hop Growers Convention; Economic Commission -Summary Reports; July, 2015.
11. Ponad 350 gospodarstw straciło uprawy chmielu w wyniku powodzi. Portalspozywczy.pl, 03.07.2010. [dostęp 2010-07-04].
12. Report from the Commission to the council on the situation in the hops sector. Brussels. http://europa.eu.int/comm/agriculture/index_en.htm 05.05.2006.
13. Samoń Z.: Analiza nakładów w produkcji chmielu ze szczególnym uwzględnieniem sposobów suszenia. Mat.Konf."Efektywne i bezpieczne technologie produkcji roślinnej" IUNG-PIB, 2005:115-116.
14. Żmija J.: Ekonomika produkcji chmielu na przykładzie gospodarstwa rolnego w regionie Lubelskim. Acta Agraria Et Silvestria, Series Agraria, 2006, vol. XLVI/2: 15-22.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2017 р.

Фахове рецензування: 23.10.2017 р.

* * *

УДК 338.2

*Л.В. ЗАБУРАННА, доктор економічних наук, професор,
професор кафедри*

*Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

*Ю.О. ЯРМОЛЕНКО, кандидат економічних наук, доцент кафедри
Академія праці, соціальних відносин і туризму*

Соціально-економічні передумови розвитку аграрного виробництва в Україні

Постановка проблеми. Ефективне функціонування та розвиток аграрного сектору економіки України в умовах затяжних аграрних трансформацій потребує здійснення ґрунтовних досліджень соціально-економічних передумов розвитку аграрного виробництва. Згідно з Концепцією Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року [10], аграрний сектор економіки, базовою складовою якого є сільське господарство, формує продовольчу, у визначених межах економічну, екологічну й енергетичну безпеку, забезпечує розвиток технологічно пов'язаних галузей національної економіки та створення соціально-економічних умов сільського розвитку. Економіка України зросла на 2,3% у 2016 році, серед іншого, за рахунок високого врожаю, який зумовив прискорення економічного зростання [11]. Соціальні й економічні передумови розвитку аграрного виробництва в Україні охоплюють широке коло питань виробничого, економічного, технічного характеру та є важливим чинником зростання потенціалу аграрного виробництва й у цілому розвитку агропромислового комплексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку аграрного виробництва присвячено велику кількість наукових публікацій, серед яких праці П.Т. Саблука [1], М.Й. Маліка [4], Ю.О. Лупенка [5],

М.В. Присяжнюка [1] О.В. Собкевича [7] та ін. У своїх роботах учені розглядали проблеми сутності аграрного виробництва, його ролі й значення для економіки країни.

Мета статті – проаналізувати стан, динаміку та тенденції розвитку аграрного виробництва в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Агропромисловий комплекс є одним з основних бюджетоформуючих секторів національної економіки, частка якого у зведеному бюджеті України останніми роками становить у середньому 12%, а в товарній структурі експорту — понад третину.

Проблеми розвитку аграрного сектору економіки України нині такі: недосконале державне регулювання розвитку аграрного сектору; збільшення агроекологічних дисбалансів; неефективне використання сільсько-господарських угідь; недостатній контроль за якістю та безпечністю продукції сектору; низький рівень оплати праці працівників сільського господарства й обмежена платоспроможність населення тощо.

За прогнозними даними, на селі очікується поступове зменшення чисельності сільського населення та трудових ресурсів. Паралельно з цими змінами зменшується в складі трудових ресурсів села чисельність осіб працездатного і старше працездатного віку та підлітків, зайнятих у галузях економіки. Питома вага населення у віці 0-14 років і старше 65 років у чисельності постійного населення має тенденцію до зближення.

© Л.В. Забуранна, Ю.О. Ярмоленко, 2017

Щороку зменшується кількість сільських населених пунктів.

Незважаючи на прибутковість галузі, середньомісячна заробітна плата за даними 2016 року, у працівників сільського господарства становила 3916 грн, що майже на 2000 грн менше, ніж у працівників промисловості. Але у 2000 році в працівників промисловості середньомісячна заробітна плата була втричі більшою, ніж у працівників сільського господарства, й удвічі менша від середньомісячної заробітної плати по

Україні. Така тенденція спостерігалася до 2014 року.

Порівняємо витрати на робочу силу в країнах Європейського Союзу та України. Як видно з даних таблиці 1, найбільші витрати несуть роботодавці в Бельгії – 39,1 євро й Данії – 41,3, найменше в Румунії – 5 євро за годину.

За даними Державної служби статистики України, витрати на одного працівника в 2014 році становили тільки 2,2 євро, що вдвічі менше, ніж у Румунії, та в 17 разів менше, ніж у Бельгії та Данії.

1. Витрати на робочу силу в країнах Європейського Союзу в середньому на одного працівника за годину за повної зайнятості, євро

Країна	2004 р.	2008 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Австрія	25,2	26,4	29,7	30,6	31,4	32,4
Бельгія	29,2	32,9	38,0	38,8	39,0	39,1
Болгарія	1,6	2,6	3,4	3,6	3,8	4,1
Німеччина	26,8	27,9	30,5	31,0	31,4	32,2
Данія	29,6	34,6	39,4	39,9	40,6	41,3
Іспанія	16,5	19,4	21,1	21,2	21,1	21,2
Фінляндія	24,4	27,1	31,3	32,0	32,5	33,0
Франція	28,2	31,2	34,3	34,4	34,7	35,1
Хорватія	6,9	9,2	9,5	9,5	9,4	9,6
Угорщина	5,9	7,8	7,4	7,4	7,3	7,5
Ірландія	25,5	28,9	29,8	29,8	29,8	30,0
Італія	22,4	25,2	27,7	28,1	28,2	28,1
Литва	3,2	5,9	5,9	6,2	6,5	6,8
Люксембург	30,3	31,0	33,9	35,1	36,2	36,2
Нідерланди	27,3	29,8	32,5	33,1	33,9	34,1
Польща	4,7	7,6	7,9	8,1	8,3	8,6
Португалія	11,3	12,2	13,3	13,3	13,0	13,2
Румунія	1,9	4,2	4,1	4,4	4,6	5,0
Швеція	29,0	31,6	37,3	38,2	37,3	37,4
ЄС-28	19,8	21,5	23,9	24,2	24,5	25,0
Україна		2,54			2,2	

Джерело: [9].

У середньому по країнах ЄС-28 витрати в 2015 році становили 25 євро, що також значно більше (в 11,4 раза), ніж в Україні. Збільшення витрат на робочу силу в Україні приведе до якісних і кількісних змін в аграрному виробництві.

Спостерігається тенденція до зростання споживання окремих видів продукції, а саме: м'яса, яєць, овочів, плодів, олії, проте одночасно до зниження споживання цих продуктів у 2015 році проти 2014-го (табл. 2).

2. Споживання основних продуктів харчування населенням України (на одну особу за рік, кг)

Продукція	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	Рациональні норми*	% від норми забезпечення		
														2005 р.	2010 р.	2015 р.
М'ясо та м'ясо-продукти	39,1	42,0	45,7	50,6	49,7	52,0	51,2	54,4	56,1	54,1	50,9	51,4	81,6	47,9	63,7	62,4
яловичина і телятина	11,7	12,5	11,6	10,5	9,6	9,8	9,1	8,5	9,2	9,1	8,1	8,1	25,0	46,8	39,2	32,4
свинина	12,6	12,8	15,4	17,7	16,1	18,0	18,6	21,1	21,5	19,7	18,1	19,0	33,3	37,9	54,1	54,4
м'ясо птиці	13,9	15,7	17,7	21,5	23,0	23,2	22,5	23,8	24,4	24,4	23,9	23,6	21,5	64,7	107,9	111,2
інші види м'яса	0,9	1,0	1,0	0,9	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,8	0,7	1,8	50,0	55,6	44,4

Продовження табл. 2

Молоко та молочні продукти	225,6	234,7	224,6	213,8	212,4	206,4	204,9	214,9	220,9	222,8	209,9	209	380	59,4	54,3	55,2
Яйця, шт.	238,0	251,0	252,0	260,0	272,0	290,0	310,0	307,0	309,0	310,0	280,0	267	290	82,1	100,0	96,6
Хлібні продукти	123,5	119,5	115,9	115,4	111,7	111,3	110,4	109,4	108,4	108,5	103,2	101	101	122,3	110,2	102,2
Картопля	135,6	133,6	130,4	131,8	133,0	128,9	139,3	140,2	135,4	141,0	137,5	139	124	109,4	104,0	110,9
Овочі та баштанні продовольчі культури	120,2	126,7	118,4	129,2	137,1	143,5	162,8	163,4	163,3	163,2	160,8	163	161	74,7	89,1	99,9
Плоди, ягоди та виноград (без переробки на вино)	37,1	34,8	42,1	43,5	45,6	48,0	52,6	53,3	56,3	52,3	50,9	49,7	90	41,2	53,3	56,6
Риба й рибні продукти	14,4	14,1	15,3	17,5	15,1	14,5	13,4	13,6	14,6	11,1	8,6	9,6	20	72,0	72,5	43,0
Цукор	38,1	39,5	40,0	40,9	37,9	37,1	38,5	37,6	37,1	36,3	35,7	33,3	38	100,3	97,6	93,9
Олія	13,5	13,6	14,3	15,0	15,4	14,8	13,7	13,0	13,3	13,1	12,3	11,7	13	103,8	113,8	94,6

Джерело: [3].

Згідно з даними таблиці, критичні справи з м'ясною продукцією, особливо яловичиною й телятиною, споживання яких сягає третину норми, по свинині – менше половини раціональної норми. А от м'ясо птиці, як найбільш доступне, на 10% перевищує рекомендовану норму споживання.

Молочна продукція споживається на рівні 55 % від потреби. Низький рівень споживання риби – 48% від норми, плодів – 56,6%.

Олія та інші рослинні жири також споживаються менше раціональної норми. Споживання картоплі, овочів і баштанних скоротилося в раціоні населення. Очевидно, цей факт є наслідком економічної кризи й ощадливості населення у витрачанні коштів на харчування.

3. Залежність споживання продуктів харчування в домогосподарствах у містах та в сільській місцевості у 2015 р.

Групи за середньо-місячним доходом на 1 особу, грн	Частка домогосподарств	Середньо-місячний дохід, грн	Споживання на 1 особу за місяць, кг								
			Хліб і хлібні продукти*	Картопля та картоплепродукти	Овочі	Фрукти, ягоди, виноград**	Цукор	М'ясо та м'ясопродукти	Молоко й молочні продукти***	Яйця та яйцепродукти	Риба й рибопродукти
Сільська місцевість											
До 1500	20,9	1153	8,0	7,7	5,9	1,5	2,2	2,8	14,5	14,2	0,8
1501-2000	28,2	1721	9,6	8,5	7,7	2,1	3,1	3,9	19,4	18,1	1,1
2001-2500	22,9	2176	11,0	9,8	9,3	2,6	3,5	4,4	24,4	21,0	1,3
2501-3000	12,8	2670	11,8	9,8	9,8	3,0	3,8	5,6	26,1	23,2	1,7
3001-3500	6,9	3065	12,7	11,0	11,5	3,4	4,0	6,2	27,5	24,9	1,8
3501-4000	3,4	3573	13,3	10,4	12,1	3,5	4,5	6,1	29,6	22,3	1,8
4001-4500	2,1	4047	15,2	12,7	14,2	4,3	5,5	7,7	30,8	27,6	1,9
4501-5000	1,1	4471	13,8	11,2	13,1	3,7	5,6	7,3	28,8	26,4	2,3
Більше 5000	1,7	6175	12,7	11,0	11,3	3,9	4,3	7,5	35,4	22,6	1,6
Сільська місцевість	100,0	1916	9,9	8,9	8,0	2,2	3,1	4,1	20,5	18,6	1,2
Міська місцевість											
До 1500	22,6	1176	7,0	4,8	5,4	2,5	2,2	3,7	15,0	17,9	1,0
1501-2000	28,1	1727	7,9	5,8	7,3	3,4	2,6	4,7	19,0	20,1	1,3
2001-2500	19,9	2169	8,1	6,0	7,8	3,8	2,7	5,1	21,2	20,4	1,3
2501-3000	11,7	2677	8,8	6,3	9,0	4,6	2,9	6,0	23,5	22,4	1,7
3001-3500	6,9	3129	8,9	6,2	9,0	5,2	2,9	6,5	26,4	23,0	1,6
3501-4000	3,8	3668	8,8	6,2	10,2	5,4	3,0	6,9	27,8	22,0	1,6
4001-4500	2,4	4073	9,1	7,6	10,5	6,0	3,3	7,7	29,7	27,2	1,8
4501-5000	1,7	4416	9,1	6,4	10,1	5,5	3,3	7,8	31,1	22,4	2,0
Більше 5000	3,0	6495	8,0	5,3	9,5	7,2	3,1	7,7	29,7	21,9	1,8
Міська місцевість	100,0	2014	7,8	5,6	7,3	3,6	2,6	4,9	19,7	20,1	1,3

*Хліб і макаронні вироби в перерахунку на борошно, крупи, бобові.

**Включаючи сушені в перерахунку на свіжі, горіхи.

***У перерахунку на молоко.

Джерело: [3].

Порівнюючи рівень споживання між сільським і міським населенням, можна переконатися, що рибу та рибопродукти вони споживають на однаковому рівні, хліб і хлібні продукти сільські жителі – на 1,1 кг більше, ніж міські, на 3,3 кг більше картоплі й картоплепродуктів, на 0,5 кг – цукру, 0,8 кг – молока та молокопродуктів, менше м'яса на 0,8 кг, яєць – на 1,5 кг, а фруктів сільське населення споживає менше на 1,4 кг, очевидно внаслідок меншої доступності (табл. 3).

Споживання сирів в Україні порівняно з Європою досить незначне – лише 12,3%, а із США – 13,7% [8]. Так само відстає наша країна від Аргентини, Канади, Австралії. Навіть у Росії споживання сирів у 3,4 раза

вище у 2015 році, а в 2012-му – в 4,11 раза. Але якщо з 2012 по 2015 рік споживання сирів в Україні зросло на 4,4%, то в ЄС – на 3,2%, а в США й інших країнах високого вживання сирів – на тому ж рівні.

Наведемо основні вимірювальні показники, пов'язані з екологією (табл. 4). Встановлено, що внесення мінеральних добрив стрімко збільшується (з 13 кг на 1 га у 2000 році до 79 кг у 2015-му – в 6 разів). Внесення ж органічних добрив скорочується, і це закономірно, оскільки галузь тваринництва не одержує підтримки, досить трудомістка й тому не функціонує в екосистемі з рослинництвом, як це було раніше.

4. Екологічні показники розвитку сільського господарства за 2000–2015 рр.

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Внесення мінеральних добрив на 1 га посівної площі, кг	13	32	58	68	72	79	82	79
Внесення органічних добрив на 1 га посівної площі, т	1,3	0,8	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Частка площі, на якій застосовувалися засоби захисту рослин, %			67,5	71,3	74,6	79,0	77,8	77,4
Рівень розораності сільгоспугідь (землі с.-г. угідь і населення), %	95,5		97,2	97,1	97,1	97,1	97,1	97,1
Рівень інтенсивності використання ріллі, %	79,7	83,1	84,6	84,8	84,9	85,1	85,3	85,3
Частка кукурудзи, соняшнику та ріпаку в посівній площі, %	16,6	21,7	30,4	33,4	37,4	38,7	43,2	36,8

Джерело: [3].

Щодо ступеня розораності, то відзначається високий рівень інтенсивності використання ріллі – з 79,7% у 2000 році до 85,3 – у 2015-му.

Частка кукурудзи, соняшнику та ріпаку в посівній площі за аналізований період зростає вдвічі, адже саме ці культури найрентабельніші.

Як видно з даних таблиці 5, зменшилася площа відпрацьованих земель на 1,7 тис. га, або на 96%. Значно менше рекультивовано земель. Можна вважати, що це явище зведено нанівець – із 3,7 тис. га у 2000 році до 0,1 тис. га у 2015-му.

Площа порушених земель скоротилася на третину – з 1,9 тис. га у 2000 році до 0,5 тис. га у 2015-му.

5. Площа порушення і рекультивації земель, тис. га

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Порушено земель	1,9	2	1,2	1,2	1,0	0,5	0,5
Відпрацьовано земель	2,8	1,8	0,2	0,5	1,0	0,3	0,1
Рекультивовано земель	3,7	2,1	0,5	0,7	0,6	0,1	0,1
У тому числі під:							
сільськогосподарські угіддя	2	0,8	0,3	0,6	0,4	0,1	0,1
з них під рілля	1,5	0,3	0,2	0,4	0,3	0,1	0,1
лісові (чагарникові) насадження	1,2	0,7	0,1	0,0	0,2	0,0	0,0
водоймища	0,2	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	-
забудови	0	0	0,0	0,0	0,0	0,0	-
рекреаційні та інші цілі	0,3	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Джерело: [3].

Здійснення заходів з охорони земель цілком занепадає. Якщо у 2000 році проводили комплекс заходів і будівництво валів, канал,

терас, ставків, то в 2015-му цих заходів не проводили, окрім будівництва валів-доріг на 200 м проти 16,2 км у 2000 році (табл. 6).

6. Заходи з охорони земель за 2000–2015 рр.

Показник	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.
Будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд							
вали, вали-канави, км	135,2	9,3	4,1	2,6	0,0	0,4	-
вали-тераси, км	5,4	10,9	0,0	0,0	0,0	0,0	-
вали-дороги, км	16,2	2,2	0,1	1,3	0,0	1,6	0,2
протиерозійні ставки (накопичувачі твердого стоку), га	177	24	6,6	19,2	0,5	0,0	-
водоскидні споруди, шт.	51	18	12	25	3	0	-
берегоукріплення, км	1	4,7	4,3	9,0	1,3	0,2	-
Залуження сильнодеградованої та забрудненої шкідливими речовинами ріллі, га	12785	14974	1015,2	1195	352	40,2	164,8

Джерело: [3].

Висновки. За результатами дослідження зроблено висновок, що споживання основних продуктів харчування населенням України значно нижче рекомендованих норм споживання, а основним стримувальним фактором є низька платоспроможність вітчизняних споживачів. Доцільно розробити

стратегію розвитку АПК як довгострокову програму розвитку, що має враховувати особливості розвитку аграрного виробництва й нові форми і методи аграрного господарювання з позицій екологічної безпечності, оптимальності природокористування, що буде предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку); за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2011. – 1008 с.
2. Аграрна реформа в дії [Електронний ресурс] : програма розвитку АПК / Міністерство аграрної політики та продовольства України. – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/apk?nid=3390>.
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Інноваційне забезпечення розвитку сільського господарства України: проблеми та перспективи / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2014. – 516 с.
5. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року ; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
6. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України : Стат. збірник. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 187 с.
7. Собкевич О.В. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольчої безпеки України / О.В. Собкевич, В.М. Русан, А.Д. Юрченко. – К. : НІСД, 2011. – 40 с.
8. [Електронний ресурс]. - Режим доступу http://www.clal.it/en/?section=tabs_consumi_procapite.
9. [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://ec.europa.eu/eurostat/web/labour-market/labour-costs/database>.
10. [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248907971>.
11. [Електронний ресурс]. - Режим доступу <http://www.worldbank.org/uk/country/ukraine>.

Стаття надійшла до редакції 09.10.2017 р.

Фахове рецензування: 11.10.2017 р.

* * *

*М.А. ЛИСАК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»*

*О.О. ШЕРЕМЕТ, кандидат економічних наук, доцент кафедри
Національний університет харчових технологій*

Зовнішня торгівля в умовах інтеграції України

Постановка проблеми. У сучасних умовах інтеграції України у світову та європейську економічну системи проблеми розвитку зовнішньої торгівлі виходять на перший план. Показники України у торгівлі товарами й послугами демонструють значні коливання, які спричинені низкою зовнішніх і внутрішніх негативних факторів. Нестабільність підсилюється високим рівнем відкритості української економіки, або, іншими словами, інтегрованістю у світову економіку та залежністю вітчизняних виробників від іноземних ринків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досягнення стабільних доходів від експорту потребує постійного моніторингу зовнішньої торгівлі та її ефективної діагностики, оцінки конкурентних переваг української продукції на світовому ринку. Дослідженням проблеми зовнішньої торгівлі та перспективних ринків збуту займалися такі вчені-економісти, як: Б.В. Духницький, О.А. Мельник [1], Ю.О. Лупенко [3], М.І. Пугачов [4] й інші. З огляду на підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС слід приділити більше уваги дослідженню тенденцій зовнішньоторговельного балансу України, конкурентних переваг вітчизняної агропромислової продукції й недоторгованих ринків, потенціал яких не повністю використаний українськими підприємствами.

Мета статті – дослідження можливої стабілізації зовнішньої торгівлі України виходом на перспективні зовнішні ринки, виявлення умов просування вітчизняної аграрної продукції на зовнішніх ринках, потенціал яких використано не повною мірою.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах міжнародної економічної інтеграції важливо забезпечувати високий рівень експорту продукції, адже традиційно її конкурентоспроможність ототожнюється з величиною експорту. За останнє десятиліття дефіцит зовнішньоторговельного балансу України істотно скоротився і досяг 1,69 млрд дол. США в 2015 році. Це найнижчий показник із 2005 року. Останніми роками для торгівлі товарами та послугами характерні істотні коливання через дестабілізацію економічної ситуації. На обсяги й структуру зовнішньоторговельних операцій вплинула девальвація національної валюти, що, всупереч очікуванням, не привело до суттєвого збільшення обсягів експорту [5].

На український експорт значною мірою вплинули дестабілізація виробництва та падіння світових цін на сировину [7]. Вартість товарного експорту в 2015 році знизилася приблизно на 43 % порівняно з 2008 роком і з 67 млрд дол. до 38,1 млрд. доларів США станом на 2015 рік [2].

Український експорт, завдяки високим урожаям останніх років і полегшенню доступу до ринку ЄС, переважно представлений аграрною продукцією. Зокрема, сільськогосподарські товари, зерно та насіння олійних культур становили близько 38 %

загального обсягу українського експорту в 2015 році, що більше ніж удвічі перевищує частку цієї продукції в експорті 2008 року. Слід зазначити, що затяжний збройний конфлікт на окремих територіях Донецької й Луганської областей і тимчасова окупація Автономної Республіки Крим продовжують істотно впливати на торгівлю в Україні. Частка Криму та Донецької й Луганської областей у загальному обсязі експорту українських товарів знизилася з 26,6 % у 2013 році до 10,4 % у 2015-му році [2]. У період із 2013 по 2015 рік експорт із Донецької області зменшився на 70%, а з Луганської – на 93 %. Вартість експортних втрат за рахунок цих регіонів разом із тимчасово окупованою Автономною Республікою Крим становила

12,9 млрд дол. США, тоді як загальні експортні втрати України за два роки – 25,2 млрд дол. США.

У товарній структурі зовнішньої торгівлі України переважає експорт сировинних та імпорту споживчих товарів. Український експорт, в якому переважає продукція металургії й сільського господарства, представлений, головним чином, проміжними товарами, які використовуються як вихідний матеріал для виробництва інших кінцевих споживчих товарів. Спостерігається також більша диверсифікованість українського експорту через поступове зменшення орієнтованості України на ринки країн СНД і, зокрема, на російський (рис. 1).

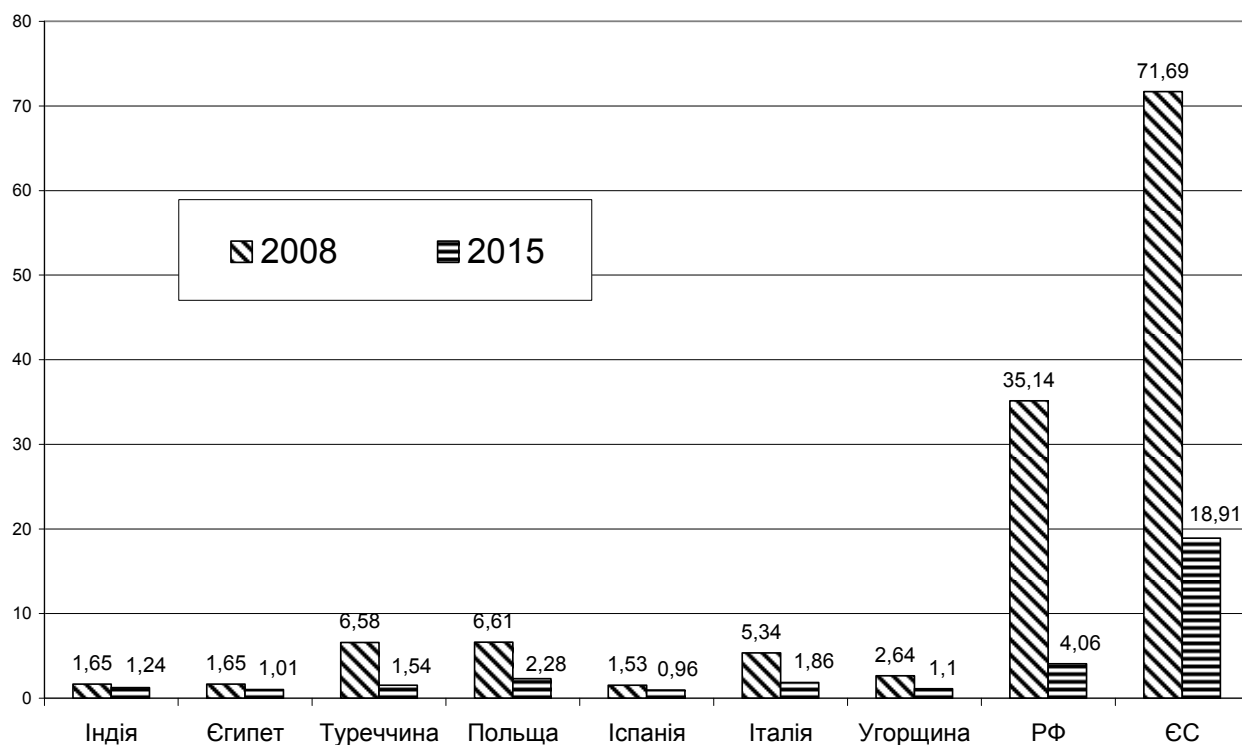

Рис. 1. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами у 2008 та 2015 рр., млрд дол. США

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Втрата російського ринку виявилася тимчасовою проблемою для українських виробників, орієнтованих на експорт, особливо в тих секторах, які значною мірою залежать від попиту з боку Російської Федерації. Адже це потребувало від вітчизняних виробників додаткових витрат на переорієнтацію торговельних потоків.

Разом із тим зберігається залежність українських експортерів від традиційних ринків – переважно ринків країн СНД (у 2015 році частка українського експорту на ринках країн СНД, разом із Російською Федерацією, становила 20,5 %), Україна виходить на нові ринки, головним серед яких є ринок ЄС. Сукупна частка ринку ЄС в обсязі українського експорту зросла з 27,3 % у 2008 році до

34,1 % у 2015-му. Це стало можливим частково завдяки торговим преференціям, що були надані Україні в результаті підписання Угоди про асоціацію між нею та ЄС [6].

Ринки Китаю та Індії також стали ключовими напрямками для українських товарів. На них у 2015 році припадало понад 10 % загального обсягу експорту українських товарів порівняно з 2,3 % у 2008 році.

У процесі дослідження було виявлено кілька важливих ринків, потенційні можливо-

сті яких не повністю використані для української торгівлі. Україна наразі недостатньо використовує торговельні можливості з такими країнами, як Сполучені Штати Америки, Німеччина, Великобританія, Франція, Японія, Канада. Загалом, Україна недовикористовує торговельний потенціал з 75 країнами світу й недоодержує, таким чином, близько 6 млрд дол. США (табл.).

Географічна структура експорту товарів Україною у 2008 та 2016 рр.

Країна	2008 р.		2016 р.	
	Експорт, млн дол. США	До загального обсягу, %	Експорт, млн дол. США	До загального обсягу, %
ЄС	18265,7	27,28	13496,3	37,12
Азія	15887,0	23,72	11796,3	32,44
Африка	3902,4	5,83	3803,3	10,45
Америка	4144,0	6,19	785,6	2,16
СНД	23166,3	34	6031,5	16,58
Російська Федерація	15737,31	23,5	3592,92	9,88
Інші країни світу	43801,0	65,41	30330,2	83,41
Усього	66967,3	100	36361,7	100

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Імпорт товарів також різко знизився. Загальний обсяг імпорту зменшився за аналізований період більше ніж удвічі: з 85,4 млрд. дол. США у 2008 році до 37,5 млрд у 2015-му. Таке зниження імпорту можна пояснити низкою причин, зокрема, падінням реальних доходів населення та

скороченням внутрішнього попиту, девальвацією гривні, введенням тимчасового додаткового імпортного збору й зниженням цін на сировину. Як зазначалося вище, імпорт у структурі торгівлі в Україні представлений переважно споживчими товарами, що становлять більше однієї його третини (рис. 2).

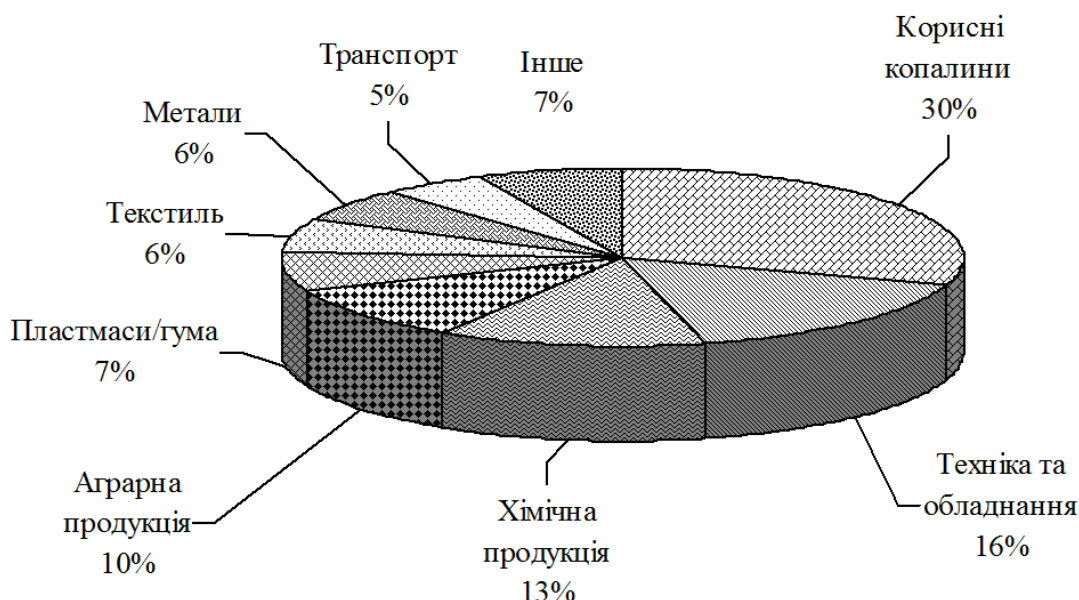

Рис. 2. Товарна структура імпорту України, 2014-2015 рр.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Структура імпорту визначається високою залежністю від енергоресурсів. У 2014-2015 роках 30 % імпорту сировинних товарів України припадало на природні мінеральні продукти. Серед інших статей імпорту основними є техніка та обладнання (16 %), продукція хімічної й суміжних галузей (12 %), а також аграрна продукція (10 %).

Останніми роками різко змінився розподіл часток між ринками, з яких Україна імпортує продукцію. Зокрема, поступово збільшується вплив країн ЄС, обсяг імпорту з яких становив у 2015 році 8404,26 млн дол. США порівняно з 51965,96 у 2008 році (рис. 3).

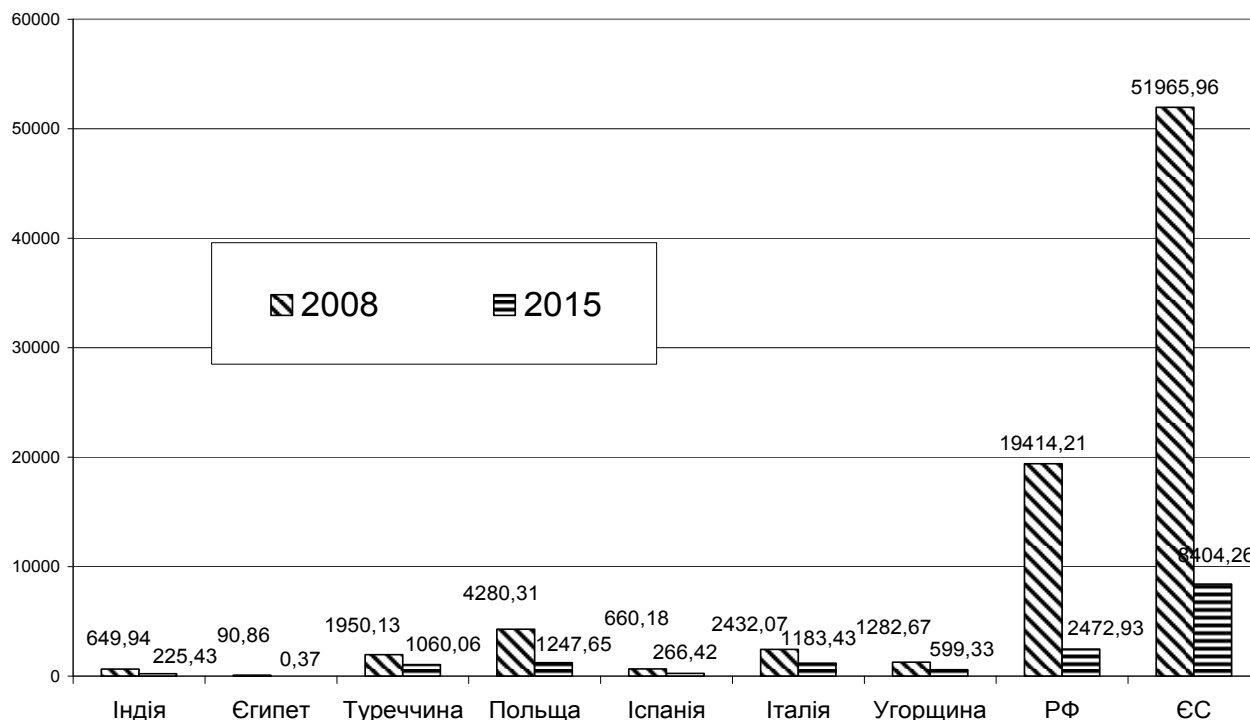

Рис. 3. Країни, з яких продукція імпортувалася в Україну у 2008 та 2015 рр., млн. дол. США

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Серед товарів, які Україна імпортує з Європи, домінує паливо, продукція машинобудування, обладнання, а також хімічна та фармацевтична продукція [6].

Частка країн СНД в українському імпорті скоротилася вдвічі у період з 2008 по 2015 рік – від 16,3 до 8,0 %, передусім за рахунок зменшення імпорту мінеральної продукції. Але при цьому ринкова частка продукції, що експортується з Китаю, зросла завдяки гнучкому підходу до експорту електрообладнання й устаткування.

Характеризуючи вітчизняну економіку, варто виділити кілька складових (систем). Зокрема, продовольча система, яка виробляє готові харчові продукти та іншу аграрну продукцію, харчові інгредієнти тощо, є одним із найважливіших секторів економіки України. Вона має величезну ресурсну базу,

людський капітал, налагоджене виробництво і досвід. З огляду на ринкові умови розвиток цього сектора можливий тільки за рахунок впровадження нових інтенсивних технологій. Більшість експортованих харчових продуктів становлять первинні: кукурудза, пшениця, ячмінь, свіжі фрукти й овочі, м'ясо (рис. 4). Усі ці продукти обробляють в Україні, але, враховуючи зростаючий попит на продукти харчування у світі, їх можна додатково обробляти та експортувати як продукти з вищою доданою вартістю.

Порівняно з 2008 роком експорт аграрної продукції знизився на 26 %, а імпорт цієї продукції – на 41%. Україна має великий потенціал для розвитку виробництва й експорту продовольчої сировини, готових продуктів харчування, органічної продукції.

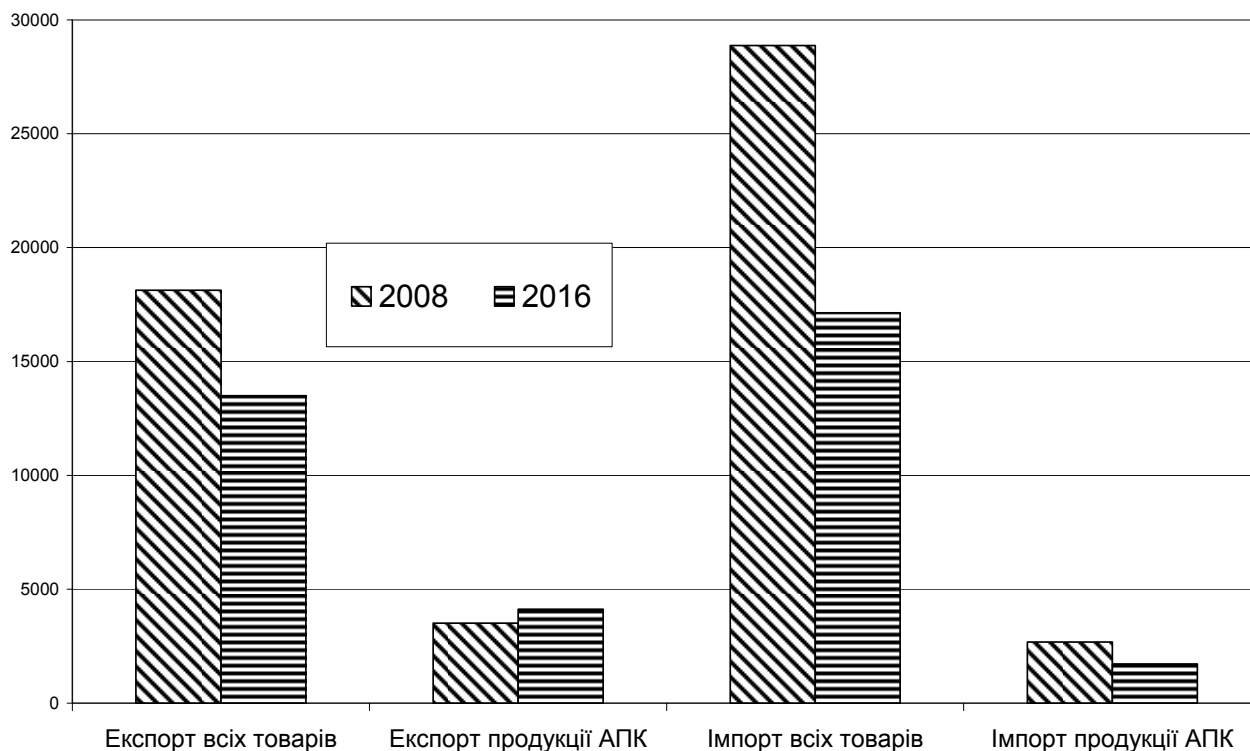

Рис. 4. Вартість експорту й імпорту всіх товарів, зокрема агропродовольчих, України та ЄС в 2008 та 2016 рр., млн дол. США

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Продовольча сировина (свіжонарізана продукція і напівфабрикати) включають у себе будь-яке приготування їжі, консерви, свіжу нарізку, заморожені й приготовлені овочі, концентрат соку, пасту та будь-які інші продукти, які є “готовими до вживання” або “готовими до приготування” й можуть використовуватися для споживання або подальшої обробки. Цей вид виробництва є одним з основних для харчової промисловості. Великі компанії експортують свою продукцію за кордон і мають налагоджені канали поставок до сусідніх країн Європи або Близького Сходу, проте частина продукції постачається також і на внутрішній ринок.

Готові харчові продукти широко представлені в асортименті української продукції. Це кондитерські вироби, м'ясо птиці, напої, соняшникова олія, мед, соки, томатна паста, консервовані овочі, молочні продукти тощо. Їх успішно експортують, проте існує великий потенціал для відкриття нових ринків. Наприклад, відповідно до угоди Угоди про асоціацію між Україною та ЄС вітчизняні виробники використали річну квоту на мед, цукор, ячмінну крупу й борошно, перероб-

лені томати, виноград та яблучні соки за перші три місяці 2016 року.

Органічна продукція може допомогти Україні знайти свою нішу на ринку, враховуючи зростаючий інтерес до цього виду продукції. Сприятливі кліматичні умови й родючі ґрунти можуть зробити Україну конкурентоспроможним виробником та експортером органічної продукції в Європу й інші країни. Існує також тенденція до підвищення попиту на цю продукцію і на вітчизняному ринку.

Нині більшість виробників органічної продукції в Україні – це невеликі підприємства та сімейні ферми. Але перед ними постає низка проблем у зв'язку з реалізацією й роздрібним продажем продукції, зокрема проблеми сертифікації та кількості.

Відкрита й експортоорієнтована українська економіка потребує розробки та прийняття стратегій зовнішньої торгівлі. Це розуміння було сформовано на базі основних документів із розвитку торгівлі й експорту, його поділяють ключові інституції, які займаються розробкою національної політики у цій галузі. Зокрема, Уряд усвідомлює необхідність

підготовки та реалізації комплексної стратегії з просування торгівлі й експорту – Національної експортної стратегії.

Оскільки торгівля є невід'ємною складовою загальної державної політики, вона пов'язана з багатьма іншими стратегіями та планами в інших галузях, які наразі запроваджуються або знаходяться на стадії розробки. Зокрема: Стратегія сталого розвитку «Україна-2020», План законодавчого забезпечення реформ в Україні, Розпорядження Кабінету Міністрів України № 847-р «Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС», Середньостроковий план пріоритетних дій Уряду на період до 2020 року, Стратегія розвитку системи технічного регулювання на період до 2020 року, Концепція реформування державної системи правової охорони інтелектуальної власності в Україні, Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2020 року тощо.

Для реалізації даних цілей має бути розроблена правова база електронної комерції відповідно до міжнародних стандартів. Імплементація здійснюватиметься на основі річних планів заходів і фінансуватиметься за рахунок коштів державного й місцевих бюджетів, приватних інвестицій, а також міжнародної технічної допомоги та донорського фінансування.

Висновки. Аналіз стратегічних і програмних документів України показує, що існує досить логічний і послідовний пакет заходів,

що проводяться на законодавчому рівні, які передбачають імплементацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, зокрема Розділу IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею». Тобто, є узгодженою метою Президента України, Верховної Ради й Уряду України.

Практично в усіх проаналізованих документах зазначено експортні ініціативи, зокрема: конкурентні переваги, просування вітчизняної продукції на зовнішні ринки, узгодженість стратегічних документів у сферах, які є пріоритетними для експорту. Проте в усіх стратегічних документах має бути чітко визначена, окреслена і впорядкована діяльність з імплементації для забезпечення узгодженості та логічного розподілу навантаження між учасниками відповідних заходів.

Таким чином, стабілізація зовнішньої торгівлі України й вихід на перспективні зовнішні ринки можливі за умови запровадження логічних послідовних заходів у рамках реалізації законодавчих ініціатив. Наразі Україна недостатньо використовує торговельні можливості з такими країнами, як Сполучені Штати Америки, Німеччина, Великобританія, Франція, Японія та Канада. Основним критерієм діяльності має бути орієнтація на ринок або експорт, з одного боку, й узгодження функцій крос-секторіальної торгівлі (зокрема, просування, гармонізація нормативно-правових документів) – з іншого.

Список використаних джерел

1. Духницький Б.В. Перспективи розвитку зовнішньоторговельних відносин України з Європейським Союзом в аграрній сфері / [Духницький Б.В., Пугачов М.І., Мельник О.А. та ін.] ; за ред. М.І. Пугачова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2016. – 40 с.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Лупенко Ю.О. Перспективи та можливі ризики розвитку сільського господарства України у 2017 році: науково-аналітичний прогноз / [Лупенко Ю.О., Пугачов М.І., Месель-Веселяк В.Я. та ін.] ; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2017. – 32 с.
4. Пугачов М.І. Экспортная математика [Текст] / М.І. Пугачов // Агро Перспектива. – 2017. - № 5. – С. 22-25.
5. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства [Текст] : моногр. / Ю.О. Лупенко, М.І. Пугачов та ін. ; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 392 с.
6. European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/eurostat>.
7. The Eurasian Wheat Belt and Food Security. Global and Regional Aspects / S. Gomez y Paloma et al. (eds.). – Springer International Publishing Switzerland, 2017. – 318 p.

Стаття надійшла до редакції 03.11.2017 р.

Фахове рецензування: 03.11.2017 р.

* * *

УДК 338.43(479.25)

*Л.Р. ХАЧАТРЯН, кандидат экономических наук,
научный сотрудник
Европейская региональная образовательная академия
(Республика Армения)*

Текущее состояние и перспективы развития аграрного сектора Республики Армения*

Постановка проблемы. После периода процессов продвижения Республики Армении к независимости вместе с рядом промышленных предприятий были ликвидированы также предприятия сельскохозяйственной отрасли, колхозы, совхозы, предприятия по переработке сельхозпродукции, в результате чего возникли проблемы, связанные с обеспечением продовольственной безопасности. С целью удовлетворения спроса населения в продовольственных товарах РА импортировала их в больших объемах. За прошедшие 25 лет в аграрной отрасли страны осуществлены реформы, сформированы крестьянские хозяйства, сельскохозяйственные кооперативы, предприятия по переработке сельскохозяйственного сырья и производству консервов, молочных продуктов, сушеных фруктов и овощей. Деятельность вышеупомянутых предприятий способствовала реализации сельхозпродукции хозяйств, получению ими прибыли и решению социально-экономических проблем.

Для развития аграрного сектора важным компонентом является его государственная поддержка, содействие финансовыми дотациями и профессиональными консультациями крестьянским хозяйствам. Ныне с помощью государственной поддержки аграрный сектор РА сравнительно развит.

Анализ последних исследований и публикаций. Важными звеньями аграрного

сектора являются наука, кадровое обеспечение, технологическое, сельхозтехникой, инфраструктура, логистика, а также доступность финансов – кредиты, лизинг, налоговые льготы, страхование. Для ведения экономически эффективного сельского хозяйства нужны соответствующие изменения в земледелии, растениеводстве и животноводстве в соответствии с нынешними отраслевыми инновациями и новыми технологиями [1, с. 66-68].

К сожалению, в бюджетном финансировании большая доля приходится в первую очередь на вооружение и социальные сферы, но следует иметь в виду социально-экономическое значение аграрного сектора, и при оценке поддержки учесть сокращение ВВП [2, с. 6], но, одновременно, нужно оценить потери при сокращении господдержки. По нашему мнению, при нецелесообразном сокращении могут возникнуть проблемы социальные и с продовольственной безопасностью.

При господдержке важную роль играет диверсификация – продуктово-специфическая (молоко, свинина, мясо птицы и др.) поддержка, которая распространена в странах ЕС [2, с. 10], и продуктово-неспецифическое субсидирование (смешанное) [2, с. 7], которое используется в РА. В текущем году правительство изменило правило государственной поддержки в виде субсидий и сейчас уже вместо дотаций на дизельное топливо и удобрения субсидирует кредитные процентные ставки сельхозкредитов, и чтобы оценить экономический эф-

* Исследование выполнено при финансовой поддержке Государственного комитета по науке МОН РА в рамках научного проекта № 16YR-5B051
© Л.Р. Хачатрян, 2017

факт данных изменений нужно не менее двух лет.

Цель статьи – проанализировать текущее состояние и программу государственной поддержки аграрного сектора Республики Армения, а также изучить существующие проблемы, препятствующие развитию сектора.

Изложение основных результатов исследования. Представим статистические показатели аграрного сектора и проанализируем их. Согласно данным Национальной статистической службы (НСС) РА валовой объём сельскохозяйственной продукции в 2016 году составил 1,88 млрд долл. США (17,9% ВВП), что ниже показателей прошлого года на 5,2%, однако за последние 5 лет в отрасли отмечаются предпосылки роста, обусловленные увеличением объемов продукции животноводства и птицеводства. Отметим, что объем производства животноводческой продукции составил 809,2 млн долл. США (прирост 104,7%) [3].

Так, на 1 января 2017 года поголовье крупного рогатого скота составило 655771 гол. (по сравнению с 2010 г. прирост 14,9%), в том числе коров 295974 гол. (8%); поголовье свиней – 175549 (55,8%), из них 32634 (38,3%) свиноматок; поголовье овец – 699561 (45,3%); коз – 27521 (7,2%); птицы – 3814205 (7,7%), в том числе яйценоских – 2 689 103 гол. (1,5%) [4; 5].

За последние 10 лет поголовье скота и производство продукции животного происхождения увеличились, за исключением 2016 года, когда поголовье крупного рогатого скота уменьшилось на 6,5% (на 45764 гол.), в т.ч. коров – на 7,1% (на 22649 гол.), что обусловлено массовым убоем и экспортом животных.

Следует сказать, что сокращение поголовья скота объясняется разными причинами, одной из которых является цена на молоко и мясо. Например, в 2015 году курс российского рубля к драму в Республике Армения с августа снизился с 8,33 до 6,91 драма до декабря, который действовал до 2016 года. К концу года, когда среднегодовой курс составил 7,20 драма РА, у производителей молочных продуктов, особенно сыров, объем экспорта (сыр) снизился, а на

складах был избыток сыра, что привело к сокращению объемов закупки молока. В результате цены на молоко снизились со 170 до 120 драмов РА, что привело к сокращению доходов крестьянских хозяйств, животноводческие фермы вырезали животных, а мясо реализовали.

В 2016 году продукция животных и птицы, предусмотренных для убоя, составила 187,1 тыс. т и по сравнению с 2010 годом увеличилась на 50,5%; говядины в 2016 году получено 52,7 тыс. т, по сравнению с 2010 г. прирост – 33,8%; свинины – 12,6 тыс. т, прирост – 126,7%; мяса птицы – 8,6 тыс. т прирост – 72,8%. Увеличение поголовья свиней и повышение объемов производства свинины можно оценить удовлетворительно, учитывая массовый падеж в 2010 году от свиного гриппа и в результате этого – резкое сокращение поголовья свиней. В 2016 году объёмы производства молока составили 754,2 тыс. л и по сравнению с 2010 годом прирост 25,5%; объём производства яиц – 694,6 тыс. шт., прирост – 3,4% [3; 6]. Повысилась также продуктивность животноводства и птицеводства, по сравнению с 2010 годом удои молока достигли 2144 л против 2035 л, яйценоскость 241 шт. против 230 шт. [7; 8].

Функционирование аграрной отрасли взаимосвязано с природно-климатическими условиями и в этом смысле отрасль уязвима, так как из-за плохих погодных условий (град, засуха) большой урон наносится полям с плодовоощными и зерновыми культурами, а также с кормовыми, что в свою очередь может отрицательно сказаться на обеспеченности кормами животноводства – продуктивности, увеличении поголовья и т.д.

Важной предпосылкой развития животноводства является эффективный сбыт продукции и высокая прибыль. В этом плане в РА пока существует ряд проблем – продукция реализуется по низким ценам, из-за чего фермеры не могут решать проблему обеспечения кормами, что приводит к недокорму животных и снижению их продуктивности. То же самое относится к мясу, поскольку существующее в цепочке реализации этой продукции посредническое звено обуславливает сокращение прибылей крестьянских

хозяйств. Здесь большую роль может сыграть организация скотобоев, что даст возможность обеспечить санитарную безопасность продукции, а также создать централизованные пункты сбыта мяса. Считаем, что важным вопросом является развитие кормовой базы, расширение посевных площадей под техническими культурами, обеспечение государственной поддержки, а также приобретение оборудования для обработки посевных площадей и их орошения.

Следует сказать, что в течение длительного периода идет сокращение работников, занятых в сельском хозяйстве, что связано с беспрецедентной эмиграцией из-за сложностей с предоставлением работы в РА. Эмиграция сельского населения приводит к сокращению и деградации обрабатываемых земель, что также влияет на развитие животноводства, так как фермерам в условиях нехватки кормов приходится увеличить убой скота, из-за чего сокращается его поголовье. То же самое наблюдается в плодово-овощной отрасли, где из-за низкой рентабельности, тяжелых социально-экономических условий и эмиграции остаются не обработанными земельные участки, плодовые сады, посевные площади.

По данным Национальной статистической службы РА за 2016 год объем продукции растениеводства составил 1,079 млрд долл. США, что по сравнению с предыдущим годом ниже на 12,7%, однако за последний год наблюдаются тенденции роста валового продукта. Посевные площади пшеницы и зерновых в 2016 году составляли 203,7 тыс. га, по сравнению с 2010 годом прирост 28%, картофеля – соответственно 34 тыс. га, прирост – 20%; овощей – 30,7 тыс. га, прирост – 31%; бахчевые культуры – 7,2 тыс. га, прирост составил 62,4%. Валовой урожай пшеницы и зерновых в 2016 году достиг 6,2 млн ц, по сравнению с 2010 годом прирост 90,3%; картофеля – соответственно 7,3 млн ц, прирост – 52%; овощей – 9,9 млн ц, прирост – 40%; бахчевые культуры – 2,36 млн ц, прирост 78%; плодовые – 2,4 млн ц, прирост 88%; винограда – 1,8 млн ц, по сравнению с 2010 годом производство снизилось на 20% [3; 6].

Согласно статистическим данным внешней торговли за 2016 год из РА экспортировали 46,3 тыс. т овощей на сумму 28,4 млн долл. США, что по сравнению с 2010 годом по объему увеличилось в 5,5 раза, а суммарно – в 11,9 раза; объем экспорта фруктов составил 55,8 тыс. т – на 29,1 млн долл. США, по сравнению с 2010 годом увеличился в 6,3 раза по объему, а в суммарном выражении в 4,4 раза [9], что обусловлено увеличением посевных площадей под сады и овощные культуры, а также ростом количества теплиц в стране.

Основной объем сельхозпродукции РА экспортируется с помощью ООО «СПАЙКА» и исходя из этого конкуренции в закупочном ценообразовании нет. Основная продукция экспортируется в РФ, где наблюдается серьезная конкуренция, тем более, что конкуренты завозят продукцию в больших объемах по низким ценам, из-за чего ООО «СПАЙКА» приходится снижать закупочные и соответственно экспортные цены. В этом случае прибыли крестьянских хозяйств уменьшаются. Анализируя представленные показатели можно заметить, что большая часть производимой сельхозпродукции не перерабатывается и экспортируется, в результате чего не создается добавленная стоимость. Учитывая данный факт, есть возможность часть плодовоовощной продукции (в основном фрукты) направить на переработку и производство сухофруктов как через крестьянские хозяйства, так и путем создания кооперативов. Для организации производства понадобится газовое или электрическое сушильное оборудование с производительностью ориентировочно 750 кг, стоимость которого в РА составляет в среднем 15-20 тыс. долл. США.

В результате будут созданы дополнительные рабочие места, улучшатся социально-экономические условия жителей села.

Для приобретения сушильного оборудования потребуется вмешательство и поддержка государства различными финансовыми проектами. Этот опыт уже учтен в различных программах Министерства сельского хозяйства РА и дает хорошие результаты. Сухофрукты считаются дорогостоящим продуктом, пользующимся большим

спросом за рубежом, что облегчает решение вопроса сбыта.

Анализируя продовольственный баланс РА за 2016 год, можно заметить, что уровень самообеспечения некоторыми видами продовольствия довольно низкий. Так, из основного ассортимента необходимо выделить пшеницу, уровень самообеспечения – 53,2%; полба – 6,4, кукуруза – 36,1, зеленый горошек – 25,8, горох – 28,6, чечевица – 1,8, нут – 17,3, растительное масло – 5,6, свинина – 64,1, мясо птицы – 28,5% [5].

Отметим, что благодаря программе ЕС “Европейское соседство по развитию села и сельского хозяйства” (ENPARD) в общине Цовагюх марза Гегаркуник РА в 2017 году введен в производство завод по переработке гречихи, который у крестьянских хозяйств и кооперативов закупает и перерабатывает эту культуру [10].

Из программ государственного содействия можно выделить реализованную Министерством сельского хозяйства РА грантовую программу Всемирного банка “Управление сельскохозяйственными ресурсами общин и конкурентоспособности” CARMAC 2 (32,67 млн долл. США – грант Всемирного банка, 4,27 млн долл. США со стороны Правительства РА и 5,73 млн долл. США – софинансирование со стороны бенефициаров) со своими соответствующими составляющими, предназначенными для содействия перерабатывающей пищевой промышленности (3,5 млн долл. США), а на остальную сумму для содействия развитию регионов, управления пастбищами, имеющими сельскохозяйственное значение, создания кооперативов земледельцев, улучшения орошения пастбищ, создания ветеринарных центров, а также обеспечения в регионах условий для модернизации работающей техники и дооснащения новой техникой [11].

В результате эффективного управления пастбищами и их правильного использования возможно повышение уровня самообеспечения кормами, а с обеспечением техникой в регионах РА появляется возможность повышения продуктивности обработки земель, посева семян, сенокоса и т.д. с сокра-

щением и облегчением труда сельских работников.

В рамках проекта CARMAC 2 финансовую поддержку получил ГНКО “Научный центр овоще-бахчевого и технического растениеводства” для строительства парниковых хозяйств и их оснащения современным оборудованием. Научным центром собрано 3650 образцов овоще-бахчевых культур 117 сортов и гибридов. Со стороны центра крестьянским хозяйствам и перерабатывающим предприятиям предлагаются технологии по переработке, производится технологическая оценка полученных сортов и гибридов, 32 наименования новых консервов, маринадов, варений и т.д. Армянскими селекционерами на основе материалов, имеющихся в научном центре фонда – образцов со всего мира и отечественного генофонда, созданы и внедрены в производство различные сорта и гибриды овощных культур, расширен ассортимент, произведены сорта высокоурожайных семян и высококачественной рассады [12].

Нужно отметить, что проект CARMAC 2 является логическим продолжением проекта CARMAC (общая стоимость – 21,33 млн долл. США, из которых 5,33 млн софинансирует правительство РА), который начат в 2011 году и закончен в 2016-м. Кроме вышеуказанных содействий сельскому хозяйству проектом CARMAC была предусмотрена помощь 69 крестьянским хозяйствам для развития животноводства. В рамках грантов приобретены малый и крупный рогатый скот, свиньи, страусы, индюшки и т.д.; по программе – закуплено оборудование для переработки молока, холодильные комплексы, сушильное оборудование для плодоовощей, оборудование для фильтрации и рафинирования масел и т.д. [11].

Грантовые программы способствовали развитию и увеличению прибыли крестьянских хозяйств, улучшению социально-экономических условий, созданию рабочих мест, внедрению новых идей, изобретений и передаче опыта другим крестьянским хозяйствам.

Для развития аграрной отрасли РА очень важна осуществляемая со стороны ЕС сельскохозяйственная грантовая “Программа

развития сельского хозяйства "Европейского соседства и сельских общин" (ENPARD), цель которой – стабильное развитие сельского хозяйства и производственных групп. Программа направлена на усиление доли производителей сельхозпродукции, их вовлечение в цепочки по созданию добавленной стоимости, содействие развитию сельских общин, расширение возможностей выхода на внутренний и внешний рынки и заимствования РА мирового опыта производства и переработки сельскохозяйственной продукции. Программа начала действовать в 2015 году в шести регионах и финансируется ЕС (2,4 млн евро) и Австрийским Агентством развития (1 млн евро). В рамках программы формируется

40 сельскохозяйственных кооперативов, из которых 33 специализируются на производстве гречихи, четыре – нетрадиционных видов овощей – брокколи и три – фруктов и ягод [10].

Гранты, предоставленные международными организациями, способствовали развитию аграрной отрасли РА, сельскохозяйственных регионов и улучшению их социально-экономических условий.

По нашему мнению, программы должны быть продолжены, а отрасль – получить поддержку со стороны правительства РА.

Мировой опыт показывает, что для развития аграрной отрасли необходимо внедрение новейших технологий, в частности, освоение автоматических комплексов капельного полива и орошения, строительство парниковых комплексов со специальным пленочным покрытием, защита фруктовых садов специальными полиэтиленовыми пленочными противорадовыми сетками, организация противорадовых станций.

Для осуществления вышесказанного предлагаем внедрить новый механизм, согласно которому софинансированием государства и частного сектора в виде грантов или кредитованием, причем по принципу совместного управления, создать специализированный логистический центр для решения вопроса реализации сельскохозяйственной продукции. Ныне одним из насущных вопросов является сохранение фруктов и овощей, собранных в садах и на полях, ко-

торые быстро портятся, что создает трудности при транспортных перевозках. Для решения ситуации предлагаем в южных и северных регионах РА создать 2-3 складских хозяйства (логистические центры) с холодильным оборудованием для хранения 250 т овощей и фруктов, цена которого составит около 70–90 тыс. долл. США (на 500 т – 120–160 тыс. долл. США), где будут централизованно накапливаться, складироваться фрукты, ягоды, овощи – одна часть для хранения, другая – для упаковки и хранения, которые будут реализованы на внутреннем и внешнем рынках. В результате этого увеличатся объемы закупок и экспорта сельскохозяйственного сырья. Логистические центры обеспечат сортировку, упаковку, сохранность и реализацию продукции, функционирование обобщающего единого брендинга. В логистических центрах должны быть предусмотрены соответствующие отделения, в частности холодильный комплекс, отделения сортировки и упаковки, где все процессы будут осуществляться при помощи специализированного современного оборудования.

В настоящее время ощущается необходимость в освоении современной технологии эффективного сохранения овощей, фруктов и ягод путем их глубокой шоковой заморозки на соответствующем оборудовании, стоимость которого для объема 12 куб. м при приобретении по импорту из РФ или Украины составит около 6000–17000 долл. США, а из Китая – 3500–6000 долл. США. Эта технология дает возможность замораживать овощи, фрукты, ягоды в морозильных камерах постепенно от -5°C до -18°C , в результате чего в замороженном продукте сохраняются все его ценные свойства и облегчается возможность транспортирования.

В последнее время наблюдается повышение спроса на ягоды, благодаря чему крестьянскими хозяйствами организовано выращивание ценнейшей и имеющей большой спрос на мировом рынке голубики. Учитывая то, что в РА импортируются ягоды, обработанные по технологии глубокой шоковой заморозки, предлагаем основать кооперативы, которые будут специализироваться

на выращивании ягод, расширить площади, занятые под ценными видами ягод, а также путем мульчирования открытого грунта внедрить комплекс капельного полива. Впоследствии ягоды можно будет реализовывать как в свежем, так и в замороженном виде, их могут закупать логистические центры с последующей сортировкой, упаковкой и глубокой шоковой заморозкой.

Ныне в парниковых хозяйствах применяются современные технологии, системы по их отоплению, вентиляции, цифровая техника по управлению капельным поливом, применение которых дает возможность повысить эффективность производства и сократить затраты. Наряду с применением технологии капельного полива также используются кабельные элементы обогрева грунта, что предохраняет растения от обморожения.

Для освещения парников применяются современные натриевые газоразрядные лампы, при помощи которых осуществляется также обогрев. В настоящее время в РА испытывается осветительная техника, состоящая из LED с испусканием света с различными цветовыми диапазонами, что дает возможность на 30% ускорить рост испытываемых растений. Результаты этих экспериментов необходимо широко распространить и внедрить в РА.

Для развития парникового хозяйства необходимы крупные финансовые вложения, что возможно при содействии государства, помощи организаций-доноров и международных структур, благодаря частным инвестициям, целевым кредитам а также целевым грантовым программам.

Для развития животноводства предлагаем при помощи грантовых программ и частных инвестиций основать крупное селекционное животноводческое хозяйство с участием частного и государственного сектора с соответствующими долями, что даст возможность контролировать деятельность хозяйства и обеспечивать экономическую эффективность. Одновременно необходимо при помощи этих же или других финансовых источников приобрести породистых телят и

бычков, обеспечивающих высокую продуктивность, которых можно легко адаптировать к природно-климатическим условиям РА.

С этой целью следует приобрести в странах ЕС животных тех пород, которые отвечали бы данным требованиям. Ферма будет специализирована на разведении коров для получения высокопродуктивных пород и по лизингу на доступных условиях, а также возможно при субсидировании процентной ставки или другими способами предоставление породистых телят крестьянским хозяйствам в дальнейшем с передачей рожденных телят от одного хозяйства другому. В дальнейшем при получении высоких результатов возможна приватизация этого хозяйства.

Ныне в отрасли животноводства не полностью решены вопросы обеспечения безопасности продуктов питания, в частности связанных с применением ручного способа доения коров. Для решения вопроса необходимы доильные аппараты, что для фермеров составляет дополнительные затраты, поэтому они воздерживаются от их приобретения. С этой целью предлагаем предоставить предприятиям по переработке молока и молочных продуктов эквивалентную налоговую льготу с условием, что последние выделяют крестьянским хозяйствам-производителям молока финансовые средства для приобретения доильных аппаратов и увеличения объемов поставок молока. Это позволит крестьянским хозяйствам улучшить качество, повысить производительность, соблюдать санитарные нормы.

Выводы. Резюмируя рассмотренные проблемы аграрной отрасли и предложения по их решению, можно отметить наличие препятствий для стабильного развития, отрасль уязвима и требует целенаправленного содействия государства и ведения эффективной аграрной политики. Реализация предложенных выше мер даст возможность устранить некоторые проблемы при помощи государственного регулирования и содействия, что будет способствовать определенному уровню продуктового самообеспечения, развитию села и сельского хозяйства.

Список использованных источников

1. Ларетин Н. Формирование современных систем сельского хозяйства / Н. Ларетин // Аграрная экономика. – 2015. – № 11. – С. 66-68.
2. Киселев С.В. Система государственной поддержки сельского хозяйства в условиях членства России в ВТО: колл. моногр. ; под ред. С.В. Киселева. – М.: Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 2016. – 176 с.
3. НСС РА, Социально-экономическое состояние РА 2016 г. Информационный ежемесячный доклад, Ереван 2017.
4. НСС РА, Продовольственная безопасность и бедность 2011 г. январь-декабрь, Ереван 2012.
5. НСС РА, Продовольственная безопасность и бедность 2017 г. январь-июнь, Ереван 2017.
6. НСС РА, Социально-экономическое состояние РА 2010 г. январь-декабрь, информационный ежемесячный доклад, Ереван 2011.
7. НСС РА, Статистический ежегодник 2016 г; Ереван 2017.
8. НСС РА, Статистический ежегодник 2010 г; Ереван 2011.
9. Официальный сайт Таможенной Службы Республики Армении [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.petekamutner.am> (последнее обращение 18.10.2017 г.).
10. Официальный сайт Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.am/hy/news/529>.
11. «Контора по реализации сельскохозяйственных проектов», ГУ Министерства сельского хозяйства РА [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.arspiu.com (последнее обращение 15.10.2017 г.).
12. ГНКО «Научный центр овощебахчевого и технического растениеводства» РА Министерство сельского хозяйства [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://rcvc.agro.am> (последнее обращение 15.10.2017 г.).

Статья получена редакцией 23.10.2017 г.

Профессиональное рецензирование: 04.11.2017 г.

* * *

Новини АПК

Громади мають стати повноцінними власниками своєї землі

Передача повноважень щодо розпорядження землями за межами населених пунктів об'єднаним територіальним громадам посилить їхню інституційну спроможність та сформує економічно справедливу модель використання земельних ресурсів. Про це сказав перший заступник Міністра аграрної політики та продовольства України Максим Мартинюк, виступаючи на конференції «Децентралізація, управління землями та розвиток громад», організований проектом USAID «Підтримка аграрного і сільського розвитку» та Всеукраїнською асоціацією сільських та селищних рад.

«На сьогоднішній день питання передачі повноважень із розпорядження землями на місцях є безальтернативним. Це необхідно не лише з огляду на загальнонаціональний курс на децентралізацію, але і для формування прозорої архітектури земельних відносин», – підкреслив перший заступник Міністра.

В Україні за часи незалежності були реалізовані різні формати розподілу повноважень у сфері земельних відносин, зокрема за посередництва Держземагентства, районних держадміністрацій, які продемонстрували високу корупційну складову та/або неефективність.

Він також нагадав, що в парламенті зареєстровано кілька законопроектів, якими в різних редакціях пропонується вирішення питання передачі повноважень розпорядження землями ОТГ, однак жоден із них досі не був проголосований. «Зважаючи на високу суспільну значимість та внесення президентського законопроекту 7363, сподіваємося, що вирішенню цього питання буде надано потужний імпульс», – зазначив Максим Мартинюк.

Довідково:

В Україні утворено 665 об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Загальна площа території 665 створених ОТГ становить 161 108 км². На території цих ОТГ проживає 5,7 млн мешканців, з яких майже дві третини – сільське населення.

366 ОТГ, які функціонують від початку 2017 року, станом на 1.10.2017 мали на своїх рахунках 4,1 млрд грн залишку бюджетних коштів (загальний + спеціальний фонд). Плата за землю у доходах цих ОТГ становила за 9 місяців 2017 року майже 16%.

Прес-служба Мінагрополітики України